

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TARİHSEL GELİŞİMİ İÇERİSİNDE MARX'IN DÜŞÜNCESİ

TARİHSEL GELİŞİMİ İÇERİSİNDE

MARX'IN DÜŞÜNCESİ

Editör: Nevzat Evrim Önal

Tarihsel Gelişimi İçerisinde Marx'ın Düşüncesi

Tarihsel Gelişimi İçerisinde Marx'ın Düşüncesi

Editör: Nevzat Evrim Önal
Düzeltili: Fatma Pınar Arslan
Kapak Tasarımı: Özgür Aydoğan
Sayfa Düzeni: Umut Tuna
ISBN: 978-605-2222-41-6
Birinci Baskı: Aralık 2020

© Yazılama Yayınevi

Mutlu Basım - Mutlu Print Basım Tic. Lim. Şirketi
Davutpaşa Cad. Güven İş Merkezi
C Blok No: 256 Topkapı - İSTANBUL
Tel: 0 212 577 72 08
Sertifika no: 48627

Yazılama Yayınevi Hizmetleri Ltd. Şti.
Serasker Cad. Osmanlık Sokak
Betül Han 9/13 Kadıköy - İstanbul
Sertifika No: 12411
Tel: 0 216 338 52 59
iletisim@yazilama.com
www.yazilama.com

Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Tarihsel Gelişimi İçerisinde Marx'ın Düşüncesi

Editör:
Nevzat Evrim Önal

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	7
İlk Adımlar: <i>Hegel'in Hukuk Felsefesinin</i> <i>Eleştirisi</i> - Ceren Tuğlu Olpak	11
Marksizm'in Ortaya Çıkışı: <i>Kutsal Aile</i> - Erhan Nalçacı.....	39
Tarihin Materyalist Kavranışı: ' <i>Feuerbach Üzerine Tezler</i> ' <i>ve Alman İdeolojisi</i> - Nevzat Evrim Önal.....	59
Burjuva İktisadının Ufku: <i>Felsefenin Sefaleti</i> - Volkan Algan.....	79
İşçi Sınıfının Bağımsız Devrim Programı: <i>Komünist Manifesto</i> - Fatma Pınar Arslan	115
Karşıdevrimden Devrime Siyaset: <i>Fransız Üçlemesi</i> - Anıl Çınar	129
Programatik Titizlikte Israr: <i>Gotha ve Erfurt</i> <i>Programlarının Eleştirisi</i> - Anıl Çınar	163
Saklı Hazine: <i>Grundrisse</i> - Özgür Şen	193
Sermayenin Parazit Varlığının Eleştirisi: <i>Kapital</i> ve <i>Artı-Değer Teorileri</i> - Nevzat Evrim Önal.....	207

Önsöz:

Marx Tefsirciliği ve Marksizm

Nevzat Evrim Önal

Marx'ın eserlerinin “aslında nasıl anlaşılması gerektiği”ne dair ilk metinler kaleme alındığında Marx daha hayattaydı ve bu girişimlerin bir kısmını öfke ve şaşkınlıkla karşılamıştı. “Marx tefsirciliği” diyebileceğimiz bu yazınsal faaliyet onun ölümünden sonra da hiç azalmadı ve entelijansiya içerisinde, bilhassa da akademi çevrelerinde önemli bir meşgale olageldi. Bu çok ilginç, çelişkili bir durumdu zira aynı çevreler politik eylemlere, hele ki ayakta-kımının egemen sınıfa ve onun devletine karşı fiziken verdiği mücadelelere dâhil olmak söz konusu olduğunda, gerektiğinde barikatlara çıkmaktan çekinmeyen Engels'in aksine pek meydanda görünmüyordu.

O günden bu güne Marx'ın kaleme aldıklarını praxis diyalektiğini gözden yitirmeden kavramaya çalışan Marksistler ile kendilerini Marksist olarak adlandıran Marx tefsircileri arasında daima bir “doğru Marksizm nedir?” tartışması olageldi. Aradaki en önemli ayrım daima şuydu: Marksistler açısından Marksizm, devrimci eylemin, yani dünyayı dönüştürme işinin bilimidir; Marx tefsircileri içinse Marx'ın metinleri esasen dünyayı anlamak, karmaşık toplumsal olgu ve ilişkileri çözümlemek için gelişkin bir kuramsal çerçeve sunuyordu. Bu yüzden samimi olduğu nadir anlarda Marx tefsirciliği, Marx'ın Feuerbach üzerine 11. Tez'ini reddediyor, bunun Marksizmin teorik-ideolojik bütünlüğünün kilit

taşı değil, Marx'ın gençlik heyecanıyla yazıverdiği parlak bir aforizma olduğunu iddia ediyordu.

Peki, bir düşünür olarak Marx'ı hayatı boyunca kamçılayan, onun inanılması güç boyutta fiziksel ve duygusal zorluğa rağmen durmaksızın üretmesini sağlayanın onun sosyalist devrim arzusu olduğu Marx'ı önyargısız okuyan herkesin kolaylıkla görebileceği açıklıktayken, Marx tefsirciliği neden ve nasıl var olmaya, var olmanın ötesinde hayli bereketli bir entelektüel üretim kanalı olmaya devam edebiliyor?

Bunun iki sebebi var. Birincisi, kapitalizmin toplumsal işleyişine dair bugüne dek kaleme alınmış en gelişkin soyutlama olan Marksist teori, Marx "aslolan anlamak değil değiştirmektir" dese de, aynı zamanda gayet iyi bir anlama aracıdır. Teorinin "mülksüzleştirilenlerin mülksüzleştirilmesi", "proletarya diktatörlüğü" gibi devrimci unsurlarını incelikli biçimde budayan bir entelektüel, budadığı yerleri kapatacak kimi doğru yamalar yaptığı durumda onun gelişkinliğini kendine mal edip ciddi bir saygınlık elde edebilir. Dolayısıyla, düşünsel anlamda nitelikli ama devrimci olmayan bir entelektüel için her zaman, bilhassa da kapitalizmin bunalım dönemlerinde Marksizmden yenecek bolca ekmek vardır.

İkinci ve daha uğursuz sebep ise şu: Egemen burjuva ideolojisi, ne Marksizmin kapitalizme getirdiği eleştiri yokmuş gibi davranabilir, ne de bu eleştiriye "ne yani çöpçüyle doktor aynı maaşı mı alacak?" sığılığıyla göğüsleyebilir. Dolayısıyla her zaman, bilhassa da kapitalizmin bunalım dönemlerinde, Marksist teorinin devrimci unsurları budanmış ve oluşan boşluklara (bunalımın içeriğine uygun) yamalar yapılmış bir revizyonuna, ehlileştirilmiş bir haline ihtiyaç vardır. Burjuva egemenliği bu ihtiyaca becerikli biçimde yanıt veren entelektüelleri mutlaka ödüllendirir; vaat ettiği en önemli ödül ise paradan ziyade, hemen her küçük burjuva entelektüel açısından dayanılmaz bir çekiciliğe sahip olan "söyledikleri muhafazakârları rahatsız etse de saygı duyulan düşünür" payesidir.

Örnek olsun, "Kapital okuması" pek ünlü olan David Harvey Marksist teorinin en temel nosyonlarından biri olan kâr oranlarının düşme eğilimini reddeder ve onun yerine tekelleşmiş sermayenin coğrafi hareketliliği sayesinde kendi kâr oranını daima

koruyabileceğini iddia eder. Böylelikle, kapitalist üretim biçiminin tarihsel, dolayısıyla sonlu olduğunun en önemli teorik işaretlerinden biri teoriden ayıklanmış; onun yerine coğrafi hareketliliğe sahip olan tekelleşmiş sermayenin (Harvey'in "emperyalizm" kavramıyla, daha doğrusu Lenin'in emperyalizmin maddi özünün sermaye ihracı olduğu vurgusuyla da arası iyi değildir) kapitalizmin en temel kriz dinamiğini sonsuza dek öteleyebileceği varsayımı yamanmış olur.

Dünya krizinin sistemin doğal, "barışçıl" mekanizmalarıyla savuşturulamayacağını her geçen gün daha açık biçimde ortaya çıkmasının bu teorik kalem oynatmaları pratikte yanlışlamasının bir önemi yoktur. Zira emperyalizmle birlikte son aşamasına varmış ve tüm mekanizmalarıyla çürümekte olan kapitalizmin gerçeğin bilgisinden ziyade çarpıtılmasına ihtiyacı vardır. Bu nedenle Marx tefsirciliğinin teorideki revizyonlarını somut gerçeklikte kanıtlamıyor olması amaçları açısından pek önemli değildir. Amaç yazılanın pratikte değil kâğıt üzerinde ikna edici durması, bilhassa bunalım dönemlerinde Marksizme yönelen eğitilmiş işçi ve orta sınıf mensuplarına bir karga misali kılavuzluk yapmasıdır. Zira böylesi kılavuzların yokluğunda neme lazım insanlar Marx'ın eserlerini Marx'ın apaçık niyetleri doğrultusunda anlayabilir ve işçi sınıfının devrimle siyasi iktidarı ele geçirip bir proletarya diktatörlüğü kurması, bütün üretim araçlarını kamulaştırması ve böylelikle burjuvaziye mülksüzleştirerek ortadan kaldırması gerektiğine ikna olabilirler.

Bu çerçevede, bizi bu kitabı yazmaya yönelten, üzerinde ortaklaştığımız vurguları şöyle sıralayabiliriz:

1. Marx, okunmalıdır.
2. Marx'ın eserleri okuma kılavuzlarına ihtiyaç duyan metinler değildir. Marx, kendi kaleminden okunmalıdır.
3. Marksizm, tarih üstü olduğunu iddia eden bir doktrin değil, hareket halindeki tarihe nasıl devrimci biçimde müdahale edilebileceğinin bilimidir. Dolayısıyla Marksizm, daima "kafada sorularla" okunmalı; güncel, somut sorunlara devrimci yanıtlar üretmenin aracı olmalıdır.

Dolayısıyla, bu kitaptaki makaleler, “Marx aslında ne demek istemişti?” sorusu etrafında şekillenmedi. Marx’ın yazdıklarının yerine okunacak özetler olarak yazılmadı. Her biri devrimci mücadelenin güncel sorunlarından yola çıkıyor ve böylelikle Marx’ın ele aldığımız başlıca eserlerinin nasıl kullanılabileceğine de birer örnek teşkil ediyorlar. İddiamız “en doğru okumayı” sunmak ya da bir çeşit “gerçek Marksizm” çerçevesi çizmek değil, belli bağlamlarda tartışmalar açmak. Ele alınan eserlerden her biri, başka sorunlar bağlamında, başka biçimde de okunabilir ve tartışılabilirdi.

Bu şekilde yaklaşıldığında, hiç de tesadüfi olmayan bir biçimde, Marx’ın düşüncesinin kendi tarihsel gelişimini de belli bir bütünlük içerisinde sunmuş oluyoruz. Bu bütünlük, kitabın konusunu değil, ancak “ruhunu” oluşturuyor.

İlginize, bu notu düşerek sunuyoruz.

İlk Adımlar: *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*

Ceren Tuğlu Olpak

Karl Marx'a göre Hegel'in hukuk felsefesi, bir hukuk felsefesi değil retorikle bezenmiş bir mantık bilimidir. Bu tespiti ilerleyen satırlarda açıklamak üzere bir kenara bırakırsak, Marx Alman idealizminin ve klasik Alman felsefesinin başta gelen temsilcilerinden Hegel'e yönelik eleştiri düzeyinin bu keskinliğini, onunla olan düşünsel bağına da borçludur aslında. Zira Dostoyevski'nin Rus edebiyatının gerçekçi akımını kast ederek söylediği rivayet edilen *"hepimiz Gogol'ün paltosundan çıktık"* sözünü 19. yüzyıl sonrası başta Almanya olmak üzere Kıta Avrupası'nın önde gelen birçok düşünürüne Hegel üzerinden uyarlamak mümkündür. Marx, Weber, Heidegger, Lefebvre, Delueze ve Schmitt gibi farklı düşünürlerin ortak noktaları arasında üzerlerindeki Hegel etkisi ilk sıralarda gelmektedir. Kendisi de Kant, Fichte ve Schelling gibi Alman idealistlerinden etkilenen Hegel, başta "yabancılaşma" ve "diyalektik" kavramları olmak üzere getirdiği yeni yaklaşımlar sayesinde varoluşçuluktan, yapısöküme ve Marksizme değin çok çeşitli anlayışları derinden etkilemiştir.

Bu etki göz önüne alındığında, kendi kuramını yaratma yolundaki Marx'ın işe ilk olarak doktora tezinden sonra 1843 yılında kaleme aldığı *"Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi"* adlı eseriyle başlamasının tesadüf olmadığı da anlaşılabacaktır. Genç Marx, siyasal ve toplumsal ilişkileri çözümleme ve kendi yolunu açma

serüvenine öncelikle yine kendi beslenme kaynaklarının başında gelen bir düşünürle, Hegel'le hesaplaşarak başlayacaktır ve Marx'ın Hegel düşüncesinden yaşadığı keskin kopuş, kendi düşünsel serüveninin önemli aşamalarından biri olacaktır. Marx, Hegel'le hesaplaşma ihtiyacını 1859 tarihli *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı* adlı eserinde "büyük diyalektikçinin hasımlarından hiçbiri, onun heybetli yapısında bir yarık meydana getirememişti ve bu yöntem, Hegelci okul ondan yararlanmasını bilemediği için yok olup gitmişti. Demek ki, yapılacak şey, her şeyden önce, Hegel'in yöntemini kesin bir eleştiriye tabi tutmaktı"¹ şeklinde açıklıyordu. Bu çerçevede Marx, soyut ve yer yer spekülatif olarak tanımladığı Hegelci diyalektiğin toplumsal ilişkileri açıklamakta yetersiz kaldığı tespitinden hareketle,² Hegel'in sivil toplum ve devlet kuramını titizlikle inceleyecek, bu incelemesine esas olarak ise Hegel'in *Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse*³ adlı eserini alacaktı. Hegel'e ait bu eser soyut hukuk, öznel ahlak (*moralität*) ve nesnel ahlak (*sittlichkeit*) olmak üzere üç bölümden oluşmakta ve her biri numaralandırılmış paragraflar halinde ilerlemekteydi. Marx giriştiği bu eleştiride eserin tamamını değil, üçüncü bölümün "iç kamu hukuku" ya da "siyasal anayayı" olarak da çevrilebilecek birinci kısmını paragraf paragraf ele alarak, adeta otopsi yaparcasına inceleyecekti. İlgili eserdeki toplum, ahlak ve aile ile ilgili kısımları inceleme konusu yapmayan Marx, eleştirisini Hegelci devlet kuramı üzerinde yoğunlaştıracak, bunu yaparken bir yandan Hegel'in dönemin iktidarını, Prusya Krallığı'nı onaylayan tutumuna, öte yandan Hegel felsefesinin gerçek toplumsal ilişkileri idealist bir örtüyle kaplayan mistisizmine dikkati çekecekti. Almanya'nın henüz tamamlanmamış siyasi birliği, *ancien regime*⁴ dönemindeki rollerini oynamakta hâlâ ısrar eden ayrıcalıklı

Karl Marx, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, 4. Baskı, Çeviren: Sevim Belli, Ankara: Sol, 1979, s.36.

² Marx, agy.

³ Türkçeye *Hukuk Felsefesinin Prensipleri* adıyla çevrilmiştir. Bkz: Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, Çeviren: Cenap Karakaya, İstanbul: Sosyal, 1991.

⁴ Eski rejim. Avrupa'da Ortaçağ'dan Fransız Devrimine kadar olan dönemi ifade eder.

sınıfları, İngiltere ve Fransa örneklerine nazaran siyasallaşmakta geri kalmış burjuvazisinin üzerine Krallığın baskıcı ve sansürcü yapısı da eklenince Marx'ın eleştirileri dönemin güncelliğinde de kendine çarpıcı bir yer bulacaktı.

Marx, Hegel'i ve onun üzerinden Alman idealizmi ile ortaçağsal ayrıcalıklarına tutunmaya çalışan hükümdarlığı eleştirirken, bunu genç-Hegelci reflekslerinden henüz kopmadığı bir zeminde yapacak ve eleştirisinin belirleyici öğelerinden birini, dinin toplumsal ve siyasal yaşamdaki rolünü de bu anlamda ele alacaktı. Dinin toplumların afyonu olduğuna dair meşhur tespitini ilk kez 1844 yılında kaleme alınan "Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı – Giriş"te dile getirecek ve tüm diğer genç-Hegelciler gibi Hegel'le Hegel'in zemininde kavga edecekti.⁵ Marx bu metinde her ne kadar sonradan alacağı tutumun oldukça gerisinde dursa da, dinin devletin ve toplumsal bilincin tersine çevrilmiş hali olduğu söyleyerek, halkın gerçek mutluluğu için öncelikle halka vaat edilen bu sahte mutlulukla mücadele edilmesi gerektiğini belirtecekti. Eleştirisinde dinsel anlayışa karşı giriştiği tutum hâlâ dinsel öğelere Hegel düşüncesinde verilen merkezi yeri temelinden sarsamıyor olsa da, hâkim kurum ve kavramlara karşı topyekûn bir mücadeleye girişeceğinin ipuçlarını vermekteydi. Marx bu mücadelenin öznesine dair müjdeyi ise adı anılan makalesinde şu şekilde verecekti:

Almanya'da burjuva-sivil toplumun hiçbir sınıfı, dolaylımsız durumu, temel zorunluluk ve kendi zincirleri buna zorlamadan evvel, ne genel bir kurtuluşu gerçekleştirme ihtiyacı duyuyor, ne de bunu gerçekleştirme becerisine sahip oluyor. O halde Alman kurtuluşunun imkânı nerede yatıyor: gerçekten zincirlere vurulmuş bir sınıfın, burjuva-sivil topluma ait olmayan bir sınıfın, tüm toplumsal sınıfların yıkılmasının olanağını barındıran bir sınıfın, acılarının evrenselliği ile evrensel niteliği haiz olan ve özel bir haksızlıkla değil haksızlığın kendisiyle baş başa olduğu için artık özel bir hak da istemeyecek bir sınıfın, tarihsel bir nitelik değil insanal bir nitelikte övünen, kendini toplumun tüm öteki alanlarından

⁵ Karl Marx, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, 3. Baskı, Çeviren: Kenan Somer, Ankara: Sol, 2016, s.91.

kurtarmadan, dolayısıyla toplumun bütün öteki alanlarını kurtarmadan kurtulamayacak, insanın bütünsel yitimi, dolayısıyla insanın yeniden fethi olmadıkça kendini yeniden fethedemeyen bir alanın oluşması yatıyor. Toplumun özel bir sınıf içinde gerçekleşen bu yıkımının öznesini proletarya oluşturuyor.⁶

Ana hatlarıyla Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi

Hegelci diyalektiğin materyalist tahlili üzerine Marx'ın ilk girişi olan eserin başlangıcında Hegel tarafından kullanılan kimi temel kavramlara açıklık getiriliyor. Hegel'de özel hak alanının aile ve burjuva sivil toplumdan oluştuğu, bu alanın karşısında konumlandırılan devletin ise bir yandan dış zorunluluk ve yasal bağımlılığı, öte yandan evrensel bir amacı simgelediği belirtiliyor.⁷ Hegel'e göre devletin evrensel özelliği-amacı ile özel çıkarların, hakların ve ödevlerin birbirini tamamlaması noktasında çelişkili bir özdeşlik kurulduğunu belirten Marx, Hegel'in hak kavramını "*tözsel bir gerçekliğin varoluşu*", ödevi ise bu varoluşa karşı bir davranış olarak gördüğünü söylüyor. Bu yaklaşımın doğal bir sonucu olarak da, devlette haklar ve ödevler Hegelci felsefede tek bir ilişkide birleşmiş oluyor.

Aile ve sivil toplum ise devlet tarafından dolayımlanan ana parçalar olarak görülüyor; hatta Marx, Hegel'in satır aralarından çıkardığı sonuçlar ışığında, devlet gerecinin düşünür tarafından bu ikisinden ibaret görüldüğünü söylüyor. Aile ve sivil toplumla dünyeviliğe ulaşan devlet, yine aynı kurumların üzerinde yükselerek gerçek tine dönüşüyor.⁸ Marx açısından toplumsal ilişkileri açıklamaktan uzak olan bu tespitte aile ve sivil toplumun devletle olan ilişkisinin, devletin iç ilişkisi olarak kavranması önemli bir sorun olarak görülüyor. Zira Marx aile ve sivil toplumun devletle olan ilişkisini kiminin yeryüzüne indiği, kiminin gökyüzüne çıktığı mistik bir ilişkiden ziyade toplumsal unsurların gerçek ilişkisi olarak görüyor ve bu iki kavramın devletin ön şartları olduğunu belirtiyor.

Hegel'in bu bahse dair önermelerini "*devlet gereci, kendi*

⁶ Marx, age., s.208.

⁷ Marx, age., s.13.

⁸ Marx, age., s.15.

bölümleri olan aile ve sivil toplum arasında özgür irade ile dağıtılır. Devletin yurttaşları aile ve sivil topluma dâhildir. Bunlar devletin varoluş biçimidir ve etkin ögeyi oluştururlar. Ancak bu iki kavram aynı zamanda ideanın eseridir. Gerçek ideanın sonluluğunu temsil ederler” şeklinde sıralarken, Marx devletin aile ve sivil toplumdan doğduğunu söylüyor. Devletin aile ve sivil toplumdan doğmuş olması olgusunu ideanın bir eylemi olarak göstermek Marx açısından apaçık bir spekülasyon olarak tanımlanıyor. Hegel’de mistik bir sonuç yine çıkış noktası olarak alınıyor. Hegel’in hukuk felsefesindeki bitmeyen mistisizm, gerçek ve idea arasındaki gerilimin devamlı diri tutulması ve bu gerilimde önceliğin daima ideaya, “*kendi için sonsuz tin*” olmaktan başka bir şeyi amaçlamayan ideaya verilmesi şeklinde kendini gösteriyor.⁹ Bu tespitin yanı sıra Hegel tarafından, toplumsal kurumlar ve siyasal yapılanma arasındaki farkın da ortaya konmadığı açığa çıkarılıyor. Hegel’in gerçekliği tersine çevirerek ideayı özne, gerçek özne olan siyasal düşünüşü ise yüklem yaptığını belirten Marx, bu anlayışın aksine devletin siyasal düşünüşün nesnelleşmiş hali olduğu sonucuna ulaşıyor. Eleştirinin başlangıç kısımlarında da vurgulandığı üzere, Marx’a göre Hegel’i ilgilendiren tek şey her şeyde saf ideayı bulmaktır. Her defasında aramaya aslında ne bulacağını bilerek başlayan düşünür (Hegel), siyasal ana yapıyı soyut bir örgüt ideası olarak sunmaktan başka bir şey yapmaz. Ona göre, saf ideanın ezeli ve ebediliği gibi devletin ruhu da hep vardı,¹⁰ sonradan basit ve farklı bedenlere büründü sadece. Elbette bu tespitle, Prusya Krallığı’nın ezeli ve ebedi hükümlanlığına ulaşmak arasındaki mesafe oldukça kısa. Hegel, *Hukuk Felsefesinin Prensipleri* adlı eserinde Prusya’yı rasyonel devletin en etkin biçimi olarak göstermiş, monarşiyi doğrulamaya çalışmış ve bu amaç ekseninde Hegel’in gerici tutumu bu eserde doruk noktasına ulaşmıştır.

⁹ Helmut Reichelt, *Die Marxsche Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie*, http://www.marxforschung.de/docs/0703_reichelt.pdf, Erişim Tarihi: 1 Ağustos 2018.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse -Mit Hegels eigenhändigen Notizen und den mündlichen Zusätzen*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1986, s.12-13.

Düşünür bir yandan Prusya krallığı ile soyluların çıkarlarını savunmak isterken, öte yandan burjuvazinin değişen dünyadaki kritik rolünün farkına çoktan varmıştı. Yeni dönemin önemli aktörü burjuvaziye tablo dışına çıkarmak istemiyordu, çünkü Hegel tıpkı burjuvazinininkini anladığı gibi bilinçli bir biçimde adını hiç anmadığı mülksüz kesimlerin rolünü de gayet iyi anlıyordu. Ve bu rolün tarih sahnesinde oynanması tehlikesine karşın, dile getirdiği devlet-toplum ayrımında ipleri daima devletin, burjuva sivil toplumun siyasal katılımı makyajıyla sunduğu ideal anayasal monarşinin eline veriyordu.

Bu ideal tip devletin amacı ona göre *“genel çıkarları”* gerçekleştirmekti ve genel çıkarlar da özel çıkarların tözüydü. Özel çıkarların tözüne dair yaptığı bu çıkarımla Hegel birey haklarına vurgu yapan rasyonalist düşünürleri karşısına alıyor, birey haklarının karşısına devletin haklarını çıkarıyor, özel çıkarların savaşım alanı olarak gördüğü sivil toplum alanına devletsel alanla ilişkilendiği ölçüde hukuk felsefesinde yer veriyordu.¹¹ Bu yaklaşım Marx'ın sonradan netleştireceği verili toplumsal ilişkilerin ürünü olarak birey soyutlamasına zemin hazırlamış olsa da, Hegel devletin ilk belirlenimini yine soyut bir belirlenim olarak kurguluyordu. Zira bu noktadan daha da ileri giderek devletin tözünün kendini bilen ve isteyen tin olduğunu iddia ediyordu. Tin ve Hegel, Musa ve asası gibiydi.

Hegel genel çıkarların, yani kendi belirttiği üzere özel çıkarların tözünün korunmasının, bu tinin amacı ve içeriği olduğunu söylüyor ve bu noktada mantık bilimine olan düşkünlüğünü bir kez daha açık ediyordu. Ulaştığı devlet ve resmi organlar tezi ise kısaca şundan ibaretti: *“Tin bu içeriği bir güç durumuna gelerek ve özelleşmiş etkinliklere dönüşerek meydana getirir.”*¹² Yani devlet de, kurumları da tinin farklı görünümünden ibaretti. Açık ki burada siyasal devletin varlık amacı ve araçları mistifiye edilmekte, varlığı kendinden menkul bir tinin görünüşleri olarak gösterilmektedir. Devlete ilişkin belirlenimlerin temeli, sade bir şekilde devlete ilişkin belirlenimler olarak değil soyut mantıksal

belirlenimler olarak gizemli bir ambalaja sarılmaktadır. Öyle ki bu silsilede aslında hukuk felsefesine de gerek yok; zira Hegel'in kurgusal hukuk felsefesini mantık biliminden ayırmak için bir sebep görünmüyor. Ana yapının özü yerine, özün ana yapısı Hegel idealizminin her durağında karşımıza çıkıyor. Bu idealizm doğrultusunda ana yapı yerine X'i koyduğumuzda da Hegel aynı sonuçlara ulaşabilecek ve düşüncenin kendini devletin doğasına değil, devletin kendini düşüncenin doğasına göre şekillendirdiği bir akıl yürütümünde her şey mümkün hale gelecek.

Devlete dair temel çözümlemeleri sonrasında "özelleşen tin etkinliklerini" yani devletin temel işlevlerini açıklamaya girişen Hegel, bize hiç de yabancı olmayan üç kavramı işaret ediyor: Yasama, yürütme ve anayasal krallık ile iç içe geçmiş yargı gücü. Bu aşamada Hegel'in tininin, yasama, yürütme ve yargı tasnifi üzerinden kuvvetler ayrılığı yaklaşımını geliştiren Fransız düşünür Montesquieu'den oldukça etkilendiğini söylemeden geçemeyiz. Evet, bu tespitten sonra devlet kuramına dair daha cesur çözümlemeler yapmaya başlayan Hegel, devlet halkın tini olduğu için, her halk kendine uygun şekilde yönetilir diyerek, çizdiği çerçevenin sadece Fransızlardan değil Antik Yunandan da etkilendiğini gözler önüne seriyor.

Yasama, yürütme ve yargı güçlerinden söz eden Hegel'in devletinde, meşruluğun ve haklılığın kaynağı olan güç kavramı esasen kralda keyfilik olarak cisimleşmiştir. Hegel'in hükümdarlık ideası keyfilik ideasına eşittir. Yukarıda değinilen üç etkinliği yasama=evrensellik, yürütme=özellik, hükümlanlık=bireysellik şeklinde eşleştiren Hegel, hükümlanlığı açıklarken yine soyuttan hareket eden bakış açısıyla iradenin son kararının hükümdarın keyfiyeti olduğunu belirterek, hükümdarın sorgulanamaz iradesinin kaynağını yine mistisizme bağlıyor. Oysa gerçekler Hegel'in bu formülünün tam tersi şeklinde tezahür ediyor; yani soyut iradenin son kararı kralda cisimleşmiyor, kralın iradesi son karar oluyor.

Marx, devletin zaten bireyler aracılığıyla etkinlik gösterdiğinin Hegel tarafından sık sık unutulduğunu ya da hatırlanmak istenmediğini söylerken, aynı zamanda devletin Hegel düşüncesinde soyut iradenin somut nesnelleşmesi olarak kodlandığını ifade

ediyor. Marx'a göre devleti halk oluşturur, tin değil; devlet soyut bir terimdir, halk ise somut. Hegel açısından ise halk hükümdarı olmadan şekilsiz bir yığından başka bir şey değildir. Buradan yola çıkarak Hegel'in demokrasiye dair düşüncelerini de tahmin etmek zor olmasa gerek. Cumhuriyet ve demokrasi ideanın güncel gelişmişlik düzeyi nedeniyle onun için savunulamazdır. Demokrasi ve krallık ikilisinde daima krallıktan yana tutum almaktadır. Genç Marx açısından, metni kaleme aldığı dönemde krallık sadece bir biçimken, demokrasi hem içerik hem biçime sahiptir, ancak Hegel içeriksiz biçimleri daima diğerine tercih etmektedir. Hegel devletten hareket ederek insanı onun bir öznelleşmesi olarak görürken, Marx sonrasında kesin bir biçimde geride bırakacağı kimi argümanları ileri sürmekte, demokrasinin insandan hareket ettiğini, siyasal ana yapının insan ürünü olduğunu ve devletin insanın nesnelleşmesi olduğunu dile getirmektedir¹³. Bu aşamada Hegel'in tanrısallaşmış insanıyla, Marx'ın toplumsallaşmış insanı karşı karşıya gelmekteydi.

Hegel yönetim için gerekli birikim ve yetenekten yoksun olmakla itham ettiği halkın belirleyici olacağı bir siyasal yapıyı reddediyordu.¹⁴ Devletin varoluşu; anayasal monarşi, yasama, yürütme ve yargı alanında hangi aracı kullanmayı tercih ederse etsin, onun için bu varoluş kralla başlayıp kralla bitiyordu. Hegel halklara, Alman tarihçi okulun da etkisiyle, kendi tinlerine uygun yönetim biçimlerini layık görürken, öte yanda yeryüzünde işler farklı işliyordu. Hegel'in gösteremediği şey, yani devletin temel içeriğini belirleyen üretim ilişkileri, dünyayı benzer özel hukuk ilişkileri üzerinden şekillendirmeye devam ediyordu. Prusya'da sözleşme, mülkiyet, aile hukuku gibi devletin temel içerikleri neyse, ABD'de de aşağı yukarı aynıydı. Üstelik biri Alman devleti, öteki farklı uluslardan oluşan karma bir devlet; biri cumhuriyet, öteki krallık olmasına rağmen.

¹³ Marx, age., s.46.

¹⁴ Reichelt, agm. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Kral ve hükümlanlık

Hegel'in *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*'nde siyasal ana yapıyı çözümlerken seçtiği ilk uğrak krallıktı. Kral bu metinde bir politik özne olarak değil, doğumla, kalıtsal olarak dünyaya bahşedilen "istencin son kararı" olarak sunuluyordu. Doğum meselesi Hegel felsefesinde önemli bir yer tutmaktaydı, zira toprak sahipleri ve hükümlanlığı hak edenler bu pozisyonlara doğum yoluyla gelebilenlerdi. Doğumla gelen kral, geliş gibi hükmetme biçiminde de nedenlere ihtiyaç duymamaktaydı, zira krallığın ana ilkesi kralın keyfiliği idi.

Çözümlemedeki ikinci uğrak ise kralın danışma kurulu, yüce kurul, bakanlar kurulu, adı her ne olursa atanmaları ve görevden alınmaları krala bağlı olan kurullardı. Kral bu kurulların üyelerini atamak ya da görevden almak için sebep öne sunmak durumunda değildi. Egemenliğinin alamet-i farikası da Hegel'e göre buydu. Kral sorumlu değildir, o sorumluluk gibi dünyevi bir meseleyi yaptığı atamalarla bakanlarına devreder. Kralın hükmetmesi için somut referanslara ihtiyaç duymadığını söyleyen Hegel aynı şeyi kendi felsefesinde de benimser; kanıtlamaz, çözümler.

Son uğrak olan "*evrensellik*" yani yasama ise düşünüre göre evvela kralın bilincindedir. Ancak çalışmasının devamında konu yasalar ve burjuva sivil toplumun yasal çerçeve ile devlete bağlanması ihtiyacına gelince, Hegel yeniden yeryüzüne inmek zorunda kalır ve bu uğrak öznel olarak kralın bilinci olsa da nesnel olarak siyasal anayayı ve yasalardan müteşekkildir der.¹⁵

Marx açısından devlet insanın en yüksek toplumsal gerçekliği iken, Hegel tekil bir bireyi, kralı, devletin en yüksek gerçekliği durumuna getirir.¹⁶ Daima nesneli öznel, özneli nesnel çevirir. Zira Hegel'in ideanın ezeli ve ebedi hâkimiyetini yazmak kadar istek duyduğu pek az şey vardır. İnsanın etkinliği, rolü, ampirik olgular onun için ideanın yönettiği bir sahnenin oyuncularından ibarettir. Aile, sivil toplum ve nihayetinde devlet olmak üzere insanın başta gelen toplumsal varoluş biçimleri ona göre ideanın belirlenimlerinden ibarettir ve Marx eleştirisinde Hegel'in bu bakış açısına keskin bir itiraz geliştirecektir.

¹⁵ Hegel, age., s.456.

¹⁶ Johann Plenge, *Marx und Hegel*, Aalen : Scientia Verlag, 1974, s.81.

Hegel'de hükümet

Hegel yönetim ve yargı gücünü anayasal krallık üzerinden birleştirir.¹⁷ Hükümet, krallık ilkesine (doğumla kazanılan, keyfi ve sınırsız hükümlanlık) göre işleyen, yönetsel işlevleri nesnel niteliği haiz bir güçtür. Memurların devletin ve yönetilenlerin aleyhine işlem yapmalarına, görevlerini suiistimal etmelerine karşı hem yukarıdan-üstlerinden, hem de aşağıdan-korporasyonlardan denetim sağlanır. Memurlar seçilirken sınavdan geçer ve görevlerini layıkıyla yerine getirmek için özel eğitim alırlar. Hegel'in devletinde memurlar ve hükümet üyeleri orta sınıfın belkemiğini oluşturur. Sahip oldukları bilgi birikimi ve tecrübe ile bu tabakanın egemen hale gelme "tehlikesi"ne karşı ise yine hem yukarıdan hem de aşağıdan ikili bir engelleme olmalıdır. Hegel orta sınıfa devletin sürekliliği açısından oldukça fazla anlam yükler ama orta sınıfın güçlenmesini, politik bir özgüven kazanmasını istemez. Onun orta sınıftan, görevleri karşılığında devletten maaş alan ve özsel anlamda devlete bağlı olan memurlardan beklentisi sadece egemeni taşere etmesi, desteklemesi, meşrulaştırmasıdır.

Hegel'in bürokrasinin yapısını belirlerken seçtiği hareket noktası yine burjuva sivil toplum ile devlet ayırımında yatar. "Özel çıkarlar" ve "*kendinde ve kendi için evrensel*" ayırımında yatar. Burada özel çıkarlar burjuva sivil toplumu, kendinde ve kendi için evrensel kavramı ise devleti işaret etmektedir. Marx, Hegel'in bürokrasiyi kurgularken de onun içeriğinden değil, biçiminden söz ettiğine dikkat çekerek, bürokratik tını evrenselle yani kralla özdeşleştirdiğini söyler. Hegel'in kurduğu yapıda bürokrasi, burjuva sivil toplum ve devletin tınıları, bu üçleme Marx'a çok tanıdık bir diğer üçlemeyi, teslis inancını¹⁸ hatırlatmaktadır. Hegel'de devlet ile burjuva sivil toplum arasındaki, tınıların farklılığından kaynaklanan karşıtlık, aynı zamanda özdeşliği barındırmakta, devlet burjuva sivil toplumun dışında yer alırken, onunla kendi öz temsilcileri yani denetim görevini verdiği ve sınırlı yetki devri yaptığı memurlar aracılığıyla temas kurmaktadır. Özel çıkarların tözünün genel

¹⁷ Hegel, age., s.457.

¹⁸ Teslis veya Kutsal Üçleme, Hristiyan anlayışındaki Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'tan oluşan üçlü yapıyı içeren dinsel inanışı tanımlayan bir ifadedir.

çıkarlar olduğundan hareketle, Hegel'e göre devleti aynı zamanda kendi tözleri olarak gören yurttaşlar, söz konusu özel çıkarlarını devlete emanet etmekte ve yurtseverliğin sırrı da Hegel tarafından böylece çözülmektedir.¹⁹ Yurtseverliğin sırrı düşünür açısından sözleşmecî geleneğe²⁰ atıfla devletin toplumun çıkarlarını koruyan bir mekanizmaya sahip olduğu varsayımında yatmaktadır. Tıpkı bu çıkarımındaki gibi Hegel yine sözleşmecî düşünürlere atıfla burjuva sivil toplumu herkesin herkese karşı savaşı olarak tanımlar. Dinmek bilmeyen bir özel çıkarlar çatışması ve bu çatışmayı kuracağı düzen ile kontrol altına almayı vaat eden bir devlet yapılanması. Hegel'in yurtseverliğe ve yurttaşlığın özüne atfettiği bağlanma noktasında bu vaat önemli bir yer tutar. Kendi bireyselliği içinde donup kalmış bir birey ile "yurttaş"ın çelişkisini Hegel özel çıkarlar ve genel çıkarların kesişim kümesinde çözmeye çalışır, ancak Marx'a göre²¹ bunu yaparken insanı kendi toplumsal özünün ulaştığı yeni aşamaların değil, öznel iradenin özünün geliştirdiğini söyleyerek yeniden bir hataya düşer. Yurttaşlık kavramı ve "iyi yurttaşlığın" özüne sonradan değinmek üzere, Hegel'in burjuva sivil topluma özgülediği özel alan ile siyasal devlete özgülediği evrensel alan arasında bir dolayım olarak kurguladığı gücü, yasama gücünü incelemeye geçebiliriz.

Yasama

Hegel açısından yasama gücü yukarıda da değinildiği üzere siyasal ana yapının bir parçasıdır, varlığı siyasal ana yapıya bağlıdır; ancak siyasal ana yapı yasama alanının dışındadır. Devleti özgürlüğün ve kendinin bilincine sahip aklın en yüksek gerçekleşmesi olarak sunan Hegel, hukuk felsefesi boyunca ideayı var olan düzenle değil, var olan düzeni idea ile değerlendiriyor. Bu görüşten yasama gücü de payını alıyor ve siyasal ana yapıdan önce, siyasal ana yapının dışında var olan bir mistik öge haline getiriliyor.

¹⁹ Plenge, age., s.44.

²⁰ Başlıca temsilcileri Thomas Hobbes, John Locke ve Jean Jacques Rousseau olan ve devletin varlık nedeni ile insanların neden bir otoriteye gereksinim duyduğuna dair getirilen bir açıklama olarak "toplum sözleşmesi kuramı" tezini geliştiren anlayış.
Hegel, age., s.64. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Bu tutumla Hegel'in yasama gücünün gerçekten olduğu şeye dair veya siyasal ana yapıyla kurduğu ilişki ve girdiği olası çatışmaya dair çözümleme girişimi Marx'a göre yine boşa düşüyor²². Zira siyasal ana yapının dışarıda bırakıldığı bir yasama gücü, eşyanın doğası anlamına değil, onun karşısı anlamına geliyor.

Peki, bu noktada Hegel'in hukuk felsefesinde halkın yeni bir ana yapıya sahip olmaya hakkı var mı? Bu soruya Hegel şöyle yanıt veriyor:

Bir düzenin dönüşümü ancak görünüşte dingin bir biçimde ve farkına varmaksızın gerçekleşir. Uzun bir zaman sonra siyasal ana yapı, daha önce var olan düzenden tamamen farklı bir düzene kavuşur.²³

Buraya kadar açıklananlardan tahmin edileceği üzere bu bakış açısı Marx'a göre tarihsel olarak yanlış olmakla kalmayıp, toplumsal dönüşümleri açıklamak anlamında da oldukça kısırdır. Marx eleştiri metninde ana yapının gerçek öznesini halk olarak göstermektedir. İlerlemenin öznesi de halk olmalıdır, dolayısıyla siyasal ana yapının yasama gücünün dışında kaldığı iddiası Marx için kabul edilemez bir hale gelmektedir. Oysa Hegel'e göre yasama gücü sadece ana yapıyı dışlamakla kalmaz, yapacağı yasayı bile esasen kendisi yaratmaz. Peki, ne yapar? İstencin son kararını yani kralın keyfiyetini ifade eden yasayı bulup ortaya koymaktan başka bir şey yapmaz. Söz konusu istenç ise Hegel'de hiçbir zaman "kamu bilinci" kavramıyla ilişkilendirilmemiştir, çünkü ona göre kamu bilinci pek de haz etmediği "yığın"a atfedilen bilinçten başkası değildir. Burada devlete bir tin biçilecekse bunun kamu bilinci olacağını söyleyen Marx yeniden devreye girerek, Hegel'in tıpkı ele aldığı birçok kavrama yaptığı gibi devlete de kendine yabancı özerler yüklediğine dikkat çekiyor.²⁴ İçerik ile biçimi daima ayıran ve sıklıkla birini diğerinden yoksun bırakan Hegel'in genel çıkar tanımında da halkın çıkarı kendine yer bulamıyor.

Meclis ise burjuva sivil toplumun siyasal soyutlamasıdır.

²² Hegel, age., s.83-84.

²³ Marx, age., 84.

²⁴ Marx, age., s.91.

Hegel'in halka dair düşüncelerini hatırlatan Marx, onun açısından meclis uğrağının yasaların hazırlanmasında tözsel bir katkısının olmadığını söylüyor²⁵. Hegel çareyi ne istediğini bilme yeteneğinden yoksun olan yığınlarda değil, yüksek devlet görevlilerinde buluyor. Bunu yaparken tek dayanağı yetenek kıtlığı da değil; hemen arkasından meclislerin özel çıkar alanı olan sivil toplumdan gelme olduklarını ve başıboş bırakılırlarsa yetkilerini genel çıkar aleyhinde kullanmaya meyilli olduklarını söylemekte. Aslında Marx'ın ana eleştiri noktalarından biri Hegel'in hukuk felsefesinde meclislere yüklenen asıl işlev: Meclisin devletin, devletin halkın çıkarını koruyacağı yalanını yasallaştırmak. Yasama gücünü salt bir iç zorunluluk olarak gören Hegel'e karşı Marx halkın kendi çıkarının güvencesi olarak diğer kurumları değil meclisi göreceğini savunuyor.

Hegel'de meclis devlet ve halk arasında dolayım görevi gören kullanışlı bir araç. Bu araç aracılığıyla devlet halkın öznel bilincine katılırken, halk da devlete katıldığına ikna oluyor.²⁶ Bu dolayımı kurarken Marx'ın da işaret ettiği gibi devlet ve hükümeti birbirine özdeş olarak düşünen Hegel, meclise halkın temsil edildiğine dair yaşayacağı tatmin duygusuna yönelik araçsal bir işlev biçiyor. Marx'ın, yasama organına atfedilen bu işleve yönelik eleştirisi biçimciliğin yanı sıra, "yığınların" kendilerini göstermesinin önünde bir engel olarak tasarlanmış olmasını da hedef alıyor. Halkın temsil edilmemesi için geliştirilen temsil organı, tam da Hegel'e özgü bir yöntem. Hegel'in devlet kuramında meclis, halkın fikirlerini, taleplerini soğurmak için, bu talepleri göğsünde yumuşatacak bir araca indirgeniyor. Bu haliyle meclis bir yandan anayasal krallığın bir zorba görünümüne bürünmesini önlerken, öte yandan halkın kendi talepleri üzerinden harekete geçmesi, kendi öz örgütünü kurmasını engelliyor. Marx buradaki eleştirilerinde "halk" kavramına başvuruyor, zira metni kaleme aldığı dönemde henüz düşünsel üretiminin başlarında ve o dönemde Marx açısından "halk" yığınsal haliyle sık sık atıf yapılan temel kategorilerden biri.

Fakat sanmayalım ki Hegel'in temsil organına düştüğü tek kayıt

²⁵ Hegel, age., s.93.

²⁶ Hegel, age., s.471-472. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

bundan ibaret. Marx, Hegel'in yaptığı meclis kurgusunda halkın değil, korporasyon ve çeşitli çıkar gruplarının temsil edildiğini de dile getiriyor.²⁷ Bu işleve indirgenmiş haliyle ve bu bileşimin temsilcisi olarak kısıtlanmış haliyle meclis tam da Prusya Krallığı'nın ihtiyaç duyduğu dolayım organını vermiş oluyor. Toplumsal alandan uzaklaştırılan taleplerin, krallık belirlenimli bir meclisin konusu haline getirilmesi fikrinin, Marx açısından değerlendirildiğinde Hegel'in ideal devlet tipi olan anayasal monarşi ile son derece uyumlu bir tablo çizdiği aşikâr ve Marx'ın itirazları da tam da bu noktada dönemin güncel siyasetiyle buluşuyor. Hegel'in meclis tipinin tasarlanmış bir halktan başka bir şey olmadığını söyleyen Marx, bu tasarlanmış halkın yani meclislerin nihayetinde yasama gücü olarak ortaya çıktığını ve gerçek halktan ayrılarak belirginleştiğini söylüyor.

Devamla sivil toplumun da kendi içinde çeşitli tabakalar halinde farklılaştığı tespitinden hareketle Hegel bu alanın devlet işlerine yargı ya da yürütme üzerinden değil ancak yasama organı üzerinden, o da yukarıda düşülen kayıtlar çerçevesinde müdahil olabileceğini belirtiyor. Zira diğer iki güç devletin varoluşunu temsil eden krallığın ve onun belirlediği yüksek memurların tekelinde görülüyor. Hegel'in sivil toplum ve siyasal toplum arasına çektiği çizginin sonuçlarından biri olan bu tutum Marx tarafından çekilen çizginin kendisine edilen itiraza içkin bir biçimde reddediliyor.

İlerleyen bölümlerde görüyoruz ki, Marx'ın söz konusu sivil toplum-devlet ayırımına dair itiraz noktalarının başında Hegel tarafından bu ayırımın idea merkezli yapılmış olması gelmekte. Hegel sivil toplum ile siyasal devlet arasındaki ayırımı ideanın gelişmesinin zorunlu bir uğrağı olarak göstererek yine tarihsel bir olguyu, aklın mutlak bir gerçeği olarak yansıtıyor.²⁸ Bu devlet tipine biçtiği başat organ ise bürokrasi. Bürokrasi bu diskurda kendini bilen ve bilerek eyleyen tinin bir parçası olduğu için daima sivil toplumdan üstün ve onu aşkın yetkilerle donatılmış olarak sunuluyor.²⁹ Özel çıkar alanına hapsedilen sivil toplum, evrensellikten

²⁷ Hegel, age., s.132.

²⁸ Marx, age., s.109.

²⁹ Plenge, age., s.76.

uzaklaştığı oranda genel çıkarlardan, genel çıkarlardan uzaklaştığı oranda siyasal devletten ayrılmakta ve tam da burada Marx haklı olarak Hegel'in yine kendi tespiti olan "özel çıkarların tözü genel çıkarları oluşturur" iddiasıyla çeliştiğini belirtmektedir. Hegel'in dönemin çağdaş devletlerinde fiilen var olan bu ayrımı görmesi Marx açısından takdir edilse de, bu ayrıma karşı aldıkları tutum iki düşünürü yine karşı karşıya getirmiştir. Marx, Hegel'in sivil toplum ile siyasal toplum arasındaki ayrılığı aldatıcı bir çözümle, bir temsil yanılışması ile aşmaya çalışmasını kabul etmeyerek, çağdaş devletlerde var olan bu ayrımı bir yanılışma olarak değil ama iki toplum arasındaki gerçek ilişkinin dışavurumu olarak değerlendirmeyi tercih etmiştir.

Marx'a göre sivil toplum, insanın somut yaşam içinde tanıdığı tek toplumdur ve siyasal devlet de bu toplumun soyutlamasından başka bir şey değildir. Bu nedenle Marx, Hegel'in sivil toplum ve siyasal devlet arasında monarşi tarafından çizilen çizgiyi belirginleştirerek sabitleme isteğini kabul etmemiş ve meclisin bir dolayım aracı olarak görülmesini de kıyasıya eleştirmiştir.

Meclis sistemi

Hegel'in *Hukuk Felsefesinin Prensipleri* adlı eserine baktığımızda görürüz ki, düşünür yasama gücünden bahsederken takındığı lütufkâr tavrını meclis sisteminin işleyişine dair olan çözümlemelerinde de sürdürmektedir. Bu bahsi incelemeye başlamadan önce Marx'ın yerinde benzetmesini anmak gerekecek. Marx temsili sistemin Hegelci yorumunun sınıfları nasıl görünmez kıldığını teolojik bir göndermeyle açıklıyor: "*Gökte eşit yerde eşitsiz olan hristiyanlar gibi siyasal dünyalarının göğünde eşit, toplumun topraksal gerçekliğinde yeniden eşitsiz oluyorlar.*"³⁰

Marx tarihsel süreç içinde sivil toplum sınıflarının³¹

³⁰ Marx, age., s.117.

³¹ Marx Hegel'in devlet kuramında yer alan meclis sistemini incelerken "sınıf" kavramını "*klasse*" olarak değil yer yer "*stand – stände*" olarak kullanmıştır. Hegel de burjuva sivil toplumun içindeki farklı katmanları, bürokrasiyi, din adamlarını ve soyluları imlemek için "*stand*" kelimesini kullanmış ve Almanca'da "*stand*" kelimesinin hem sınıfı/toplumsal zümreleri, hem de meclisi karşıladığını belirtmiştir.

dönüştüğünü ve sivil toplumun ortaçağdan itibaren özellikle çağdaş devletlerde siyasal toplumdaki ayrılmasıyla beraber para ve eğitim ölçütleri üzerinden farklılaştığını belirterek başladığı meclis sistemi eleştirisinde, henüz gevşek bir örüntüyle yetindiği emek sınıfı kavramını da gündeme getiriyor. Temel özelliği mülkiyet yokluğu ve dolaylı emek olan bu sınıfın bir burjuva sivil toplum sınıfından ziyade, diğer toplum gruplarının üzerinde devindiği toprağı oluşturduğunu belirten Marx³² kendi kuramsal hatının ipuçlarını da en erken eseri olan bu yapıtta vermeye başlıyor. Marx bu önemli parantezi kapattıktan sonra Hegel'in sınıflar ve onları gerçek hayattaki konumlarından uzaklaştıran siyasal görevlerine dair yine mistisizme kaymakla eleştirdiği çözümlemelerini değerlendirir. Hegel'in çağdaş dönem insanının nesnel yanını ayırıp gerçek içeriğini yine gizemli bir örtüyle kapladığını, böylelikle sivil toplum ve siyasal devlet arasında ikili özne haline getirilen insanın esasen bir öznenin yüklemeye dönüştürüldüğünü söyler. Bu tespiti haklı olan düşünür açısından Hegel'in hukuk felsefesinin ana eğilimini insanı gerçek içeriğinden ayırarak değerlendiren bu mistifikasyon oluşturuyor.

Buraya kadar açıklananlardan da çıkarılabileceği üzere Marx incelenen Hegel okumasında, Hegel tarafından içeriğinden soyutlanarak biçime indirgenen ve o biçimin varoluşunu "borçlu olduğu" ideayla beraber gökyüzüne havale edilen ne kadar kavram varsa onları gerçekten ait oldukları yere, yeryüzüne indirmeye uğraşıyor. Hegel'in yasama gücü ve meclis tahayyülüne de bu minvalde yaklaşan düşünür, gerçek karışıklığın kral ile sivil toplum arasında yaşandığını, krallığın halkla, halkın ancak pasifize edilerek bir minyatür haline getirilmesi halinde uzlaşabileceğini söylüyor. Zaten Hegel'in meclisi de Prusya Kralı'na tam da bunu vaat ediyor. Hegel'in aynı zamanda diyalektik çözümlemesini de borçlu olduğu düalizm³³, onu doğru başlangıçlardan yanlış sonuçlar çıkarmaya götürdükçe Marx'ın eleştirisinin dozu yükseliyor. Hegel'in kral, siyasal devlet ve sivil toplum yaklaşımında evrensellik ile tekelliği

³² Marx, age., s.119

³³ İkicilik.

daima karşıt terimler olarak düşündüğünü³⁴ ve her ikisine de içerik kazandırmaktan yoksun olduğunu belirtiyor. Hegel'in devlet kuramında yukarıda da değinildiği üzere kerameti kendinden menkul olan kral ideanın somut varoluşu olarak merkezde duruyor; Hegel burjuva sivil toplumun da, meclisin de görünürde olmasa da esasen kral tarafından belirlenmesini istiyor. Bunu müzmin bir kralcı olduğu için değil, hukuk ve siyaset felsefesini tersinden kurarak, maddenin soyutlanması olan tını merkeze aldığı için yapıyor. Meclisi de krallık ilkesini sınıflar nezdinde taşıyacak bir ögeye ihtiyaç duyduğu için o şekilde kurguluyor.

Buradan devamla Marx eleştirisinin en kritik noktalarından birine geliyor: Meclis yapısı ve Hegel'in ikili meclis yapısında öne çıkardığı toprak sahipleri zümresi. Evet, Hegel meclisi bir dolaşım aracı olarak kurgulamakla kalmayıp onu ikili bir yapı şeklinde sunuyor. Bu ikili yapıdan belirleyici olanı ise yine kendi usullerine göre seçiyor. İlkesi ve varoluşu gereği ona yüklenen siyasal işlevi yerine getirmeye yetenekli bir sınıftan bahsediyor Hegel; *"temelinde aile yaşamı yatan ve geçim konusunda toprak mülkiyetine dayanan doğal ahlaklılık sınıfı."*³⁵ Yani statükonun ete kemiğe bürünmüş hali.

Bu sınıfın belirleyici özelliklerini şöyle sıralıyor:

1. Bağımsız ekonomik etkinlikten kaynaklanan bağımsız irade
2. Toprak mülkiyeti
3. Doğumla belirlenim³⁶

Bu özelliklerin Hegel tarafından krallığa atfedilen özelliklerle benzerlik taşıması tesadüf değil. Hegel'in meclis yapısının ana bileşeni olarak toprak sahibi sınıfı seçmesi ile bu benzerlik arasında bir nedensellik bağı olduğu ise şüphesiz. Akabinde diğer kesimlere dair özellikleri sıralayan Hegel tüccar ve zanaatkarlar için gereksinimlerine bağımlı ve bunun için yaşayan girişimci sınıf tanımını yaparken, memurların özsel olarak devlete bağımlı olduğunu belirtiyor. Bu iki sınıf açıkça bağımlı ekonomik etkinlikleri öne

³⁴ Marx, age., s.129.

³⁵ Hegel, age., s.474.

³⁶ Hegel, agy.

sürülerek siyasal işleve toprak sahipleri kadar layık görülüyor. İşte tam da burada hem Hegel'in devlet ve hukuk kuramının hem de Marx'ın eleştirisinin ana halkası açığa çıkıyor: İyi yurttaşlık ve servet ilişkisi.³⁷

Hegel'in hukuk felsefesinde özel mülkiyet

Hegel *Hukuk Felsefesinin Prensipleri* adlı eserinde 306. paragraftan itibaren devlet ve hukuk kuramında durmaksızın başvurduğu mistifikasyona bir müddet ara vererek perdeye anahtar kavramlarından birini çıkarmıştır: Özel mülkiyet. 306. paragrafın ilgili bölümünde düşünür iyi yurttaşlığın bir somut kategoriye ihtiyaç duyduğunu, bu kategorinin doğrudan servetle ilişkilendirilmese de bir noktaya kadar servetle zorunlu bir bağlantısı olduğunu dile getirir. Bunun bir sebebinin de, servete sahip olan kişinin dış koşullarla bağlı olmadan devletin iyiliği için serbestçe hareket edebilmesi olduğunu belirten Hegel, iyi yurttaşlık kategorisinin özel mülkiyetle hatta özel mülkiyetin dış etkilere en kapalı formu olan “meşruta” sistemiyle olan bağına açıkça savunmaktadır.³⁸ Hegel'in kartlarını açık oynamaya başlaması Marx'ın eleştirilerini keskinleştirirken, kendi kuramını oluşturmakta olan genç Marx'ın özel mülkiyete dair tutumunu da berraklaştıracaktır.

Meşruta sisteminin kısa bir açıklaması ile devam edecek olursak, bu sistem toprak mülkiyetinin belli aileler arasında paylaştırıldığı, servetin sadece büyük erkek evlatlara intikal edebildiği, bunun dışında miras ya da sözleşme yoluyla başkasına aktarılmadığı devredilemez kalıtsal mülk formudur. Hegel makbul sınıf olarak neden meşruta sahiplerini seçtiğini el çabukluğu ile mutlak ideaya bağlamayı bilmiş, doğal aile ilkesine dayanan bu sınıfın, her türlü rastlantıya kapalı biçimde doğumla, kalıtsal olarak siyasal etkinliğe özgülendiğini belirtmiştir. Marx, burada Hegel'in öncelikle kral ve burjuva sivil toplum arasındaki gerilimi yatıştırmak için aracı rolü atfettiği meclisi, meşruta sahipleri sınıfına meclis içinde biçtiği ayrıcalıklı rolle eliyle etkisizleştirdiğini dile getirmektedir. Hegel'in bu dolayımı meclisten alarak ailelere vermesinin ortaçağ

³⁷ Hegel, age., s.475.

³⁸ Hegel, age. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

düzenine göz kırptığını ve kendi içinde tutarsızlık barındırdığını söyleyen Marx, siyasal etkinlik için gerekli olduğu belirtilen özerk irade ile bağımsız ekonomik etkinliğin ayrı şeyler olduğunu vurguluyor. Marx, Hegel'in bu sınıfı öne çıkarırken kullandığı, üzerinden mutlak idea ile bağ kurduğu "doğal aile ilkesi", "doğal ahlaklılık" gibi kavramların neden sadece toprak sahiplerine özgülendiğini sorarken, "aile yaşamı"nın köylülerden kentlilere kadar burjuva sivil toplumun tamamının "doğal" ahlakını oluşturduğunu dile getirerek Hegel'in bu açıdan yapmaya çalıştığı temellendirmeyi boşa çıkarıyor. Doğum yoluyla doğal belirlenim, kalıtım yoluyla siyasal etkinliğe atanma gibi kavramlar üzerinden yasama gücünün açıkça ortaçağ sınıflar sistemine göre kurgulandığı Hegelci kuram, Marx'ın yönelttiği eleştirilere mutlak idea eksenindeki totolojik yanıtlar dışında yanıt üretemiyor.

Marx Hegel'in meşruta sahiplerine biçtiği kritik rolü ve meclisin ikinci kesimini oluşturan burjuva sivil toplumun yine mülk sahibi kesimler arasından seçilmesini değerlendirirken, düşünürün siyasal ana yapının merkezine özel mülkiyeti çaktığını ifade ediyor. Üstelik burada özel mülkiyet sadece siyasal ana yapının değil, iyi yurttaşlığın da vazgeçilmez unsuru olarak gösteriliyor. Marx'ın bu değerlendirmesi, Hegel açısından yasama organının bileşenlerinde bulunması gereken özellikleri hatırladığımızda oldukça yerinde görünüyor. Hegel, donuk bir mülkiyet rejimi olan meşrutayı siyasal devletin yasama organındaki belirleyici ögesi haline getirirken, meclisin ikinci kesimini oluşturacak temsilcilerin de genel oyla değil, meslek grupları ve korporasyonlar gibi kendi bağımsız ekonomik faaliyetine sahip kesimlerce belirlenmesini isteyerek tam da Marx'ın dediğini yapıyor. Böylelikle Hegel'in hukuk felsefesinde, düşünürün yansıtmaya çalıştığının aksine siyasal devlet özel mülkiyeti değil, özel mülkiyet siyasal devleti belirlemiş oluyor. Hegel'in özel mülkiyete verdiği önem, özel mülkiyetin kendi içinde yaptığı sınıflandırmayı incelediğimizde de dikkatlerden kaçmayacak kadar açık. Zira Hegel bağımsız iradenin etkin olabildiği, dış koşullara mümkün olduğunca bağlı olmayan mülkiyet biçimlerini bu sınıflandırmada en üst sıraya yerleştirirken,³⁹ bu biçimdeki

mülkiyete sahip kimselerin de yurttaşlar arasında siyasal ereklere yerine getirmeye en yetenekli kesimi oluşturduğunu iddia ediyor. Hegel bu tutumuyla kökleri Platon'a kadar uzanan seçkin bir devlet kuramını, öncülerinden daha incelikli ifade etmek dışında bir şey yapmıyor.

Özgürlük ve ahlak

Marx'ın Hegel'in hukuk felsefesini incelerken eğildiği temel başlığın düşünürün devlet kuramı olduğuna değinmiştik. Marx eleştirisinde referans aldığı eser olan *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*'nde yer alan öznel ahlak ve nesnel ahlak bölümlerini doğrudan incelememiş olsa da, Hegel'in özgürlük ve ahlak kavramlarına dair yaklaşımı Marx tarafından devletin tözü ve devlet-yurttaş ilişkisi bağlamında ele alınıyor. Marx'ın eleştirilerine geçmeden evvel Hegel'in fikirlerini kısaca aktarmak gerekirse;

Devlet ahlaksal ideanın gerçekliğidir; kendi kendini düşünen ve bilen, bildiğini de bilen olarak gerçekleştiren tözsel, aşikâr ve kendi kendine açık istenç olarak ahlaksal tindir. Dolayumsuz varoluşunu devlet, töre ve gelenekte, dolayumlu varoluşunu ise bireyin kendinin bilincinde, onun güç ve etkinliğinde bulur ve birey de devlete bağlılığıyla tözsel özgürlüğünü onda bulur, çünkü devlet onun varlığını, ereğini ve etkinliğinin ürününü oluşturur. [...] tözsel ve özsel çıkarlarımın, kişisel bir ilişki içinde benimle karşı karşıya bulunan bir başkasının (burada devletin) çıkarı ve ereği içinde ve bunlar tarafından var oldukları ve güvence altına alındıkları konusunda sahip olduğum bilinçtir. Böylece bu başkası benim için dolayumsuz olarak bir başkası değildir ve ben bu bilinç içinde özgür kalırım.⁴⁰

Gördüğümüz gibi yukarıdaki satırlarda Marx'ın Hegel'e siyasal devletin merkezine özel mülkiyeti koyduğu için yönelttiği eleştirinin benzerini ahlak ve özgürlük anlayışına da yöneltmek için tüm veriler mevcut. Alıntıda yer verilen "ahlaksal idea" tahmin edebileceğimiz üzere dindir. Üstelik Marx'ın deyişiyle "özel mülkiyetin dini." Hegel öyle bir sistem kurmakta ki devlet, din ve özel

mülkiyet her defasında birbirinin tamamlayıcısı, ön şartı oluyor. Bağımsız mülkümüz ve ekonomik etkinliğimizle iyi yurttaşlık mertebesine erişiyor, meşruta sahibi olmakla doğal ahlaklılık alanına giriyor, devlet tarafından güvenceye alınan özsel çıkarlarımızla özgür oluveriyoruz.

Marx'ın Hegel'in özgürlük ve ahlak anlayışı üzerine yaptığı sınırlı eleştiride, Hegel'in yaklaşımı ile özel mülkiyet arasındaki bağa açığa çıkarırken verdiği çarpıcı bir örnekle devam edelim. Marx, toprağa bağlı ve devredilemez bir mülkiyet şekli olan meşrutanın özgül niteliğine ve bu sistemin Hegel tarafından böylesine önemsenmesinin nedenlerine dair sorduğu sorunun cevabının bu servetin ahlaksal niteliğinde saklı olduğunu söylüyor. Nedir meşrutanın ahlaksal niteliği? Yanıt basittir: Bozulmazlık. Bu bozulmazlık, bu el sürülemezlik, mülkiyetin bu her türlü dışsal etkiden yalıtılmış varlığı Hegel'in devlet kuramında daima referans vermek istediği ideanın varoluşu ile öylesine örtüşüyor ki, Hegel meşrutanın içine hem ahlakı ve doğal aile ilkesini, hem de sahiplerinin oynayacağı siyasal rol açısından kritik olan ekonomik bağımsızlığı yerleştirebiliyor. Bağımsız, özel ve statik servet! Elbette bu servete nail olan kişi de siyasal devletin en muteber unsuru haline geliyor. Din ahlakı, ahlak devletin tinini, devletin tini özel çıkarları, özel çıkarlar özgürlüğü ve hepsi nihayetinde özel mülkiyeti koruyor.

Sürekli ve sabit ögesini mülkün kendisinin, yani toprağın oluşturduğu meşruta sistemi üzerinde Hegel'in bu kadar durmasının ve Marx'ın da Hegel'in hukuk felsefesini eleştirirken ağırlığı bu mülkiyet tipine vermesinin sebebi meşrutanın içinde aileyi, dini, ahlakı, kalıtımsal yolla hak sahibi olma şeklini dolayısıyla monarşiyle olan bağına, sadece en büyük erkek evlatlara aktarılabilmesini yani ataerkilliği, statükoculuğu, yani Hegel'in 19. yüzyılda ideal devlet tipi olarak gördüğü anayasal monarşiye dair ne kadar temel öge varsa hepsini barındırmasıdır. Sabit olan tek unsuru toprak olan bu sistemde, köylüler meşruta sahibine bağımlı, meşruta sahipleri ise toprak mülkiyetine bağımlıdır. Hatta Marx'ın deyimiyle meşruta sahipleri toprak mülkiyetinin serfidirler.⁴¹ Hegel'in devlete dair çözümlemelerine başlarken, keyfiyetin sadece krala özgü

olduğuna ve sadece kralın özgür iradenin kararını temsil ettiğine dair düştüğü not, meşruta sistemi incelendiğinde doğrulanmaktadır. Hegel özel mülkiyetin korunmasının ve bunu sağlayan devlete bağımlılığın yurttaşları özgürleştireceğini söylerken,⁴² aslında olan özel mülkiyetin toplumun her kesiminde yarattığı bağımlılıktır.

Özel mülkiyet ile soybağı arasında kurulan ilişkinin Germen rejimindeki tarihsel yerini çağına uyarlamak isteyen Hegel, bu anlamda bağımlılığı özgürlüğe çevirmeyi ve bunu yaparken klasik Alman felsefesinin araçlarının yanı sıra kendinden menkul bir ideaya yaptığı atıflarla işe daima bir mistik boyut kazandırmayı da ihmal etmiyordu. Marx'ın "*Romalılar özel mülkiyetin akılcıları, Germenlerse gizemcileridir*"⁴³ derken vurgulamak istediği tam da bu tutumdur. Marx'a göre Hegel o kadar ileri gitmişti ki, hukuksal anlamda özel mülkiyetin mucidi olan Romalıları bile geride bırakmış, özel mülkiyeti yurttaşlığın bir niteliği olarak değil, devletin varoluşunu özel mülkiyetin niteliklerinden biri haline getirmişti. Bunu yaparken özel mülkiyeti Romalıların koyduğu özel hukuk sınırlarının dışına çıkarmış, modern hukukun bu en önemli ayrımını deforme ederek⁴⁴ onu kamu hukuku alanına sokmuş ve kalıtsal şart yoluyla da ona uhrevi nitelikler atfetmişti. Tüm bu tespitler ışığında Hegel'in diyalektik tarih görüşünü oluşturmaya yarayan düşünsel zenginliğinin, devlet kuramı alanında gericiliği beslemiş olduğu, toprak mülkiyetine verdiği özel önem ile Prusya Krallığı'nı ve onun ekonomik ve toplumsal dayanağını oluşturan feodaliteyi açıkça savunduğu gerçeği kaçınılmaz bir sonuç olarak kendini göstermektedir. Marx bu noktada da Hegel'in fikirlerinin karşısında yer alacak, Hegel'e yönelik eleştirilerinin düzeyini *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'nde olandan çok daha ileriye taşıyacak, kendi kuramını Hegel'i bilerek, fakat Hegel'i referans almayarak geliştirecektir.

⁴² Sahra Wagenknecht, *Vom Kopf auf die Füße? Zur Hegelkritik des jungen Marx oder Das Problem einer dialektisch-materialistischen Wissenschaftsmethode*, <https://www.eulenspiegel.com/images/verlag/medien/1653-9783359025320.pdf>, Erişim tarihi: 21 Temmuz 2018.

⁴³ Marx, age., s.158.

⁴⁴ Max Weber, *Hukuk Sosyolojisi*, Çeviren: Latif Boyacı, İstanbul: Yarı, 2014, s.11.

Temsil organı ve seçim usulü

Hegel'de temsil organı olan meclisin özel çıkarlar ile genel çıkarlar, devlet ile sivil toplum arasında bir dolayım aracı olarak görüldüğünü daha evvel belirtmiştik. Marx'a göre ise siyasal devlet ile burjuva sivil toplumu birleştirmeye çalışmanın bu yolu başarısızlığa mahkûmdur. Zira Marx devleti sivil toplumdan ayırmak yerine insan yaşamıyla birlikte düşünüyordu. Düşünsel üretiminin erken dönemlerinde bile Marx, karşıtlıkların zamana yayılan bir uzlaşma ile çözülebileceğine inanmamakta, yavaş ve sürekli bir evrim görüşüne katılmamakta ve devrimci tutumun geliştiriciliğini savunmaktaydı. Dolayısıyla bahsi geçen temsil organı Marx açısından Hegel'in ona biçtiği işlev anlamında boşa çıkıyordu.

Burjuva sivil toplumu zaten özgül niteliği gereği özel alanla sınırlı tutan ve etkinliğinin doğasının siyaset olmadığını düşünen Hegel, tam da burada, kendi kurguladığı mecliste bu kez burjuva sivil toplumla hükümlerlik aygıtı arasına bir dolayım koyacaktı: Varoluşlarının doğası gereği siyasi etkinliğe yetenekli olanlar, toprak sahipleri grubu. Hegel böylece burjuva sivil toplum ile siyasal devlet karşıtlığının dışında başka bir karşıtlık daha tanımlıyordu ve onları bir meclisin iki organı haline getiriyordu. Siyasi kudretlerinden sual olunmayan toprak sahipleri grubu meclise bireysel olarak katılırken, ikinci kısım seçim ve yetkilendirme yolu ile meclise girebiliyordu. Bu formülü kurgularken Hegel çağdaş yapılardan değil, Kıta Avrupası'nın eski kurumlarından faydalanıyordu. Siyasal devletin ya da burjuva sivil toplumun özüne dokunmayan, temel bir değişim hedeflemeyen kısmi yapısal reformlar, ayrımı daha da derinleştirmekten başka işe yaramıyordu. Marx'ın bu noktadaki önerisi, bu satırları yazarken henüz 1843 yılında olduğu ve toplumsal dönüşümlerde sınıf mücadelesinin ve proletaryanın işlevini serimlemediği için, genel oy hakkına dayalı gerçek bir demokrasi ve demokrasiye dayalı bir cumhuriyet oluyordu.⁴⁵ Marx'ın o dönemki tahayyülündeki gerçek demokraside halk devletten dışlanmıyor, aksine onun temelini oluşturuyordu. Ayrıca devlet Hegel'in iddia ettiği gibi soyut değil, somut bir ilişkiler ağını oluşturuyor ve halkın tamamı için var oluyordu. Bu da Hegel'in yapıtında adı pek anılmayan mülksüz

sınıfın siyasal toplumda yer alması anlamına geliyordu. Marx'ın tahayyülünde devlet halkın özel bir varoluş biçimine dönüşüyordu.

Yeniden Hegel'in meclis kurgusuna dönecek olursak, Hegel ikili meclis sistemiyle siyasal devleti esasen kendi özünü oluşturan halktan ayırıyordu. Bu da yetmiyor, meşruta meclisi ile iktidarı halka karşı koruma altına alıyordu. Bu tutumun Hegel'in devleti tinin biçimciliği üzerinden ele alan yaklaşımıyla uyumlu olduğunu belirten Marx, bir kez daha Hegel'i kavramları kendi gerçek unsurları ile ilişki içinde görmemekle, aksine onlara içeriksiz bir biçim vererek onları başka öğelere bağımlı kılmakla eleştirmekteydi. Devlet yüksek bir siyasal düşünüşün nesnelleşmesi değil, gerçek içeriği insan ve toplumdan oluşan bir yapıydı. Anayasal devletlerde vaat edilen güvencenin kaynağı siyasal varoluşunu şu ya da bu uhrevi kaynaktan alan zümreler değil, yasalar olmalıydı.

Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi'nden, Marx'ın hukuk ve devlet tahayyülüne

İncelemekte olduğumuz yapıt, Marx'ın öncelikle Hegel diyalektiğinden, sonrasında ise Feuerbach hümanizminden keskin biçimde kopuşunun ve kendi kuramını oluşturma girişiminin ilk adımıdır. Bu eserinde henüz genç-Hegelci lisanı tam olarak terk edememiş olsa da, Hegel ve onun Prusya Krallığı'nın gericiliğine ilham veren düşünceleri zamanla Marx'ta bu felsefenin kendi düşünce ve eylemlerini daha fazla yönlendiremeyeceği kanısını oluşturmıştı. Eleştiri metninden açıkça anlaşılacağı üzere Marx, düşünsel anlamda oldukça zengin olanaklar sunan Hegel'in toplumun yeni ihtiyaçlarına cevap vermekten uzak olduğu kanaatine varmıştı. Bu aşamada Marx'ın giderek daha belirgin hale gelen bir şekilde dinle ve onun klasik Alman felsefesindeki en kullanışlı kavramı olan ideayla hesaplaşması, yolunun Feuerbach'la kesişmesine yol açmış ancak Feuerbach da insanın toplumla değil de doğa ile olan ilişkilerini ve edilgenliğini ön plana çıkardığı ölçüde Marx'a ihtiyacı olan zemini sunamamıştı. Metin kaleme alınırken bu anlamda Marx hâlâ Feuerbach'a yakın duruyordu ancak şüphesiz daha ileri bir noktadaydı. Özel mülkiyet üzerinden yaptığı değerlendirmelerle proletaryanın devrimciliğine işaret ediyordu. Marx insanın tarih sahnesinde belirlenen değil, etkin bir öge olduğuna dair seçimini

henüz doktora tezini yazarken yapmış ve belirlenimci Demokritos'a karşı, insanı ön plana yerleştiren Epiküros'un fikirlerini savunmuştu. Her ne kadar bu anlamda Hegel, insanı idea ile özdeşleştirdiği noktada belirleyici bir öge olarak sunmuşsa da devlet ve hukuk kuramının merkezine yerleştirdiği tinsel etkinlik üzerinden onu yine toplumsal bağları içinde doğru değerlendirmiyor, kurduğu gerici siyasal sistem Marx'a ilham veren diyalektik anlayışın aşılması ihtiyacını doğuruyordu. Marx ilerleyen dönemde bu ihtiyacı karşılayacak ve Hegel diyalektiğinden tamamen farklı bir diyalektiği tarihsel materyalist bir bakış açısıyla inşa edecekti.

Marx, eleştirisini kurarken Hegel'in devlet ve sivil toplum ayrımının içeriğine ve buradan vardığı sonuçlara karşı çıkıyor, siyasal devletin özünü insanın ve toplumun oluşturduğunu savunuyor, özel mülkiyetin burada devletin tutkalı değil, aksine insanın doğasına uygun bir yaşam sürmesini engelleyen bir yabancılaşma unsuru olduğu savunuyordu. İleride kuracağı öğretinin başlıca argümanları olacak olan bu tezler, Marx'ı sadece Hegel'in savunduğu gerici örgütlenme modelinin ve bu modelin öznelere olan din adamları ile soyluların karşısına değil, burjuvazinin de karşısına çıkmaya hazırlıyordu.

Alman hukuk ve devlet felsefesi Marx'ın deyimiyle "*resmi çağdaş güncelliğin düzeyinde bulunan tek Alman tarihini oluşturmakta, Alman felsefesi, Almanların geleceklerini düşüncel biçimde yaşadıkları bir alan haline gelmekteydi.*" Hemen devamında çağdaş düşünürlere şöyle sesleniyordu: "*Gerçek yaşam tohumlarından başlamamızı istiyorsunuz, ama Alman halkının gerçek yaşam tohumunun şimdiye kadar kafatasından başka hiçbir yerde hızla çoğalmadığını unutuyorsunuz.*"⁴⁶ Evet, Marx'ın da vurguladığı gibi siyasal ve toplumsal mücadeleler tarihinde Almanlar, düşünsel ve yazınsal zenginliklerini Reform dönemine damgasını vuran Alman köylü ayaklanması dışında⁴⁷ güncel hayata aynı görkemle

⁴⁶ Marx, age., s.199.

⁴⁷ Saksonyalı bir din adamı olan Thomas Münzer öncülüğünde başlayıp, sadece Roma Kilisesi'nden değil sömürden de özgürleşmek şiarıyla 16. yüzyılın ilk yarısında tüm Almanya'ya yayılan büyük köylü ayaklanması. Geniş bilgi için bkz.: Ayhan Yalçınkaya, "Reform ve Rönesans", *Sokrates'ten Jakobenlere Batıda Siyasal Düşünceler* içinde, Editör: Mehmet Ali Ağaoğulları, 6. Baskı, İstanbul: İletişim, 2015., s.305-311.

yansıtamıyordu. Alman düşünürler Prusya monarşisinin ve klasik Alman felsefesinin prangalarından kurtulmakta zorlanıyordu. Hegel gibi İngiliz iktisadını ve sermaye birikimi ile yoksullaşma arasındaki bağı çok iyi anlayan bir düşünür tarafından üretilen çözüm bile sarayların ve kilisenin dışına çıkamıyordu. Marx bu noktada her ne kadar 1843 yılında bu eseri oluştururken önermelerini “gerçek demokrasi” ve “halk” kategorileri üzerinden geliştirse de, bu eleştiri sayesinde ileride ulaşacağı kendi kavramsal setinin hazırlıklarına giriyor,⁴⁸ bir yıl sonra kaleme alacağı “1844 Elyazmaları” metninin harcını oluştuyordu.

Hegel’in diyalektik anlayışı ve Feuerbach’ın materyalizm görüşüyle giriştiği hesaplaşma Marx’ın düşünsel serüveninde kendi yolunu açmak için attığı ilk adımlar arasındaydı. Marx her iki anlayıştan da kopuşu öngören bir zeminde, kendi devlet ve hukuk yaklaşımını toplumsal insan ve gerçek toplumsal ilişkiler üzerine inşa etmeye başlıyordu. Siyasal kurumların soyut ve genel fikirlerden değil, toplumsal ilişkiler ve daha sonra ulaşacağı üzere üretim ilişkilerinden hareket edilerek anlaşılabilirliğini savunan Marx, bu noktadan istim alarak materyalist bir diyalektiğe doğru yol alıyordu. Devlet, toplum ve insan arasında kurulan ilişkilerin anlaşılması, siyasal ve toplumsal kurumları anlamanın ilk uğrağı olarak Marx’ın önünde duruyor ve Marx hukuk felsefesinin ideadan değil, nesnel gerçeklikten çıkarılması gerektiği sonucuna ulaşıyordu.

Nasıl ki hukuk, siyasal devlete ve toplumsal ilişkilere dair tüm alanlarda varlık gösteriyorsa, devlete ve toplumsal ilişkilere dair yapılan tüm çözümlemelerin de hukuk felsefesinin konusunu oluşturduğu açıktır. Bu anlamda Marx, doktora tezini takiben yazdığı bu ilk eserinden sonra Marksist kuramın temellerini oluşturan diğer eserlerinde de hukuk fetişizmi yapmadan, hukukun nesnesinin üretim ilişkileri olduğunun altını çizerek Marksist bir hukuk anlayışına ulaşmanın imkânlarını sunuyordu. Oldukça gerilimli bir alan olan hukuk ve Marksizm ilişkisini anlama çabalarını, liberal bir söylem olan “hukukun üstünlüğü”ne sarılmakla, hukuku tüm-den reddetmek uçlarından kurtarıp toplumsal ilişkilerde hukukun

⁴⁸ Karl Marx, Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, 5. Baskı, Çeviren: Sevim Belli, Ankara: Sol, 2004, s.8.

bizzat oyuncu olmaktan öte oyun kurucu işlevini kavramak için ihtiyacımız olan işaretleri eserleri arasına serpiştiriyordu.

Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi böylelikle genç Marx'ın kendi devrimci kuramını kurma yolunda ilk basamağı olurken, özellikle eleştirirken merkeze aldığı unsurların başında gelen özel mülkiyete dair yaptığı çözümlemelerle Marx ileride oluşturacağı proleter devrimci kuramın ve tarihsel materyalizmin temellerini atıyordu.

Marksizm'in Ortaya Çıkışı:

Kutsal Aile

Erhan Nalçacı

Kutsal Aile veya *Eleştirel Eleştiri'nin Eleştirisi* belki Marx ve Engels'in öncelikle okunacak bir kitabı değildir, ama Marksizm'in doğuşuna işaret ettiği için büyük önem taşır. 1844 *El Yazmaları*'ndan hemen sonra, aynı yıl içinde yazılmıştır. *Kutsal Aile*, *El Yazmaları*'na göre bu kadar kısa bir aralığa rağmen içerdiği bazı farklılıklardan Marksizm'in nasıl hızlı bir şekilde oluşmakta olduğuna işaret eder.

Kutsal Aile'nin (birazdan zaman dizini içine yerleştirdiğimizde daha iyi görülecek) bir diğer önemi ise, Marx ve Engels'in ilk ortak çalışmaları ve kitapları olmasıdır. Bir araya gelir gelmez böyle bir eseri planlamaları, bu ölümsüz ve olağanüstü, birbirini tamamlayan dostluğu müjdelere.

Öte yandan okunması zor bir kitaptır. Eğer bir okuyucu, bugün bizim Marksist klasikleri okuyup içli dışlı olmamız gibi, Hegel'in kitaplarını, sonra Feuerbach'ın yazılarını okumamışsa, burada kullanılan dil zor gelecektir. Marx'ın sonraki eserlerinde, bu dil hafifleyecek, kendi tarafından yaratılan düşünüş biçimi ve kavram seti ağır basacaktır. Ancak bu geçiş döneminde Hegelci üslup henüz kendini şiddetli bir şekilde hissettirmektedir.

Okuma zorluğunu artıran bir diğer faktör, *Kutsal Aile*'nin bugün bu eser olmasa kimsenin hatırlamayacağı, yazdıklarının tek bir satırını bile okumadığı Bauer kardeşlere ve çevrelerine açılan bir polemik kitabı olmasıdır. Zaten *Kutsal Aile* ile başlıca Bruno

Bauer ve çevresi kast edilmektedir. Bu çevrenin yazılarından ve Bauer kardeşlerin başkalarının yazılarına karşı yazdıklarından alıntılar, en nihayet bu alıntılara karşı Engels ve Marx'ın hiciv dolu eleştirileri ile işin içinden çıkılması zorlaşmaktadır.

Neyse ki bu tarihi kitabı Türkçe olarak okuyabiliyoruz.¹ Kitap Fransızcadan Kenan Somer tarafından 1976'da çevrilmiş. Marx, Engels ve Lenin'i, çevirileri ile kendi dilimizde okumamızı sağlayan bu değerli sosyalist aydını 2015 yılında yitirdik. Öte yandan kitabın okunmasını güçleştiren bir diğer faktör ilk çevrildiğinde tutacağı düşünülen ancak günümüzde hemen hiç kullanılmaz hale gelen kelimelerin tercih edilmiş olmasıdır. Marksizm'in doğuşunun anlaşılmasında çok değerli olan bu kitap belki güncel bir çeviriyi hak ediyor.

Ayrıca kitapta bazı alanların uzmanları için Marx'ın kaleminden derlenmiş, kıymetli bölümler bulunur. Bunları *Elyazmaları* için hazırlayan Marx bu kitapta kullanma fırsatı bulmuş, kitabın ulaştığı hacmi gören Engels "bu iyi bir şey, hiç değilse bugüne kadar çekmecende kalanlar gün yüzü görecekler" demiştir.² Örneğin, Marx Avrupa'da idealist ve materyalist düşünürler arasındaki mücadeleyi derlemiş, Fransız Devrimi'ni gözden geçirmiştir. Kitabın uzun sayılabilecek bir bölümü ise, Eugene Sue'nun 1842-43'te yayınlanmış *Paris'in Gizemleri*³ romanına ayrılmıştır. Bugün hiçbir edebi değeri kalmamış ve unutulmuş roman üzerinde yürütülen tartışma belki Fransız dili ve edebiyatçılarını cezbedebilir.

Bu haliyle eskimiş gözükmesine rağmen *Kutsal Aile* hâlâ günceldir, çünkü idealist sapmalar sömürücü egemen sınıfların varlığında farklı biçimlerde tekrar tekrar tarih sahnesine çıkarlar. Burada polemik açılan Bruno Bauer ve "Genel Edebiyat Dergisi" çevresinin kitleyi aşkın görüşleri ile yönetmeye çalışması ama hiçbir siyasi pratiğe bulaşmaması günümüzde yaygın bir şekilde tekrarlanır. Akademisyen, sanatçı ve yazarlardan, görüş bildirerek

Karl Marx ve Friedrich Engels, *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi*, 4. Baskı, Çeviren: Kenan Somer, Ankara: Sol, 2009.

SSCB Bilimler Akademisi Kolektifi (P. N. Fedoseyev ve ark.), *Karl Marx Biyografisi*, 2. Baskı, Çeviren: Ertuğrul Kürkçü, İstanbul: Sorun, 1995, s.73.

3 Osmanlı döneminde, 1889'da Türkçeye çevrilmiş, *Paris'in Esrarları* adıyla en son 1945'te Türkiye'de basılmış gözükmektedir.

yaşamını sürdürmeyi marifet sayan ama örgütsüzlüğü vaaz eden herkes, bu eserle Marx ve Engels'ten sağlam bir tokat yemeye devam ediyor. *Kutsal Aile*'nin ana fikri ve belki Marksizm'i idealist akımlardan ayıran temel vurgusu, "praksis" veya başka bir deyiş ile siyasi pratiktir.

Bazen işçi sınıfı siyasetinde hayal kırıklığı yaşayanların, tekrar Marx'ın eserlerine dönerek, daha önce keşfetmedikleri bir yan aradıkları olur. Bu çaba genellikle olumlu bir sonuç vermez. Dünya siyasetinde de böyle olmuştur, özellikle Sovyetler Birliği'nde işçi sınıfının zaferleri ile dolu Stalin döneminin meşruiyetinin sorgulandığı Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin (SBKP) 1956'daki 20. Kongresi sonrası kafası karışan Avrupa komünist partileri benzer bir işe girişmiştir. Marksizm'in bilinen formüllerinin dışında bir farklılık yakalamak için özellikle 1844 *Elyazmaları* ve *Kutsal Aile*'yi tercih etmişlerdir. Çünkü daha önce söylediğimiz gibi Marksizm'in temel kavram seti henüz oluşturulmaktadır ve bu eserler klasik Alman felsefesinin bazı kalıntılarını taşırlar. Buna rağmen bazı parti kadroları bu ilk eserlerin içeriğinde alternatif yollar aramıştır. Bunların en ünlüsü Fransız Komünist Partisi kuramcılarından Garaudy'nin çabasıdır ve reformist formülasyonlarla sonuçlanmıştır.⁴

Bu konuda çalışan diğer bir Fransız ise Althusser'dir. Althusser, Fransa'da burjuvazinin devrimci bir rol oynayarak entelektüelleri yanına çektiğinden ve Fransa'nın bir Marksist filozof yetiştirmediklerinden yakını.⁵ Kendisi "Genç Marx"ta "epistemolojik bir kopuş" arar, *Kutsal Aile*'yi gençlik eserlerinden biri olarak sınıflandırır ve "Kopuş"u *Feuerbach Üzerine Tezler* ve *Alman İdeolojisi*'nde bulur.⁶

Tabi ki Althusser, Garaudy gibi felaket bir dönem değildir, geçen yüzyılın sonlarının, didişildiğinde fikirsel zenginliğe yol açabilecek bir Marksist düşünürü olarak kaydedilmelidir. Sonunda Fransa Marksist bir filozofa sahip olmuştur ama Marx'ın praksişi bir mihenk taşı olarak işlemektedir. "Genç Marx" üzerine yapılan

4 Taner Timur, "Marksizmin Klasiklerini Okumak..." *Marksist Klasikleri Okuma Kılavuzu* içinde, İstanbul: Yordam, 2013, s.11-29.

5 Louis Althusser, *Marx için*, Çeviren: Işık Ergüden, İstanbul: İthaki, 2015, s.32-33.

6 Althusser, age., s.44-45. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

tartışmalar, Fransa'da Marksizm'i geliştirmemiş, Fransız Komünist Partisi, o günlerden bu yana devrimci özelliklerini tamamen yitirmiş ve sermaye tarafından düzene kapsanmıştır.

Kutsal Aile yazıldığında, Marx 26, Engels 24 yaşındadır; o tarihlerde dünyanın bu iki en ileri kafasının gençliği şaşırtıyor insanı. Marx daha ortaöğrenimdeyken -15 yaşlarında olmalı- "Gençler nasıl meslek seçmeli?" başlıklı kompozisyona, seçimin özgür olmayacağı, insanın içinde bulunduğu koşulların bunu belirleyeceğini yazdığında⁷ son derece olgundur. Veya 60 yaşı etrafında Kapital'in ikinci ve üçüncü ciltleri üzerinde gece gündüz çalışırken, insanların okuduğu kitaplar sayfalarla ölçülmesine karşın, Marx'ın incelediği, okuduğu belgeler metreküplerle ölçülürken oldukça gençtir.⁸

Bu yüzden yaşı değil, *Kutsal Aile*'de yapılan formülasyonların Marksizm'in özüne ne kadar yaklaştığını göz önünde bulundurmalıyız. Bu eserde, tarihsel materyalizmin kurulduğu ama *Alman İdeolojisi*'ndeki gelişkinliğin, *Ekonomi Politikinin Eleştirisine Katkı*'daki netliğin bulunmadığı, Marksist ekonomi politikinin birçok tanımının henüz yapılmadığını fark ediyoruz. Bu olgunlaşma sürecine rağmen bu eser Marksizm'in özünün oluştuğuna işaret etmektedir. Birçok Marksist kavramın henüz nüve olarak kendini göstermesi ve Hegelci, Foyerbahçı kalıntılara rağmen kopuş gerçekleşmiştir. Çünkü *Kutsal Aile*'de açıkça işçi sınıfı insanlığı kurtaracak özne olarak belirlenmiştir. İşçi sınıfı bunu siyasi pratikle gerçekleştirecek, özel mülkiyeti kaldırırken kendi zıttı olan burjuvaziyle birlikte tarihe karışacaktır. Daha ne olsun? Lenin, *Felsefe Defterleri*'nde bu özü yakalamıştır: "*Hegelci felsefeden çıkıp sosyalizme geliyor burada Marx. Geçiş açık seçik bir biçimde görülebiliyor; Marx'ın neleri kazanmış olduğu ve yeni bir fikir alanına nasıl geçtiği besbelli burada.*"⁹ Lenin'in *Kutsal Aile* üzerine 1895'te çalıştığını ve *Alman İdeolojisi*'ni görmediğini not düşelim.

7 David Riazanov, *K. Marx F. Engels Hayat ve Eserlerine Giriş*, 5. Baskı, Çeviren: Ragıp Zarakolu, İstanbul: Belge, 2011, s.39-41.

8 Galina Serebryakova, *Ateşi Çalmak*, 4. Cilt, 5. Baskı, Çeviren: Ali Rıza Dırık, İstanbul: Evrensel, 2009.

9 Vladimir İlyiç Lenin, *Felsefe Defterleri*, Çeviren: Atilla Tokatlı, İstanbul: Sosyal, 1976, s.14.

Marksizm'in oluşumu da tarihsel materyalizmin nesnesidir ve iki üstün zekâlı insanın dünyaya gelişi ve keşifleri ile açıklanamaz. Bu yüzden Marksizm'in *Kutsal Aile*'de doğuşunun tarihsel nedenlerini incelemek zorundayız.

Almanya'da işçi eylemleri ve burjuvazinin yanıtı

Bugün Polonya'da bulunan Silezya bölgesi 19. yüzyılda Prusya sınırları içinde kalmıştı. Beş bin dokuma işçisinin ve ailesinin yaşadığı büyük yoksulluk İngiliz dokumasının rekabeti nedeniyle bir açlığa dönüşmüştü. 4 Haziran 1844'de işçiler ayaklandılar, patronların malikânelerini, bürolarını, atölyelerini bastılar ve iki gün içinde yakıp yıktılar. Ayaklanma ancak Prusya ordusunun müdahalesi ve birçok işçinin katledilmesi ile bastırılabilirdi. Alman şair Heinrich Heine ünlü "Dokumacılar" şiirini Silezya ayaklanmasından hemen sonra yazdı.¹⁰ Gerçi dokumacılar modern proletarya olarak kabul edilmese de bu, Almanya'nın köylülerden ve burjuvaziden bağımsız ilk işçi ayaklanmasıydı. O zaman Almanya'da yarattığı etkiyi anlamak için Türkiye'deki 15-16 Haziran 1970 işçi eylemleriyle karşılaştırmak gerekir. Bu eylemler en azından kafası açık kişiler için devrimci öznenin hangi sınıf olduğuna ilişkin tartışmayı bitiriyordu. Ayrıca Almanya'da Silezya ayaklanmasından sonra, Haziran ve Temmuz aylarında birçok yerde grev dalgası yükseldi.¹¹

O sırada Paris'te yaşayan Marx'ın Avrupa'da büyük etki yapan Silezyalı Dokumacılar Ayaklanması'na dair Ağustos'un 7'si ve 10'unda *Vorwärts!*'da¹² iki makalesi yayınlandı. Makalelerde Marx, Silezya ayaklanmasıyla Almanya'da işçilerin bilinçlenmeye başladığını ve özel mülk düzenine karşı bir toplumsal güç olduklarını kavramaya başladıklarını yazar.¹³

Aynı yılın Ağustos sonunda mutlu olay gerçekleşir, Engels İngiltere'den Almanya'ya geçerken Marx ile buluşmak için Paris'e

<https://goo.gl/JBsEUC>, Erişim Tarihi: 15 Temmuz 2018.

SSCB Bilimler Akademisi Kolektifi, age., s.70.

Vorwärts! (İleri) Paris'te Almanca olarak basılan, bir burjuvaya ait olmasına rağmen özellikle Marx yazarı olduktan sonra radikalleşen bir gazetedir.

uğrar ve on günü birlikte geçirirler. Bu buluşmada tam bir görüş birliği içinde oldukları ortaya çıkar, birbirlerinden bağımsız olarak ve farklı yollardan benzer bir bilince ulaşmışlardır. Birlikte Paris'teki komünist ve sosyalist çevreleri ziyaret ederler, toplantılara katılırlar.¹⁴

Ayrıca *Kutsal Aile*'yi önceleyen bu tarihsel an için şu vurgulanmalıdır. Engels İngiltere'den boş gelmemiştir, İngiliz modern proletaryasının yaşamı, kapitalizm içindeki yeri, modern üretim süreçleri, kapitalizmin krizleri ile ilgili deneyim ve belgeleri üzerinde taşımaktadır. Paris'ten doğduğu kent olan Barmen'e gittiğinde, Eylül 1844'de *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu*'nu yazmaya başlar. Kitap 1845'in Mart'ında tamamlanacak ve aynı yıl Leipzig'te basılacaktır.¹⁵

Marksizm'in doğuşu için koşullar olgunlaşmıştır. Mücadelelerinin geri kalan kısmında da yapacakları gibi, Marx ve Engels polemiki kuramı keskinleştirmek için bir kılıç gibi kullanmışlardır. Bu aşamada kılıç, içlerinden geldikleri "Genç Hegelciler"e sallanacaktır.

Polemik nesnesi Bauer kardeşlerin çıkardığı Genel Edebiyat Gazetesi'nin ellerine ulaşan son sekiz sayıdır. Bu sayılarda, "Eleştirel Eleştiri" kavramı altında idealizm yeni bir kisveye bürünmüştür. Toplumsal pratikle bağını koparmış, her şeyi eleştirmeyi ileri sürmüş, bu şekilde bir sürüye benzettikleri kitleye yön vermeyi amaçlayan, ancak işçi sınıfından da, devrimden de nefret eden öznel idealist bir fraksiyon doğmuştur. Marx ve Engels kendini ilerici olarak satan bu gericilere bir broşürle yanıt vermenin ve deşifre etmenin kendi geliştirdikleri görüşlere alan açmak için yararlı olacağı konusunda hızlıca anlaştılar.¹⁶

O dönemden tarihsel olarak 175 yıl kadar uzak olduğumuz için kimin kimle çağdaş ve/veya ilişki içinde olduğunu hayal etmek zordur. Bu polemik girişiminden Marx'ın Feuerbach'ı haberdar

¹⁴ SSCB Bilimler Akademisi Kolektifi, age., s.71.

¹⁵ SBKP-MK Bilimler Akademisi Kolektifi (L.F. İlyiçov ve ark.), *Friedrich Engels Biyografisi*, Çeviren Saliha Nazlı Kaya ve Oğuz Özgül Süheyla, İstanbul: Sorun, 1997, s.58-59.

¹⁶ Auguste Cornu, "Kutsal Aile" Marx ve Engels, *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştiri'nin Eleştirisi* içinde, s.30-301.

ettiğini not etmek okuyucu için yararlı olabilir.¹⁷ Ancak Feuerbach bir yıl sonra kendisinin de keskin bir eleştiri altında kalacağını muhtemelen tahmin edemezdi.

Engels kendisine düşen bir buçuk formalık kısmı Paris'ten ayrılmadan yazdı. Marx ise "Eleştirel Eleştiri"ye bütün cephelerde saldırdı ve ortak eseri 20 formalık bir kitaba dönüştürdü. Kitap Şubat 1845'te Almanya'da yayınlandı.¹⁸

Kitap Alman basınında olumlu olumsuz canlı bir tepki gördü. Ancak yeni doğan dünya görüşünün sınıf düşmanları oldukça açık sözlü davrandılar. *Allgemeine Zeitung*'un 8 Nisan 1845 tarihli sayısında şu satırlar okunuyordu:

Bunun her satırı devlete, kiliseye, hukuka, dine ve mülkiyete karşı ayaklanmaya çağırıyor. Kısacası en radikal, en kestirme sosyalizmin açık belirtilerini içeriyor ve Herr Marx'ın hem çok geniş bilgiye sahip olması ve hem de Hegel'in genellikle 'demir mantık' olarak bilinen mantığının polemik cephaneliğinden yararlanmakta çok yetkin oluşu nedeniyle daha da tehlikeli bir hal alıyor.¹⁹

Aristokrasi ve burjuvazinin Marx'a saldırısı gazete köşelerindeki damgalamayla sınırlı değildi. Prusya başta Marx olmak üzere Alman kökenli komünistlerin Fransa'dan sürülmeleri için Fransız hükümetine baskı yapmaya başladı. Sonuçta Marx'a 11 Ocak 1845'te 24 saat içinde Fransa'yı terk etmesi için ihtar verildi ve Marx Brüksel'e geçmek zorunda kaldı.²⁰ Egemen sınıf Marksizm'in doğuşunu hemen başında yakalamış, düşmanını tanımış ve harekete geçmişti.

Geniş tarihsel çerçeve

Yukarıda anlatılan tarihsel olaylar neden sonuç ilişkisi ile birbirine bağlılar, ancak "Almanya'da işçi sınıfı ilk ayaklanma belirtilerini gösterdi, Marx ve Engels işçi sınıfının devrimci durumunu kavradılar, *Kutsal Aile*'yi yazdılar ve sonra egemen sınıfın tepkisiyle

¹⁷ SSCB Bilimler Akademisi Kolektifi, agy.

¹⁸ SSCB Bilimler Akademisi Kolektifi, age., s.73.

¹⁹ SSCB Bilimler Akademisi Kolektifi, age., s.77.

²⁰ Boris Nicolaiesky ve Otto Maenchen-Helfen, *İnsan ve Savaşçı Karl Marx*, Çeviren: Özlem Gürkan, İstanbul: Diyalektik, 1996, s.83.

karşılaştılar” şeklinde kaba bir genelleme Marksizm’in bir karikatürü olabilir. Bu nedenle yazının izin verdiği kadarı ile *Kutsal Aile*’yi daha geniş bir tarihsel çerçeveye oturtmayı deneyelim.

Sınıf mücadeleleri kızıştığında ve üretici güçler geliştiğinde, egemen sınıflara dogmalardan ve emirlerden oluşan din yetmez olur ve ideolojik mücadelede daha incelikli formülasyonlara gereksinim duyarlar. Aksi takdirde entelektüelleri, bilim insanlarını, üniversite hocalarını, öğrencileri etraflarında tutamazlar. Bu felsefe ile kapsama süreci için toplumun en çaplı insanları filozof olarak istihdam edilir.

Henüz bir burjuva devrimi yaşamayan, fakat egemen sınıfın güçlü bir devlet gereksinimi hep ön planda olan Prusya’da filozof istihdam etme işi Fransa’dan çok farklı gelişmiştir. Engels bu durumu şöyle tanımlayacaktır:

Fransızlar, bütün resmi bilime karşı, Kiliseye karşı, hatta sık sık devlete karşı, açık bir savaşım içindeydiler, yapıtları sınırların ötesinde, Hollanda’da, İngiltere’de basılıyor, kendileri ikide bir Bastille’de hapsedilme tehdidi altında bulunuyorlardı. Almanlar da ise, tersine, gençliğin hocaları, devlet tarafından atanan profesörlerdi, yapıtları öğretim elkitapları olarak tanınıyordu.²¹

Aydınlanma çağının getirdiği bütün bilimsel ve teknik gelişmeleri, sanayi devriminin sonuçlarını düzenle uzlaştırma işi başlıca Immanuel Kant’a (1724-1804) kalmıştı. Yine Engels’in yazdığı gibi, “...gerçekte onları ileri iten şey, özellikle doğa bilimdeki ve sanayi-deki gitgide coşkunaşan büyük ilerlemedir... idealist sistemler de gitgide daha çok materyalist bir içerik kazanmışlar ve kamutan-rıcı görüş açısından tin ile madde arasındaki aykırılığı ... uzlaştırmaya çalışmışlardır.”²² Gerçekten Kant 1781’de yayınlanan *Saf Aklın Eleştirisi*’nde felsefede bilime önemli bir yer açmış, ondan yedi yıl sonra yayınlanan *Pratik Aklın Eleştirisi*’nde materyalizmi idealizmle dengelemiştir.

Büyük Fransız Devrimi gerçekleştiğinde Kant 65 yaşındadır, bütün büyük eserlerini tamamlamış ve Königsberg’de²³ son derece

Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, 5. Baskı, Çeviren: Sevim Belli, Ankara: Sol, 2011, s.11-12.

²² Engels, age., s.24.

²³ O zaman Prusya’nın bir bölgesi, bugün Rusya’ya aittir ve ismi Kaliningrad’dır.

dingin bir yaşam sürmüştür. Oysa Hegel (1770-1831) Fransız Devrimi başladığında 9 yaşındaydı. Her şeyin bir anda altüst olduğu, halkın yüzlerce yıldır büyük saygı beslediği kralın idamını coşkuyla izler hale geldiği, toplumsal düzenlerin hızlıca değiştiği bir çağda büyüdü. Hegel, Fransız Devrimi'nin aşamalarını tutkuyula izlemiş, Platoncu görüşün etkisi altında, eski dünyanın çöküşünü görmüş ve harabelerin arasından doğacak yeni tine²⁴ dair umut beslemiştir.²⁵ Sonuçta, hacimli bir ansiklopedik bilgiye sahip, çaplı bir düşünür olan Hegel'e düşen tarihsel rol, devrimci olmayan bir egemen sınıf ve Prusya devleti için devrimci bir dönemin dinamiklerini gelişkin bir şekilde genellemek ve onu idealist bir biçimde düzenin hizmetine sunmak olmuştur. Marx yıllar sonra "*Hegel'de diyalektik baş aşağı durur. Gizemsel kabuğun içindeki rasyonel özü bulmak için, tersine çevrilmesi gerekir*" diye yazacaktır.²⁶

Ancak devrimci bir çağın idealist bir kılıfın altına gizlenmeye çalışılmasının Almanya'nın devrim gereksinimini öteleme şansı bulunmuyordu. Almanya hızla sanayileşmiş ve buhar makinelerinin sayısı bini bulmuştu. Buna karşılık 35 devlete bölünmüş ve her birinde soyluların feodal ayrıcalıklarının korunduğu Almanya'da ulusal bütünlüğün sağlanmasına ve bir cumhuriyetin kurulmasına ihtiyaç vardı.²⁷ Devrimi kim yapacaktı, sorun burada düğümleniyordu.

Hegel arkasında müthiş bir düşünce egzersizi bırakarak 1831'de, Marx henüz 13 yaşındayken, Berlin Üniversitesi'nin kıdemli profesörü olarak aniden öldü. Arkasında bıraktığı düşünce mirası her türlü yoruma açıktı, sağ Hegelciler "gerçek olan rasyonel olandır" hükmüne dayanarak dini ve Prusya monarşisini kutsadılar, sol Hegelciler ise içerdiği diyalektiğe dayanarak, düzene ait

²⁴ Tin (Almanca *Geist*) evreni açıklamak için kullanılan maddesi olmayan düşünce, ruh, yaratıcı fikir vb.

²⁵ Jean Hyppolite, *Marx ve Hegel Üzerine Çalışmalar*, 2. Baskı, Çeviri: Doğan Barış Kılınç, Ankara: Doğubatı, 2010, s.75-76.

²⁶ Karl Marx, *Kapital Cilt: 1*, 5. Baskı, Çeviren Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam, 2013, s.29.

²⁷ N.V. Yeliseyeva ve A.Z. Manfred, *Yakın Çağlar Tarihi*, 3. Baskı, Çeviri: Özdemir İnce ve Ergün Tuncali, İstanbul: Konuk, 1978, s.117.

kurumların “gerçek dışı” olduğunu ve nitelikçe değişmesi gerektiğini ileri sürdüler.²⁸

Genç Hegelcilerden (Sol Hegelciler) Feuerbach 1841’de müthiş bir çıkış yaparak *Hiristiyanlığın Özü* kitabını yayınladı. Bu kitap özet olarak, tanrının insanı değil, insanın tanrıyı yarattığını söylüyor, radikal bir ateizmi telkin ediyordu. Örneğin şöyle yazıyordu Feuerbach: “*Dün yaşanan şeyler, din için nasıl geçmişte kalırsa, bugün için de aynı şey geçerlidir; bugün ateizm olarak düşünülen şey yarın din olacaktır.*”²⁹

Birbirinden bağımsız olarak Genç Hegelciler içinde bulunan Marx ve Engels, Feuerbach’ı heyecanla karşıladılar. Artık diyalektik materyalizme giriş yapmışlardır. Ancak daha sonra insanı verili tarihsel dönemlerden soyutlayarak inceleyen Feuerbach’ın anti-tarihselci yaklaşımını 1845-46 aralığında eleştireceklerdir.

Marx 1841 yılının Nisan’ında doktorasını bitirir. *Kutsal Aile*’de kıyasıya eleştireceği Bruno Bauer³⁰ (1809-1882) ile o dönemde yakın arkadaşlırlar. Bauer o sırada yayınladığı *Hiristiyanlığa dönük eleştirileri* nedeniyle üniversiteden uzaklaştırılır ve Marx’ın da üniversitede kalma hevesi bu olayla sonlanır.³¹

Sonrasında Marx’ı çok önemli bir deneyim beklemektedir. Almanya’nın sanayice en gelişmiş bölgesi olan Ren’de burjuvazinin çıkardığı muhalif gazete *Ren Gazetesi*’nde (*Rheinische Zeitung*) 1842’de çalışmaya başlar. Bu, Marx’ın halen burjuva demokrasisine inandığı liberal dönemidir, henüz ortada işçi sınıfının rolü ve komünist fikirler yoktur. Ancak gazete Marx’ın giderek daha çok yönetimine girer, özellikle Ren bölgesindeki feodal ayrıcalıklara, çıkartılan yasalara karşı sert bir muhalefet yapmaya başlar

²⁸ David Fernbach, *Siyasal Marx*, Çeviren: Murat Akad, İstanbul: Yenihayat, 2004, s.14.

²⁹ Ludwig Feuerbach, *Hiristiyanlığın Özü*, Çeviren: Devrim Bulut, Ankara: Öteki, 2004, s.59.

³⁰ Berlin ve Bonn üniversitelerinde teoloji üzerine çalışan bir doçent olarak görev yaptı. 1941’de Hiristiyanlığın kökeninde stoacılığın olduğunu iddia edince üniversiteden uzaklaştırıldı. Sadece toplumun eleştirilerek değiştirilebileceğini ileri sürdü. 1870’den sonra Bismarck’ın dalkavuşu haline geldi. *Sosyalist Kültür Ansiklopedisi*, Yayına hazırlayan: A. Tokatlı, May Yayınları, İstanbul, 1979, 1. Cilt, s.292.

³¹ Riazanov, age., s.45. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

ve burjuva devriminin sözcüsü haline gelerek bütün Almanya'da okunur hale gelir.³² Burada günlük toplumsal olaylarla uğraşmak Marx'ı siyasallaştırır, iktisada olan ilgisini artırır. Ancak henüz basın özgürlüğü, tartışma özgürlüğü ile sorunların aşılabileceğini düşünmektedir.³³

Prusya devleti *Ren Gazetesi*'nin giderek keskinleşen devrimci demokrat çizgisinden rahatsız olur, yoğun sansür uygulamasının dışında gazeteyi yasaklamaya başlar. Ancak gazetenin hisse sahibi burjuvaları radikal siyasi çizgiyi Prusya devletine karşı savunacak durumda ve kararlılıkta değildir. Marx editörlükten istifa eder ve kısa bir süre sonra gazete kapanır. Marx Alman burjuvazisinin uzlaşmacı eğiliminin bir devrimi sırtlamaktan uzak olduğunu bu olayla fark eder.³⁴

Gerçekten "özgür" bir Almanya için Fransa'da olduğu gibi burjuva devrimini üstlenecek bir burjuva sınıfının olmadığı anlaşılır. Alman burjuvazisi hızlıca sermaye biriktirmiş, işçi sınıfının Avrupa'da sergilediği radikalizmden ürkmeye başlamıştır. Büyük toprak sahibi soylu sınıflarla uzlaşma ve Almanya'nın birliğini kitle hareketlerinden çok, güçlü bir devletle çözme eğilimi ağır basmaktadır. Bu ilerleyen yıllarda, 1848 Devrimi rüzgârında daha fazla belli olacaktır.

Eğer Almanya'da devrimi omuzlayacak ve öncülük edecek bir burjuvazi olsaydı, muhtemelen Marx'ı kadrosuna alabilirdi. Bu olmayınca Marx Almanya'yı hangi toplumsal gücün özgürleştireceğini aramaya başladı.

Bu nedenle 1843'te Paris'e geçti ve *Alman-Fransız Yıllıkları* isimli dergiyi Arnold Ruge ile birlikte çıkartmaya karar verdi. Bu şekilde gericiliğe karşı mücadele için Almanya ve Fransa arasında siyasi bir ittifakın kurulması gerektiğini düşünüyorlardı.³⁵ Burası Marksizm için bir kuluçka makinesi işlevi görecek. Fransa ve İngiltere'deki sınıf mücadelelerini, işçi sınıfının oynadığı rolü, bu zeminde yükselen komünist fikirleri ve kişileri tanıma şansı

³² SSCB Bilimler Akademisi Kolektifi, age., s.38-39.

³³ Fernbach, age., s.17.

³⁴ Riazanov, age., s.47.

³⁵ Riazanov, age., s.48.

bulacaktı. Ayrıca Engels ile yazar kadrosunda buluşacaklardı.

Silezyalı Dokumacılar Ayaklanması bu atmosferde yerini buldu ve işçi sınıfının Almanya’da ve dünyada asıl devrimci sınıf olduğu fikrini pekiştirdi. Siyasi dönüşüm bu koşullarda gerçekleşti ve *Kutsal Aile*’de Marksist olarak kabul edebileceğimiz görüşler kendini dışa vurdu.

Şimdi artık bu özet olarak verilen tarihsel çerçeveyi kapatıp, Marx ve Engels’in yaşamları boyunca oluşturdıkları içeriği ve kavramsal netliği yansıtmaya da *Kutsal Aile*’de neden Marksizm’in özünün ortaya çıktığına ve kopuşun gerçekleştiğine ilişkin kanıtları gözden geçirebiliriz.

***Kutsal Aile*’de “Marksizm” ve kopuşun kanıtları**

Bu kısımda *Kutsal Aile*’nin tümünün bir analizi yapılmayacaktır, çünkü bu zaten yapılmıştır. Lenin’in *Felsefe Defterleri*, *Kutsal Aile* incelemesi ile başlar. Unutmayalım 19. yüzyılın sonlarında 1844 *Elyazmaları* ile *Feuerbach Üzerine Tezler* ve *Alman İdeolojisi* ulaşılabilir değildi. Bu yüzden Lenin’in 1845’te basılmış olan bu kitabı incelemesi boşuna değildir.

Yine okuyucu, daha fazla bilgi almak isterse Auguste Cornu’nun (1888-1981) *Kutsal Aile* üzerine yaptığı incelemeye bakabilir.³⁶ Cornu genç yaşta Fransız Komünist Partisi’ne katılmış, yaşamı boyunca partili kalmış ve İkinci Dünya Savaşı sonrası Demokratik Alman Cumhuriyeti’nde Leipzig Karl Marx ve Berlin Humboldt Üniversiteleri’nde özellikle Marx’ın gençlik eserleri üzerinde yaptığı çalışmalarla tanınmıştır.³⁷ Bu çalışmaların Marx’a dönük ilgiyi yükselttiği söylenir.

Bu nedenlerle burada Marx ve Engels’in sol Hegelci ve burjuva demokratik siyasetten kopuşuna ve Marksizm’in ortaya çıkışına ilişkin kanıtlar seçilip sunulacaktır.

³⁶ Cornu, age., s.297-363.

³⁷ *Sosyalist Kültür Ansiklopedisi*, Yayına hazırlayan: Atilla Tokatlı, İstanbul: May, 1979, C.2, s.708.
 Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

İşçi sınıfının rolü insanlığın kurtuluşunda evrensel bir sınıf olarak tanımlanıyor

Marksizm kurulurken polemiklerle ilerler ve kendine alan açar. *Kutsal Aile* yazıldığında henüz Feuerbach'a, Proudhon'a, ütopyik sosyalistlere, burjuva iktisatçılarına polemik açılmamıştır. Lenin *Kutsal Aile* üzerindeki incelemesinde bazı şerhlere rağmen Proudhon'un övüldüğünü söyler.³⁸ Birkaç sene sonra *Felsefe'nin Sefaleti* ile Proudhon'un küçük burjuva yaklaşımıyla özel mülkiyeti korumaya çalışması ağır bir şekilde eleştirilecektir. Ancak *Kutsal Aile*'de "Eleştirel Eleştiri"cilerin idealizmine karşı üretim ilişkilerini ve mülkiyeti öne çıkardığı için Proudhon'u savundukları görülür.

Şimdi Marx'ın kaleminden çıkmış bölümlerden alıntılar yapalım:

Ve işte, Proudhon, ekonomi politiğin temeli olan özel mülkiyeti³⁹ eleştirel bir incelemeden, bilimsel olduğu kadar da acımak bilmez ilk kategorik eleştiriden geçirir. Onun gerçekleştirdiği büyük bilimsel ilerleme, ekonomi politiği devrimden geçiren ve gerçek bir ekonomi politik bilimini ilk kez olanaklı kılan bir ilerleme, işte budur.⁴⁰

Ancak Proudhon eleştirisine de yavaş yavaş başlarlar:

Özel mülkiyetin büründüğü çeşitli biçimlere gelince, örneğin ücret, ticaret, değer, fiyat, para, vb., Proudhon bunları, örneğin Alman-Fransız Yıllıkları'nda yapıldığı gibi (F. Engels'in "Ekonomi Politiğin Bir Eleştiri Denemesi"ne bakınız)⁴¹, özel mülkiyet biçimleri olarak görmez ama ekonomi politiğin bu biçimlerinden, iktisatçılara karşı polemik yapmak için yararlanır.⁴²

³⁸ Lenin, age., s.14.

³⁹ Alıntı yapılan bütün metinlerde italikle gösterilen vurgular yazarlara aittir.

⁴⁰ Marx ve Engels, age., s.55.

⁴¹ Friedrich Engels, "Ekonomi Politiğin Bir Eleştiri Denemesi", Karl Marx, 1844 *Elyazmaları* içinde, 2. Baskı, Çeviren Kenan Somer, Ankara: Sol, 1993, s.252-383.

⁴² Marx ve Engels, agy.

*Alman İdeolojisi'*ndeki kadar üretim ilişkilerinin tanımını net değildir ama bu noktaya gelindiğine ve toplumsal olayların altında üretim ilişkilerinin maddi bir temel oluşturduğuna çok yaklaşımları görülür:

Ücret ve kâr, en dostça ve görünüşte –her biri ötekinden yararlandığından– en insana ait⁴³ ilişkiler içinde bulunurlar. Ama zamanla onların birbirleri ile *tersine* orantılı oldukları, en düşmanca ilişkiler içinde bulundukları anlaşılır... Başlangıçta ücret tutarı, özgür işçi ve özgür kapitalist arasındaki özgür anlaşma ile belirlenmiştir. Ama zamanla işçinin, ücretinin belirlenmesini olurluna bırakma zorunda olduğu anlaşılır, tıpkı kapitalistin onu, elden geldiğince düşük belirleme zorunda olduğu gibi. Sözleşme yapanların özgürlüğü, yerini *zorlamaya* bırakmıştır.⁴⁴

Ve kopuş bütün açıklığı ile görülür hale gelir; aşağıdaki satırlar Marksizm'in oluşumunda *Kutsal Aile*'nin büyük önemine işaret etmektedir:

Proletarya ve zenginlik, karşıt şeylerdir. Karşıt şeyler olarak bir bütünlük oluştururlar. Her ikisi de özel mülkiyet dünyasının oluşumlarıdır...

Özel mülkiyet olarak, zenginlik olarak özel mülkiyet, kendi öz varoluşunu sürdürmek zorundadır; ve bundan ötürü kendi karşıtının, proletaryanın varoluşunu da sürdürmek zorundadır...

Tersine, proletarya, proletarya olarak, kendi kendini kaldırmak ve böylece bağımlı bulunduğu, onu proletarya durumuna getiren karşıtını, yani özel mülkiyeti de kaldırmak zorundadır...

Bu çelişkinin bağrında, demek ki özel mülkiyet sahibi *tutucu* partidir, proletarya ise *yıkıcı* parti. Çelişkiyi koruyup sürdüren etkinlik birinciden, yıkıp yok eden etki ise ikinciden kaynaklanır...

Eğer proletarya utkuyu kazanırsa, bu hiç de toplumun mutlak yanı durumuna geldiği anlamını taşımaz, çünkü o bu utkuyu ancak

⁴³ Kenan Somer'in çevirindeki "insanal"lar "insana ait" veya "insani" diye alınmıştır.

⁴⁴ Marx ve Engels, age., s.56.

hem kendi kendini hem karşıtını kaldırarak kazanabilir. Öyleyse onu içeren karşıt olan özel mülkiyet kadar proletarya da ortadan kalkacaktır...

Proletaryanın o sert, ama güçlendirici emek okulundan geçmesi boşuna değildir. Söz konusu olan şu ya da bu proleterin ya da hatta tüm proletaryanın bir an için hangi ereği *tasarladığını* bilmek değildir. Söz konusu olan proletaryanın *ne olduğunu* ve bu *varlık* uyarınca tarihsel olarak neyi yapmak zorunda kalacağını bilmektir.⁴⁵

Lenin'in Marx'ın emek-değer teorisine yaklaştığını söylediği bölüme de bakalım⁴⁶:

Dolaysız maddesel üretime ilişkin olarak, (...) yani nesnenin *değeri* sorusuna özsel olarak o nesnenin üretiminin mal olduğu çalışma zamanına göre yanıt verilecektir. Toplumun insani olarak gelişme zamanı olup olmadığını karşılaştıran şey, gerçekte zamandır...

Ve hatta *entelektüel* üretim söz konusu olduğu zaman bile, eğer sağduyu ile davranırsam, bir kafa yapıtının genişlik, eğilim ve dökümünden başka, üretimi için gerekli zamanı da hesaba katmak zorunda değil miyim?⁴⁷

Tarihi kim yapar sorusu ve pratik

Engels'in Eleştirel Eleştiri'ye verdiği eleştirilerde tarihin oluşumunda pratik ve kitlelerin rolü vurgulanıyor:

Eleştirel Eleştiri hiçbir şey yaratmaz, her şeyi işçi yaratır ve o derecede ki hatta entelektüel yapıtlarıyla bile, tüm Eleştiri'yi utanırır: İngiliz ve Fransız işçileri bunun kanıtıdır.⁴⁸

Tarih hiçbir şey yapmaz, "engin zenginliğe sahip değildir" o, "savaşım-lara girmez"! Tersine, bütün bunları yapan, bütün bunlara sahip olan ve bütün bu savaşım-lara giren, *insandır*, gerçek ve yaşayan insan; hiç kuşkunuz olmasın, insanı kendi ereklerini gerçekleştirmek için kullanan – sanki kendi başına bir kişiymiş

⁴⁵ Marx ve Engels, age., s.60-61.

⁴⁶ Lenin, age., s.20.

⁴⁷ Marx ve Engels, age., s.79.

⁴⁸ Marx ve Engels, age., s.38.

gibi– tarih değildir; tarih, kendi öz ereklere ardından koşan insanın etkinliğinden başka bir şey değildir.⁴⁹

Fransızlar ve İngilizlerde eleştiri, bizimki gibi soyut, öteki dünyada, insanlık dışında bulunan bir önemli kişi değildir; toplumun emekçi üyeleri olan, insan olarak acı çeken, duyan, düşünen ve davranan bireyleri *gerçek insani niteliğidir*.⁵⁰

Yahudi sorunu üzerine Marx'ın notları “kopuş”a ilişkin saptamaları doğruluyor

Yahudilerin Avrupa’da ayrımcılığa uğraması ve vatandaşlık hakları üzerine Bauer’in bir teoloji bilgini olarak ve olayı dine bağlayan görüşlerine Marx şiddetle yanıt verir. Burada yanıtın tüm boyutlarıyla değil, “kopuş”un kanıtı olan ve Yahudiliği kapitalist üretim ilişkilerinin içine yerleştiren satırla ilgileneceğiz:

...Bay Bauer, Yahudi dininin gizemini *gerçek Yahudiler* ile açıklayacak yerde, *gerçek Yahudileri Yahudi dini* ile açıklar... Yahudi dininin ve dolayısıyla dinsel Yahudi dininin kendisinin de, *güncel burjuva yaşam* tarafından sürekli olarak yaratıldığını ve en yüksek tamamlanmasını da *parasal sistemde* bulunduğunu aklından bile geçirmez.⁵¹

Şu aşağıdaki satırlar Marksizm’in nasıl etkili bir ideolojik araç haline geldiğini kanıtlıyor, bir yandan da bugün için bile düzenlenmiş başka ufku olmayan insan hakları savunucularını, sivil toplumcuları, eşitlik olmadan özgürlük peşine düşen özgürlükçüleri fena halde hırpalıyor:

Özgür insan niteliğinin tanınması? Yahudilerin sadece istemeyi düşünmedikleri, ama istemiş de bulundukları bu “özgür insan niteliği”, klasik tanınmasını evrensel insan hakları adı verilen şey içinde bulan şeyden başka bir şey değildir. Yahudilerin özgür insan niteliklerinin tanındığını görmek özlemi, Bay Bauer’in kendisi tarafından açıkça onların evrensel *insan haklarını* elde etme istenci olarak sunulmuştu.

⁴⁹ Marx ve Engels, age., s.137.

⁵⁰ Marx ve Engels, age., s.217.

⁵¹ Marx ve Engels, age., s. 159

Oysa *Alman-Fransız Yıllıkları*'nda, bu "özgür insan niteliği" ile bunun "tanınması"nın, *bencil burjuva bireyin* ve onun toplumsal durumunun içeriğini *bugünkü* burjuva yaşamın içeriğini oluşturan tinsel ve maddi öğelerin gemsiz hareketinin tanınmasından başka bir şey olmadıkları; öyleyse *insan haklarının* insanı dinden kurtarmadıkları ama ona *din özgürlüğü* sağladıkları; onu mülkiyetten kurtarmadıkları ama ona mülkiyet özgürlüğü sağladıkları, onu yaşamını az ya da çok temiz biçimde kazanmak zorunluluğundan kurtarmadıkları ama tersine ona *girişim özgürlüğü* sağladıkları, Bay Bauer'e açıklanmıştı.⁵²

Ve hemen yukarıdakileri takip eden bölüm, daha sonra *Alman İdeolojisi*, *Manifesto* ve *Katkı'nın Önsözü*'nde karşımıza çıkacak üretim tarzlarının tanımlanmasına bir giriş niteliğinde değil mi?

Modern devlet tarafından *insan haklarının tanınmasının*, *ilkçağ devleti* tarafından köleliğin *tanınmasından* başka bir şey anlamına gelmediği tanıtlanmıştı. İlkçağ devletinin *doğal temeli* kölelik idi; *modern devletin* doğal temeli ise burjuva toplum, burjuva toplum insanı, ... emeğin kendi öz bencil gereksinmesi ile ötekinin bencil gereksinmesine *köleliğidir*.⁵³

Kutsal Aile'nin Yahudi sorunuyla ilgili kısımları için son olarak aşağıdaki alıntıya bakalım. İlk okuyuşta "siyasi kurtuluş" ile "insani kurtuluş" ayrımının okuyucuyu zorlayacağı tahmin edilebilir. Marx siyasi kurtuluş ile insani kurtuluşu burada yöntem olarak ayırıyor. Siyasi kurtuluşla, anayasal bir burjuva devletinin vatandaşı haline gelmeyi, insani kurtuluşla ise sömürü ilişkilerinden kurtulmayı kast ediyor olmalı. Burada Foyerbahçı terminolojinin etkisinin görülmesine rağmen ne demek istediğini anlayabiliyoruz.

Çeşitli devletlerde Yahudiler (Hristiyanlar gibi) *siyasal düzeyde* büsbütün *kurtulmuşlardır*, Yahudiler ve Hristiyanlar insani düzeyde kurtulmaktan çok uzaktırlar. Öyleyse siyasal *kurtuluş* ile *insani kurtuluş* arasında bir *ayrım* olması gerekir.⁵⁴

⁵² Marx ve Engels, age., s.164.

⁵³ Marx ve Engels, age., s.165.

⁵⁴ Marx ve Engels, age., s.161.

Fransız Devrimi sınıf mücadeleleri bağlamında incelenir

Kutsal Aile'de Marx tarafından kaleme alınan Fransız Devrimi ile ilgili bölüm sınıfsal ilişkileri içeren analizi ile Marx tarafından daha sonra yazılacak, tarihsel materyalizmin en incelikli örneklerini oluşturan *Fransız Üçlemesi*'ni müjdeler.⁵⁵ Bazı alıntılarla sınıflara dayalı tarih anlatımına örnek verelim:

Robespierre ve Saint-Just'un, sadece *adalet ve erdem* kurallarına göre yaşayan "özgür bir halk" oluşturma devsel fikri, ... ancak terör aracılığıyla bir zaman sürdürülebilirdi...

Evreleri atlamak istemiş, *aşırı sarhoşluk* yanlışlığına düşmüş bulunan aydın siyasal kafalar, ancak Robespierre'in devrilmesinden sonra incelikten uzak bir şekilde kendilerine gelmeye başladılar. Burjuva toplum direktuvar hükümeti⁵⁶ döneminde olağanüstü bir canlılık gösterir. Coşkun ticari girişimler yarışı, zenginleşme doymazlığı, sarhoş edici bir havailik ve hafiflik havası içinde, çekinmeden zevkini çıkarmaya başlamış bulunan yeni burjuva yaşamın baş döndürücülüğü ... Burjuva toplum, burjuva tarafından olumlu olarak temsil edilir. Öyleyse burjuvazi kendi hükümetini kurar.⁵⁷

Sonuç

Marx ve Engels'in 1844'den itibaren içine girdikleri süreçte hızla Marksizm'i inşa ettiklerini, geçmiş felsefi temellerinden özde koştuklarını ancak hâlâ eski terminoloji ve içerikten etkilendiklerini fark ediyoruz. Bu sürecin *Kutsal Aile*'ye bütünüyle yansımış olduğuna ilişkin verileri gözden geçirdik.

Marx'tan son bir alıntı yapmakta yarar var. Burada ayrıntısı ile giremediğimiz fakat aydınlanma dönemindeki idealist ve materyalist düşüncelerin mücadelesini anlattığı zevkli bir bölümün sonunda şu satırlara rastlıyoruz:

⁵⁵ Fransız Üçlemesi ile; Karl Marx'ın *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri (1848-1850)*, *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i* ve *Fransa'da İç Savaş* kitapları kast edilmektedir.

⁵⁶ Jakoben iktidarına karşı yapılan darbe sonrası kurulan hükümet (1795-1799).

⁵⁷ Marx ve Engels, age., s.175-177.

Tıpkı Dekartçı materyalizmin gerçek doğa bilimine ulaşması gibi, Fransız materyalizminin öteki eğilimi de doğrudan doğruya sosyalizm ve komünizme açılır.

İnsanların kökensel iyiliği ve eşit entelektüel yetenekleri, deneyin, alışkanlığın, eğitimin, dış koşulların insan üzerindeki etkisi, sanayinin büyük önemi, zevkin törelliği vb. üzerindeki materyalist öğretiler irdelenince, bu materyalizmi zorunlu olarak komünizm ve sosyalizme bağlayan bağları bulgulamak için büyük bir görüş keskinliğine gerek kalmaz.⁵⁸

Gerçekten bu alıntı iddialarımız için fazla söze gerek bırakmıyor. Muhakkak Marx ve Engels hızla olgunlaşıyor, yeni dünya görüşünü bir mücadele kılavuzu olarak netleştirip keskinleştiriyorlar. Ama bu *Kutsal Aile* ile bir kopuş yaşandığı gerçeğini değiştirmiyor.

Burada son kez iyi bilinen bir alıntıya yer vermeliyiz. 1867'de Marx *Kutsal Aile*'yi geri dönüp bir kez daha okuyor ve Engels'e şöyle yazıyor:

Feuerbach'a tapınış şimdi oldukça gülünç bir izlenim uyandırorsa da, bu eserde bizi utandıracak hiçbir şey olmadığını görünce hayretle karışık bir hoşnutluk duydum.⁵⁹

Son sözü, Marx'ın erken eserleri üzerinde yoğunlaşmış komünist bilim emekçisi Cornu'ya bırakalım:

Bu diyalektik ve tarihsel materyalizm görüşü aracılığıyla teori ve pratik arasındaki, bilim ile iktisadi ve toplumsal etkinlik arasındaki ayrımı kaldıran Marx, ekonomi politik, tarih ve felsefeyi tek bir öğreti içinde birleştiriyordu.⁶⁰

⁵⁸ Marx ve Engels, age, s.187.

⁵⁹ SSCB Bilimler Akademisi Kolektifi, age., s.76.

⁶⁰ Cornu, age., s.374.

Tarihin Materyalist Kavranışı: 'Feuerbach Üzerine Tezler' ve *Alman İdeolojisi*

Nevzat Evrim Önal

Marx'ın en etkili olmasa da, belki de en fazla tartışılmış ve kuşkusuz en gizemli eseri, Engels'le birlikte 1945-46 yılları arasında kaleme aldığı *Alman İdeolojisi*'dir. İki cilt olarak yazılmış eser, üstatların dönemin Almanya'sında, felsefe alanında yürüyen tartışmalara müdahale etme amacıyla kaleme aldığı kapsamlı bir polemik çalışmasıdır. Eser ikilinin sağlığı boyunca tam olarak hiç basılmamış ve elyazması olarak kalmıştır.

Alman İdeolojisi'ni çok kıymetli bir metin kılan iki temel özellik vardır: Birincisi, eser Marksizmin tarihsel materyalist yönteminin ve tarih tezinin ilk ve en kapsamlı ifadesidir. Bu tez ve yöntem, sonrasında Marx'ın tüm eserlerine temel teşkil edecek ancak kendisi yalnızca "geçerken" düşünülen notlar biçiminde kaleme alınacak¹ ve kapsamlı biçimde yazıya dökülmeyecektir. İkincisi ise, bu metinde Marx ve Engels, sonrasında Marx'ın ekonomi-politiğin eleştirisine adanmış hayatı boyunca dönmeye fırsat bulamadığı ideoloji, devlet, siyasal devrim gibi pek çok üstyapısal konuyu ele alır ve (bazılarına aşağıda değineceğimiz) çok çarpıcı

Bu notların en önemlisi, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın önsözüdür. Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Çeviren Sevim Belli, 5. Baskı, Ankara: Sol, 1993, s.21-26.

tezler öne sürerler. Bu yüzden bugün halen, felsefe ya da ideolojiye dair Marksist bir tartışma yürütebilmek için, öncelikle *Alman İdeolojisi*'ni okumuş olmak gerekir.

Feuerbach Üzerine Tezler ise Marx tarafından, ikili *Alman İdeolojisi*'ni yazma işine girişmeden önce, muhtemelen 1845 Nisan'ında, belli ki sonradan üzerinde düşünölmek ve geliştirilmek üzere alınmış notlardır. İki defter sayfası uzunluğunda ve 11 adet tezden oluşan bu notlar, esasen insan düşüncesi/bilinci ile insan eylemi arasındaki ilişkiye dairdir ve Engels'in deyimiyle "yeni dünya anlayışının dâhiyane tohumunun atılmış olduğu ilk belge olarak ölçölemeyecek bir değeri" taşırlar.² Bu tezlerin sonuncusu şudur:

11- Filozoflar dünyayı yalnızca çeşitli biçimlerde yorumladılar, oysa aslanan onu değıştirmektedir.³

Bu, Marksizmin insan eyleminin tarihselliğine dair sunduğu en özlü tezdur⁴ ve Marx'ın mezar taşında, *Komünist Manifesto*'nun son satırı ve çağırısı olan "*bütün ölkelerin proleterleri birleşin*" cümlesinin altında yer alır.

Kitabın bu bölümünde *Alman İdeolojisi*'nin hem ilginç öyküsünü hem de yazılış amacı ve içeriğine dair kimi başlıkları ele alacağız.

'Farelerin kemirici eleştirisi'

Marx'ın *Alman İdeolojisi*'nin varlığına dair kamuoyuna açık ilk referansı, 3 Nisan 1847 tarihinde bir basın notu olarak kaleme aldığı "Karl Grün'e Karşı Deklarasyon"⁵ yer alır. Burada Marx,

Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, Çeviren Sevim Belli, 3. Baskı, Ankara: Sol, 1992, s.8-9.

3 Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, Çeviren Tonguç Ok ve Olcay Geridönmez, İstanbul: Evrensel, s.507.

4 Marx'ın gençlik dönemlerine dair biyografik bir film olan *Genç Karl Marx*'ta bu tezin Marx'ın aklına zil zurna sarhoşken bir vahiy gibi gelmesine dair bir sahne vardır. Filmin tek sorunlu sahnesi budur ve filmde bulunmasının sebebi, kanımca, yönetmen Raoul Peck'in tezin gücüne duyduğu hayranlığın ifrata kaçmasıdır.

5 Karl Marx, "Declaration Against Karl Grün", *Marx/Engels Collected Works*, Cilt 6, Londra: Lawrence & Wishart, <https://marxists.catbull.com/archive/marx/works/1847/04/03.htm>, Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2018.

bir yıl önce Grün'ün *Fransa ve Belçika'da Toplumsal Hareket* esere dair bir eleştiri yazdığını⁶ belirtmektedir. Marx ayrıca bu metnin "Alman ideolojisi" hakkında Engels'le birlikte kaleme aldıkları bir kitaba ek niteliğinde olduğunu, söz konusu kitabın "temsilcileri Feuerbach, Bruno Bauer ve Stirner tarafından tefsir edildiği biçimiyle çağdaş Alman felsefesinin ve muhtelif peygamberleri tarafından tefsir edildiği biçimiyle Alman sosyalizminin eleştirisi" olduğunu, bu kitabın basılamadığını ifade eder.

Marx'ın *Alman İdeolojisi* elyazmasına bir sonraki referansı (koskoca bir on iki yıl sonra) *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın önsözündeki meşhur paragraftır:

1845 ilkyazında, [Engels de] gelip Brüksel'e yerleştiği zaman, birlikte çalışmaya ve Alman Felsefesinin bakış açısı karşısında olan kendi bakış açımızı oluşturmaya karar verdik: bu, gerçekte, bizim geçmişteki felsefi bilincimizle hesaplaşmamızdı. Bu planımız, Hegel-sonrası felsefenin bir eleştirisi biçiminde gerçekleşti. Elyazısı, formalar halinde, iki cilt olarak, Vestfalya'daki yayınevi sahibinin elindeydi ki, yeni gelişmelerin, yapının basılmasını olanaksız kıldığını öğrendik. Biz, görüşlerimizi açıklığa kavuşturmak olan başlıca amacımıza vardığımız için, elyazısını, farelerin kemirici eleştirisine seve seve terk ettik.⁷

Elyazmasının o tarihte pek de basıma hazır durumda olmaması bir yana, Marx'ın "seve seve" vurgusu önemsenmelidir. İkili, ortak görüşlerini daha yeni oluşturmakta, Alman felsefesini (veya aynı anlama gelmek üzere ideolojisini) eleştirerek aşacak yeni bir dünya görüşünü inşa etmekteydi ve bu çabanın sonucunda ortaya çıkan metnin tamamlanmış bir eser olarak basıma ne denli uygun olduğu kuşkuluydu. Zira birazdan göreceğimiz üzere, karşıya aldıkları yalnızca Hegel sonrasında ortaya çıkan Genç Hegelci materyalistler değil, onların didikleyip başa çıkamadığı Hegelci sistemin ta kendisiydi ve bunu, kendi düşüncelerinin devrimci niteliğini budayacak yeni bir "sistem" kurmadan yapmaları gerekmektedir.

⁶ Marx'ın bahsettiği bölüm, nihai halinde *Alman İdeolojisi*'nin 2. Cilt, IV. Bölümü olacaktır. Karl Marx ve Friedrich Engels, age., s.420-460.

⁷ Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, s.24-25.

Bu, tek bir eserde halledilemeyecek kadar karmaşık, çok sayıda başlıkta kalem oynatılmasını gerektiren bir işti. *Alman İdeolojisi*'nin okunması zor bir metin olmasının temel sebeplerinden biri budur; eser hemen her konuda pasajlar içerir. Kanımca Marx'ın "seve seve" vurgusunun birinci sebebi (ikinciye aşağıda değineceğiz) bu başlıkların bazıları hakkında yeterince kendilerinden emin olmamalarıdır. Nitekim *Alman İdeolojisi*'ndeki kimi ikincil tezler daha sonra Marx tarafından terk ya da revize edilmiştir.

Dolayısıyla *Alman İdeolojisi*'ne dair düşülmesi gereken ilk (ve belki de en önemli) okuma notu şudur: Bu metin, tarihsel materyalist dünya görüşünün ifadesi olarak okunmalı ve muhtelif pasajların cımbızlanıp metnin ruhuna (ya da Marx ve Engels'in daha sonra yazıp yayınlattıkları herhangi bir başka esere) aykırı biçimde yorumlanmasından kaçınılmalıdır.

Nihayetinde, metin eksiklikleriyle birlikte elyazması olarak kalmış, Marx ve Engels'in hayatları boyunca tam ya da tama yakın bir halde gün yüzü görmemiş; yalnızca çeşitli parçaları, metnin bütünündeki iddiadan bağımsız ve kendi bağlamlarında yayınlanmıştır.⁸ Kaleme alınmasından kırk yılı aşkın bir süre sonra, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*'nu yazmak için elyazmasına dönen Engels, "*Feuerbach üzerine olan bölüm tamamlanmamış*" demektedir.⁹

Engels'in 1895'deki ölümünün ardından elyazması büyük bir şanssızlık eseri Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin (SPD) en sağcı karakterlerinden, revizyonist Eduard Bernstein'in eline geçer. Bernstein, SPD tarafından Marx ve Engels'in basılmamış eserlerini derlemekle görevlendirilen Franz Mehring'in taleplerine oyalayıcı yanıtlar verir ve metnin tamamını saklayıp yalnızca

⁸ Örneğin Marx, "Karl Grün'e Karşı Deklarasyon"u kaleme aldıktan sonra, "tehdidini" yerine getirmiş ve ilgili bölümü *Das Westphälische Dampfboot* dergisinin Ağustos ve Eylül 1847 sayılarında yayınlamıştır. *Alman İdeolojisi* elyazmasının kaleme alındığı tarihten, 1932'de Sovyetler Birliği'nde Marx-Engels-Lenin Enstitüsü tarafından basılmasına kadarki serüveninin hayli detaylı bir dökümü için şuraya bakılabilir: Terrell Carver ve Daniel Blank, *A Political History of the Editions of Marx and Engels's "German Ideology Manuscripts"*, New York: Palgrave Macmillan, 2014, s.7-23.

⁹ Engels, agy.

"Leipzig Konsili" bölümünü paylaşır.¹⁰ Bu arada kendisi metinden gelişigüzel parçalar yayınlamaktadır ve 1904'te bunu yapmayı da durdurur.

Yirmi yılı aşkın bir süre boyunca Alman sosyal demokrasisi içerisinde çeşitli çekişmelerin konusu olan, "farelerin kemirici eleştirisi" sözünü farklı kişilerin metnin farklı kısımlarını görmezden gelmek için kullandığı bir fetret devrinin ardından, Ekim Devrimi'yle birlikte Sovyetler Birliği duruma el koyar. 1922'de kurulacak olan Marx-Engels Enstitüsü'nün kurucu başkanı olacak olan David Riyazanov, henüz enstitü kurulmadan Lenin tarafından Marx ve Engels'in kaleminden çıkmış tüm metinlerin orijinallerini, bunun mümkün olmadığı durumda da kopyalarını elde etmekle görevlendirilir ve *Alman İdeolojisi* bu sayede basılabilir.¹¹

İlginç biçimde, elyazmasından 1926'da Riyazanov'un editörlüğünde basılan ilk parça, Engels'in "tamamlanmamış" olduğunu ifade ettiği Feuerbach bölümü olur.¹² 1932'de ise, artık Marx-Engels-Lenin Enstitüsü ismini almış ve Vladimir Adoratskiy'in başkanlığı altında çalışan kurum *Alman İdeolojisi*'nin derlenmiş nihai halini, Marx-Engels Toplu Eserleri'nin 5. Cildi olarak yayınladı. Bugün halen kabul gören metin budur.

Bu kısa tarih yolculuğunun ardından artık metnin vurgulanmasını önemli gördüğümüz yönlerini inceleyebiliriz.

Mehring'in 1918'de kaleme aldığı Marx biyografisinde *Alman İdeolojisi*'nin hayli kötü bir metin olarak ele alınmasının sebebi bu olsa gerek. Mehring'e göre "*Çalışma, en kuru bölümlerinde dahi Kutsal Aile'den daha fazla daldan dala atlayan bir üst-polemik ve bu çölde vahalar, tamamen yok denemezse de, daha bile az bulunuyor. Metin, diyalektik keskinliğin kendisini gösterdiği yerlerde bile kısa sürede yozlaşıp, bir kısmı hayli çocukça nitelikte olan kılı kırk yarmaya ve lafebeliğine dönüşüyor.*" Franz Mehring, *Karl Marx: The Story of His Life*, Çeviren Edward Fitzgerald, Derleyen Sally Ryan, <https://www.marxists.org/archive/mehring/1918/marx/index.htm>, Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2018.

David Riazanov, *K.Marx/F.Engels Hayat ve Eserlerine Giriş*, Çeviren Ragıp Zarakolu, 3. Baskı, İstanbul: Belge, 1997, s.8.

Carver ve Blank, agy.

Asıl mesele Hegel'di

Tartışmanın bu bölümünde akılda tutmamız gereken temel olgu şudur: Marx ve Engels'in gençliğinde, düşüncelerini oluşturdıkları ideolojik ortam, tamamen Hegel felsefesinin hâkimiyeti altındaydı:

Hegel'in bu sisteminin, Almanya'nın felsefe kokan havası üzerinde ne denli büyük bir etki yapacağını anlamak güç değildir. Bu, on yıllarca süren ve Hegel'in ölümüyle bile hiç duraklamayan görkemli bir yürüyüş oldu. Tam tersine "Hegel hayranlığı" Hegel'e karşı olanlara bile az çok bulaşarak, özellikle 1830-1840 yılları arasında hüküm sürdü. Ve işte kesinlikle bu dönemdedir ki, hegelci görüşler, bilerek ya da bilmeyerek, en değişik bilimlere en geniş biçimde geçerek yayıldı ve ortalama "kültürlü" bilincin zihinsel besinini sağladığı gündelik yazına ve günlük basına bile işledi.

(...)

Hegel'in öğretisi bir bütün olarak alındığında, daha önce de gördük, çok farklı tarafların pratik görüşlerini koyabileceğiniz oldukça geniş boşluklar bırakıyordu; ve o zamanki teorik Almanya'da, her şeyden önce iki şey pratikti: din ve siyaset.

(...)

Ama o dönemde siyaset güçlüklerle dolu bir alan olduğundan başlıca savaşım dine karşı yürütüldü.¹³

Hegelci düşüncenin etkisinden Marx ve Engels de azade değildi, ancak kendi düşüncelerini oluştururken, kendilerinden önce Hegel idealizmini aşmayı deneyen materyalistlerin başarısızlıkları önlerinde duruyordu. Zira en önde geleni Feuerbach olan bu düşünürler, Hegel felsefesine karşı yine felsefeyle mücadele etmişlerdi ve bu onların Hegelcilikten kurtulamamalarına neden oluyordu. *Alman İdeolojisi*'ndeki polemiklerde bu vurgu, başat bir yer tutuyordu:

Alman eleştirisi, en yeni çalışmalarında dahi, felsefe zeminini terk etmedi. Kendi genel felsefi öncüllerini incelemekten büsbütün uzak durmakla kalmamış, sorularının tamamı, belirli bir felsefi

¹³ Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, s.16-17.

sistemin, Hegel'in sisteminin zemini üzerinde doğmuştur. (...) Her biri Hegel'i aştığını iddia etmesine karşın, bu modern eleştirmenlerden hiçbirinin Hegel sisteminin kapsamlı bir eleştirisi-ne yeltenmemiş olmasının nedeni, Hegel'e olan bu bağımlılıktır.¹⁴

Feuerbach, başlıca eseri *Hristiyanlığın Özü'nü* 1841'de yazmış ve büyük bir etki yaratmıştı. Engels o dönemi anarken "*coşku herkesi sardı: biz hepimiz, birden bire 'foyerbahçı' olduk*" diyordu.¹⁵ Marx, 1844'de Feuerbach'la mektuplaşıyor, "*tarih, uygar toplumumuzun bu 'barbarları' içinde, insanlığın kurtuluşu için gereken eylem unsurunu hazırlıyor*" sözleriyle onu proletaryanın devrimci sınıf olduğuna ikna etmeye çalışıyordu.¹⁶ Öte yandan, yıllar sonra Engels geçmişe bakarken Feuerbach'ın düşüncesi için "*hegelci felsefeyle bizim anlayışımız arasında bir ara halka*" nitelemesinde bulunacaktı.¹⁷

Feuerbach ve diğer Genç Hegelci materyalistlerin Hegelci düşünce sistemi karşısındaki başarısızlığının birinci nedeni, Hegelci düşünceyi, "*onunla kazanılan yeni içeriği kurtarmadan*" yadsımaya çalışıyor olmasıydı.¹⁸ Hegel diyalektiği, o güne kadarki tüm insan düşüncesinin en ileri aşamasını temsil ediyordu. Buradan geriye düşen, diyalektiği yadsıyan bir materyalizm "kaba materyalizm" olarak kalmaya mahkûmdu ve başarılı olması mümkün değildi: Yapılması gereken, Hegelci düşünceyi açacak yeni bir dünya görüşü oluşturulurken, diyalektiğin bir kazanım olarak bu yeni görüşe içerilmesi idi.

İkinci başarısızlık nedeni ise, Hegelciliğe karşı salt düşünsel bir kavga verilmesi; Prusya devletinde somutluk kazanmış, tüm siyaseti belirler hale gelmiş ve bu sayede salt bir düşünsel sistem olmanın ötesine geçerek maddi bir nitelik kazanmış olan bu düşüncenin karşısına, siyaset kaçkını bir tavırla, mücadele başlığı olarak

¹⁴ Marx ve Engels, age., s.28.

¹⁵ Engels, age., s.18.

¹⁶ Karl Marx, "To Ludwig Feuerbach in Bruckberg", 11 Ağustos 1844 tarihli mektup, *Marx/Engels Collected Works*, Cilt 3, Londra: Lawrence & Wishart, https://marxists.catbull.com/archive/marx/works/1844/letters/44_08_11.htm, Erişim Tarihi: 19 Temmuz 2018.

¹⁷ Engels, age., s.8.

¹⁸ Engels, age. s.19.

dinin seçilerek çıkılmasıydı. Din kuşkusuz dönemin egemen düzeninin bir aygıtı ve parçasıydı; ama mücadele, onun somut karşılığı olan kiliseyle dahi değil de, öğretisiyle edildiğinde, Marx'ın Feuerbach üzerine yazdığı dördüncü teze varılıyordu:

4- Feuerbach, dinsel kendine-yabancılaşma olgusundan, dünyanın biri dinsel, tasarlanmış dünya, öteki cismani dünya olmak üzere ikileşmesi olgusundan hareket eder. Onun uğraşı, dinsel dünyanın onun cismani [temeli içinde eritilmesinden] ibarettir. Bu uğraşı sonuca ulaştırıldığında, yapılması gereken esas işin hâlâ el atılmayı beklemekte olduğunu göremez. Cismani temelin kendi kendinden koparak, özerk bir krallık gibi, bulutlara yerleşmesi olgusu, ancak bu cismani temelin içsel çekişmesi ve iç çelişkisiyle açıklanabilir. Öyleyse bu da ilkin kendi çelişkisi içinde anlaşılmalı ve ardından da bu çelişkinin ortadan kaldırılmasıyla pratik içinde devrimcileştirilmelidir. Demek ki, örneğin dünyevi ailenin, kutsal ailenin gizi olduğu bir kez keşfedildikten sonra, bu kez de bu birincisinin teorik olarak eleştirilmesi ve pratik olarak altüst edilmesi gerekir.¹⁹

Riyazanov, ilginç bir tespitle, Engels'in kendi *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm* eserinin Almanca 1. baskısına yazdığı 21 Eylül 1882 tarihli önsözün son cümlesinde "*biz Alman sosyalistleri yalnız Saint-Simon'dan, Fourier'den ve Owen'dan değil, ama Kant'tan, Fichte'den ve Hegel'den de kaynaklandığımız için övünçlüyüz*" derken, Feuerbach'ın ismini anmıyor olduğuna dikkat çekiyor.²⁰ Nitekim başlığında Feuerbach'ın isminin geçtiği eserine yazdığı önsözde dahi, eseri "*Hegel felsefesi ile ilişkilerimiz*

¹⁹ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi [Feuerbach]*, Çeviren Sevim Belli, 5. Baskı, Ankara: Sol, 2004, s.26. Köşeli parantez içerisindeki kısım zorunlu bir düzeltmedir.

Burada güncel bir not düşülmesi gerekiyor: Türkiye'de en önemli isminin Turan Dursun olduğu İslamiyet'e karşı İslamiyet öğretisinin eleştirilmesi yoluyla mücadele, Foyerbahçı bir mücadeledir. Bu mücadele zamanla iki kola ayrılmış ve bir kol başını Richard Dawkins'in çektiği liberal neopozitivizme eklemlenmiş, diğer kol ise en açık örneği Yaşar Nuri Öztürk olmak üzere reformistleşmiştir. Marksizmin bu düşünsel pozisyonu daha kendi ortaya çıkış döneminde aştığı hiç unutulmamalıdır.

Riyazanov, age., s.44. Aktarılan metin için bkz. Friedrich Engels, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, Çeviren Öner Ünalın, 7. Baskı, Ankara: Sol, 1993, s.27.

konusunda, bizim nasıl bu felsefeden çıktığımız ve nasıl ondan ayrıldığımız üzerine kısa ve sistematik bir inceleme" olması için kaleme aldığını ifade ediyor.²¹

Ama bunlar kadar açık değilse de, *Alman İdeolojisi* yazılırken aşılmaya çalışanın Hegel'in koyduğu düşünsel çıta olduğunun en incelikli ifadesi eserin ilk bölümünde (muhtemelen bir hiciv ustası da olan Marx'ın kaleminden) yer alır:

Alman ideologlara göre, son birkaç yıl içinde Almanya'da eşî benzeri görülmemiş bir altüst oluş yaşandı. Hegelci sistemin Strauss'la başlayan çözülme süreci, "geçmişin tüm güçlerini" içine sürükleyen evrensel bir kargaşaya dönüştü. (...) Bu, yanında Fransız Devrimi'nin çocuk oyuncağı kaldığı bir devrim, Diyadoklar'ın savaşlarının çok hafif kaldığı dünya çapında bir çatışmaydı.²²

Diyadoklar, Büyük İskender öldüğü gibi birbirinin gırtlığına çöken ve onun kısacık ömründe kurduğu koca imparatorluğu bireysel hırsları uğruna parselleyip paylaşarak hiç eden Makedon generalleriydi. Bu pasajdaki Büyük İskender de, belli ki, Hegel'di.

Peki, o halde Marx ve Engels neden doğrudan Hegel'i hedef alan bir çalışma yapmadılar?

Bu iki büyük devrimciyi bir araya getiren ve harekete geçiren yalnızca düşüncelerinin ortaklaşmış olması değildi. Avrupa'da yaklaşmakta olan altüst oluşun yakıcılığını hissediyor ve devrimin öznesi olarak gördükleri işçi sınıfını zafere taşıyacak düşünceyi formüle etmeye çalışıyorlardı. *Alman İdeolojisi*'nde polemige girdikleri sol Hegelciler ise mevcut toplumsal koşullara yönelik devrimci bir eleştiriden ziyade, dinsel düşünceye yönelik bir küçük-burjuva ilerici eleştiri yöneltiyordu. Hegelci düşüncenin, muhafazakârından devrimcisine herkesi belirleyen, dönemin düzeninin egemen düşüncesi olduğu bir durumda Feuerbach ve diğerler sol Hegelciler siyasi haritadaki "muhalif" bir pozisyonda duruyordu:

Eski-hegelciler, her şeyi, onu bir hegelci mantık kategorisine indirger indirgemez *kavırıyorlardı*. Genç-hegelciler, her şeyin, dinsel anlayış ya da tanrıbilimsel olduğunu söyleyerek her şeyi *eleştirdiler*.

Genç ve eski-hegelciler mevcut dünyada, dinin, kavramların ve evrenselin egemenliğine inanmakta anlaşıyorlardı. Tek fark, bir taraf egemenliği bir gasp sayarak ona karşı mücadele ederken, ötekilerin onu meşru sayıp ululamalarıydı.²³

Bu (henüz böyle bir kavram geliştirilmiş olmasa da), gelecekte sosyal demokrasinin alacağı pozisyondu ve yaklaşan burjuva devriminde burjuvaziye eklemlenmekten başka bir şey yapması mümkün değildi. Polemik bu yüzden Genç Hegelcilere yönelikti, zira dönemin ortamında işçi sınıfının bağımsız devrimci bir siyasi özneye dönüşebilmesi için aklının kurtarılması gereken yanlış bilinç buydu.²⁴

Nitekim öyle oldu. Devrim öncesi sert siyasi ortam *Alman İdeolojisi*'nin basılmasına izin vermedi. İki yıl sonra ise Almanya'da "saf düşünce alanında cereyan eden"²⁵ ve Marx'ın *Feuerbach Üzerine Tezler*'in ikincisinde "skolastik" olarak mahkûm ettiği²⁶ felsefi tartışmalar devrimin ateşinde savrulup gitti.

Marx ve Engels bu gidişatı önceden sezmişti ve Marx'ın "seve seve" vurgusunun ikinci sebebi de buydu: *Alman İdeolojisi*, yazıldığı dönemin ihtiyaçlarına göre fazla "düşünsel mutfağa dair" kalıyordu. Metinde yürütülen tartışma, pratik sonuçlar vermekten ziyade somut pratik sonuçlar verecek başka teorik-ideolojik çalışmalarda kullanılacak yöntemle dairdi; yani Marx ve Engels açısından yayınlanmaktan ziyade başka metinler kaleme alınırken akıldan tutulacak nitelikteydi.

Böyle yaptılar. Bu sayede, Genç Hegelci küçük-burjuva ideologlar 1848 devrimiyle tarih sahnesinden çekilirken, onlar devrime günler kala *Komünist Manifesto* ile işçi sınıfına kendi devrimine giden yolu gösterdiler.

²³ Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi [Feuerbach]*, s.37.

²⁴ Marx ve Engels yaşamları boyunca bir kural olarak ideolojik mücadeleyi hep kendileri dışındaki sol ideolojilere karşı verdiler. Amaçları bilimsel sosyalizmin devrimci düşünce alanında egemen olup işçi sınıfı hareketini belirler hale gelmesiydi. Bugün, "sol birleşmeli" lafını ağızından düşürmeyen her soy ve boydan sosyal demokratın kanını donduracak bu tutum, daima Marksizmin, sonrasında da Marksizm-Leninizmin temel siyaset yöntemlerinden biri oldu.

²⁵ Marx ve Engels, age., s.35.

²⁶ Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*, s.505.

Hegel diyalektiği ve kaba materyalizm: Özne-nesne ve düşünce-eylem hesaplaşması

Hegel'in felsefeye büyük katkısı, düşünsel çerçeveye tarihselliği dâhil etmesiydi.²⁷ Böylelikle varoluşun kavranması durağan olmaktan çıkıyor, birbiri ardına gelen oluş ve yok oluşların döngüsü içinde, diyalektik bir dinamizm kazanıyordu. Ne var ki, sonuçta ortaya konan yine de bir felsefi sistemdi ve bu sisteme tarihsellik dâhil edilmiş olsa da, sistem idealist olduğu için bu tarihselliğin bir mutlak sonuca varması gerekiyordu, bu yüzden *“öğretisinin devrimci yanı tutucu yanı altında ezilip, boğulmuştu.”*²⁸

Yine de, tutucu yan galip gelmiş olsa da, Hegelci sistemde patlayıcı bir çelişki vardı: Bu, sistemdeki tarihsellik ile sistemin işleyişinin varacağı mutlak, ideal son noktanın kaçınılmaz olarak “tarihin sonu” anlamına gelecek olması arasındaydı.

Böyle konulunca, felsefenin ödevinin, ancak bütün insanlığın ileriye doğru gelişmesi içinde yapabileceğini tek başına bir filozofun gerçekleştirmesini istemekten başka bir anlama geldiğini anlar anlamaz – hiç kimse bunu anlamada bize Hegel'den daha çok yardım etmemiştir – evet bunu anladığımız zaman, sözcüğe şimdiye değin verilen anlamda bütün felsefenin de işi bitmiş olur.²⁹

Bu bağlamda Hegel, felsefenin de idealizmin de doruğu ve sonuydu. Varoluş, bir tarihsellik içinde, mutlak özne olan tanrısal İdea tarafından yapılıyor ve her çağın filozofları tarafından “anlaşıyordu.” En ileri ifadesini Feuerbach'ta bulan diyalektik olmayan materyalizm buna (haklı biçimde) teolojik olması üzerinden karşı çıkıyordu, ama o da tarihi diyalektik bir süreç ve insanlığı da o tarihi yapan özne olarak kavrama becerisinden yoksundu.

Feuerbach'ın elbette, insanların da duyuşsal nesne olduğunu kabul etmesiyle “saf” materyalistlere göre büyük bir artışı vardır. Ne var ki, bu noktada da teori alanında kalmaya devam ettiğinden ve insanları verili toplumsal bağamları ile onları var eden mevcut yaşam koşulları içinde ele almadığından, insanı “duyuşsal faaliyet”

²⁷ Özgür Şen, *Marx'ın Marksizmi*, İstanbul: Yazılama, 2018, s.56.

²⁸ Engels, age., s.14.

²⁹ Engels, age., s.16.

değil yalnızca “duyusal nesne” olarak görmesi bir yana, gerçekte var olan faal insana asla ulaşamaz. Tersine, “insan” soyutlamasında duruverir ve duyusal olarak kavradığı “gerçek, bireysel, etten ve kemikten insan”ın ötesine geçemez; yani “insan ile insan arasında” aşktan ve dostluktan başka bir “insani ilişki” bilmez, üstelik bunları da idealize eder.

(...)

Feuerbach, materyalist olduğu zaman gündemine tarih girmez, gündemine tarih girdiği zaman da materyalist değildir. Feuerbach’ta tarih ve materyalizm tamamen birbirinden ayrılır.³⁰

Bu yoksunluk, “aslolanın anlamak değil değiştirmek” ya da aynı anlama gelmek üzere düşünmek değil eylemek olduğu düşüncesi-ne varamamış olmasından kaynaklanıyordu.

Marx ve Engels, Hegel-sonrası materyalizmin eleştirisine, Hegel’in sistemindeki tarihsellik ve idealizm arasındaki çelişkiyi merkeze koyarak giriştiler ve ikisini de aşarak diyalektik materyalizme ulaştılar.³¹ İnsanlık (tek tek insanlar değil, insanlık) kendi

³⁰ Marx ve Engels, age., s.51.

³¹ Burada, asla akıldan çıkartılmaması gereken şudur: Bu ikili aşma, hiçbir şart altında bir “sentez” kurma biçiminde olmadı, yani diyalektik materyalizm “Hegel’den diyalektik, Feuerbach’tan materyalizm” değildi. Marx ve Engels, Hegel’in idealist diyalektiğini ve Feuerbach’ın kaba materyalizmini, her birinde yer alan farklı çelişki ve bozuklukların üzerine giderek yıktılar ve bunu yaparken iki düşünceyi birbirine karşı kullanmadılar. Daha açık ifade etmek gerekirse, diyalektik materyalizmin bu iki düşünceyle de ilişkisi, bir süreklilik değil ayrı ayrı birer kopuş ilişkisiydi.

Bu dipnot şunun için gerekli, Marx’ın düşüncesinin Feuerbach’inkinin devamı olduğunu söyleyen (bu iddianın altının doldurulması daha kolay olsa da) pek yoktur, ama Hegel’in devamı olduğunu söyleyen çoktur. Burada temel motivasyonun, burjuvazinin maddi egemenliğine (dolayısıyla düşünsel egemenliğine de) karşı en güçlü ve tek geçerli devrimci düşünceyi formüle etmiş kişiyi, burjuvazinin kendi düşünsel tarihinin en güçlü ideoloğunun gölgesine yerleştirip değersizleştirme çabası olduğunu düşünüyorum. Her durumda, Marx’ın şu sözleri asla unutulmamalıdır: *“Benim diyalektik yöntemim hegelci yöntemden yalnızca farklı değil onun tam karşıtıdır da. Hegel için insan beyninin yaşam süreci, yani düşünce süreci – Hegel bunu ‘Fikir’ (‘Idea’) adı altında bağımsız bir özneye dönüştürür – gerçek dünyanın yaratıcısı ve mimarı olup, gerçek dünya, yalnızca ‘Fikir’in dışsal ve görüngüsel biçimidir. Benim için ise tersine, fikir, maddi dünyanın insan aklında yansımalarından ve düşünce biçimlerine dönüşmesinden başka bir şey değildir.*

karmaşık ilişkileri çerçevesinde, kendi tarihini yapıyordu, ama bunu bilinçli biçimde tasarlayarak ya da önsel olarak belirlenmiş bir sonuca doğru değil, kendi varoluşunu maddi olarak sürdürmek için giriştiği üretim eylemiyle yapıyordu. İnsanı insan yapan da zaten buydu:

İnsanlar, kendi geçim araçlarını üretmeye başlar başlamaz kendilerini hayvanlardan ayırmaya başladılar. Bu, onların fiziksel yapılarının koşulladığı bir adımdır. İnsanlar kendi geçim araçlarını üretirken, dolaylı olarak kendi maddi yaşamlarını da üretirler.³²

(...)

Belirli bir üretici etkinlikte bulunan belirli bireyler, belirli toplumsal ve siyasal ilişkiler içine girerler. (...) Toplumsal yapı ve devlet daima belirli insanların yaşam süreçlerinden doğup gelişir; fakat bu bireyler, kendilerinin ya da başkalarının kafalarında canlandırdıkları bireyler değil, gerçek, yani eylemde bulunan, maddi üretim yapan bireylerdir; dolayısıyla, kendi iradelerinden bağımsız belirli maddi sınırlamalar, ön kabuller ve koşullar altında [çalışırlar].³³

(...)

Sahip oldukları tasavvurları, fikirleri vb. üretenler insanların kendileridir; yani, üretici güçlerin belirli bir gelişim düzeyi ve bu düzeye karşılık gelen maddi ilişkiler tarafından koşullanan gerçek, aktif insanlardır. Bilinç, asla bilinçli varlıktan başka bir şey olamaz; insanların varlığı da onların gerçek yaşam süreçleridir. Eğer bütün ideolojilerde insanlar ve onların ilişkileri bir *camera obscura*'daki gibi baş aşağı duruyor görünüyorsa, bu olgu da, tıpkı nesnelerin gözün ağ tabakası üzerinde ters çevrilmesinin onların doğrudan fiziksel yaşam süreçlerinden ileri gelmesi gibi, insanların tarihsel yaşam süreçlerinden ileri gelir.³⁴

(...) Hegel'de diyalektik baş aşağı duruyor. Mistik kabuk içerisindeki usa uygun özü bulmak istiyorsanız, onun yeniden ayakları üzerine oturtulması gerekir." (Karl Marx, *Kapital – Birinci Cilt*, Çeviren Alaattin Bilgi, 7. Baskı, Ankara: Sol, 2004, s.27-28.) Meselenin detaylı bir eleştirisi için ayrıca bkz. Şen, age., s.55-58.

³² Marx ve Engels, age., 30.

³³ Marx ve Engels, age., 34.

³⁴ Marx ve Engels, agy.

Bu aşamada, henüz, tarihin durmaksızın işleyen motorunun sınıf mücadelesi olduğu ve bu sınıf mücadelesinin, belirli bir üretim biçimi çerçevesinde birbirleriyle diyalektik bir üretim ilişkisi içerisinde olan toplumsal sınıflar arasında olduğu fikrine kendi bütünlüğü içerisinde ulaşılmamıştır. Ama *“işbölümü ve özel mülkiyet, özdeş ifadelerdir: Birinde faaliyet bağlamında söylenen şey, ötekinde faaliyetin ürünü bağlamında söylenmektedir”*³⁵ gibi tezlerden anlaşılacağı üzere, yolun büyük bölümü kat edilmiştir. Henüz *Ekonomi Politikasının Eleştirisine Katkı*’nın önsözünde ifade edilen ekonomik temel-üstyapı (ya da daha yaygın bilindiği haliyle yapı-üstyapı) diyalektiğine de ulaşılmış değildir; ama yukarıda alıntılıdığımız pasajlardan anlaşılacağı üzere, bu soyutlamanın da eli kulağındadır.

‘Materyalist tarih anlayışı’ndan Marksizmin tarih tezine

Yukarıda anahtar pasajlarını sunduğumuz “materyalist tarih anlayışı” ya da “tarihin materyalist kavranışı”, tarihi her biri kendi içerisinde belirli bir toplumsal ilişkiler bütünü olan ve birbirini izleyen çağlar olarak görmekle kalmaz. Aynı zamanda bir çağdan diğerine geçişin bir devrimle gerçekleşeceğini çıkarsar. Hegel’in tarihselliğinin asıl aşıldığı yer burasıdır. Homojen olmayan, sınıflara bölünmüş insanlığın, kendini yeniden üretmesinin belirli bir tarzına denk gelen, temeli üretimdeki işbölümü ve onun sonucu özel mülkiyet olan toplumsal ilişkiler sisteminin iç çelişkileri sisteminde devrimci enerji biriktirir. Bu enerji birikiminin sağladığı olanak ve basınç bir noktada toplumda bir altüst oluş yaratır ve bir çağ boyunca hemen her gün aynı çelişkili varoluşu yaşamış olan insanlık, eyleme geçmenin getirdiği bir bilinçlenme sıçramasıyla birlikte, bu sıradan zamanların acısını çıkarırcasına özneye dönüşüp eskiyi yıkar, yeniyi kurar.

Bu, Marksizmin, sınıflı toplumlar tarihinin birbirini takip eden üretim biçimlerinin tarihi olduğu şeklindeki tarih tezinin temelini oluşturan düşüncedir. İşin güzel yanı şu ki, bu düşünce mümkün olan en ileri sonucuna doğru götürüldüğünde (ve birer devrimci olan Marx ve Engels’in en temel özelliklerinden biri budur: düşüncelerini mümkün olan en ileri sonucuna kadar götürmek), o

sonuç insanla insan arasında çelişkinin ortadan kalktığı sınıfsız, komünist toplumdur:

Son olarak, ortaya koyduğumuz tarih anlayışından şu sonuçlara ulaşıyoruz: 1. Üretici güçlerin gelişimi sürecinde öyle bir aşamaya ulaşılır ki, üretici güçler ile ekonomik ilişki araçları mevcut koşullar altında yalnızca zarara yol açar, üretici olmaktan çıkıp yıkıcı güçler haline gelir (makineler ve para); ve bununla bağlantılı olarak, toplumun avantajlarından yararlanamadığı halde onun tüm yükünü taşımak zorunda kalan, toplumdaki dışlanmış ve öteki tüm sınıflarla kesin bir çelişki içine sokulmuş bir sınıf doğar. Toplum üyelerinin çoğunluğundan meydana gelen ve köklü bir devrimin zorunluluğu bilincine, komünist bilince kaynaklık eden bir sınıftır bu. Elbette bu bilinç, bu sınıfın konumunun idrak edilmesiyle diğer sınıflar arasında da ortaya çıkabilir. 2. Belirli üretici güçlerin kullanılmasını mümkün kılan koşullar, toplumun belirli bir sınıfının egemen olduğu koşullardır. Toplumsal gücünü mülkiyetinden alan bu sınıf, *pratik*-idealist ifadesini, daima, dönemin devlet biçiminde bulur. Dolayısıyla her devrimci mücadele, o ana kadar iktidarda olan sınıfı hedef alır. 3. Önceki tüm devrimlerde faaliyet tarzında bir değişiklik yapılmamış ve yalnızca bu faaliyetin farklı bir dağılımının yapılması, işin başka insanlar arasında yeniden bölüştürülmesi söz konusu olmuştu. Oysa komünist devrim, bugüne kadar var olan faaliyet tarzını hedef alır; çalışmayı ortadan kaldırır ve sınıflarla birlikte her türlü sınıf egemenliğine son verir. Çünkü bu devrim, artık toplum içinde bir sınıf olarak sayılmayan, bir sınıf olarak görülmeyen ve şimdiden günümüz toplumundaki tüm sınıfların, milliyetlerin vb. ortadan kalkmasının ifadesi olan bir sınıf tarafından gerçekleştirilir. Ve 4. Hem bu komünist bilincin kitlesel ölçekte oluşturulması için, hem de davanın kendisinin başarısı için, insanların kitlesel ölçekte değişime uğraması zorunludur. Bu değişim, ancak pratik hareket içinde, bir *devrimle* gerçekleşebilir. Dolayısıyla devrim, yalnızca *egemen* sınıfın başka herhangi bir yolla yıkılmasının imkânsız olması nedeniyle değil, aynı zamanda, *yıkılan* sınıfın da ancak devrim yoluyla kendini eskinin tüm pisliğinden kurtarabilecek ve toplumu yeni baştan kurabilecek duruma gelebilmesi nedeniyle de zorunludur.³⁶

Bu tarih tezi, yalnızca Marx'ın değil Marksizmin gelecekteki tüm çalışmalarına rehberlik edecek, kaleme alınan tüm metinlerin arka planında işleyen; tüm soyutlamaları, dolayısıyla soyutlamaların varacağı somut sonuç ve hedefleri tayin eden üst-soyutlamadır. Bu tezde, sınıflar, üretim tarzı, devrim gibi bir dizi kavram birbirine bağlanır ve bu bütünlük içerisinde her biri eski anlamını aşan, yeni ve daha ileri bir anlam kazanır.³⁷

Engels, Marx'ın ölümünden yıllar sonra onun henüz 1845'te tarih tezini tek başına ve tamamen geliştirmiş olduğunu söylerken³⁸ kuşkusuz tevazu uğruna biraz abartmaktadır; ancak Marx ve Engels'in kendi eski düşüncelerinin de eleştirisi niteliğinde olan³⁹ *Alman İdeolojisi*'nde formüle edildiği haliyle materyalist tarih anlayışı, Marksizmin temelidir.

Marx'ı ve Marksizmi anlamanın anahtarı, bu tarih tezinin doğru anlaşılmasıdır.

Üstyapıya dair sonuçlar

Yazının başında da belirttiğimiz üzere, *Alman İdeolojisi*, Marksizmin tarih tezinin ifadesi olmanın yanı sıra, bu tezden yola çıkarak sınıflı toplumlarda üstyapının işleyişine; siyasal devrim, devlet ve ideolojiye dair çok önemli çıkarsamalar barındırır. Bu çıkarsamaların tamamını bu yazı kapsamında ele almamız mümkün değil, ancak Marksizmin tarihsel gelişimi açısından hayati olan bazılarına burada değinmemizde fayda olacaktır.

Bunlardan birincisi, yukarıda alıntılıdığımız uzun pasajın 4. maddesinde yer alır. Burada Marx ve Engels, bir sınıflı toplumda egemen sınıfın iktidarının ancak bir devrimle ortadan kalkabileceğini vurgularken, devrimin aynı zamanda devrimci sınıfın "*eskinin tüm pisliğinden kurtarabilecek ve toplumu yeni baştan kurabilecek duruma gelebilmesi*" için de bir zorunluluk olduğunu not eder.

³⁷ Şen, age., s.40-41.

³⁸ Friedrich Engels, "On The History of the Communist League", *Marx and Engels Selected Works*, Cilt 3, Moskova: Progress, 1970, <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1847/communist-league/1885hist.htm>, Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2018.

³⁹ David Fernbach, *Siyasal Marx*, Çeviren Murat Akad, İstanbul: Yenihayat, 2004, s.25.

Metinde daha önceki bir yerde ise aynı konuya dair şu pasaj vardır:

Egemen olmak gayretindeki her sınıf, proletaryanın durumunda olduğu gibi, kendi egemenliği eski toplum biçiminin tamamının ve genel olarak egemenliğin ortadan kaldırılmasını gerektirse de, kendi çıkarını yeniden genelin çıkarı olarak sunmak için – ki başlangıçta bunu yapmaya mecburdur – her şeyden önce politik iktidarı ele geçirmek zorundadır.⁴⁰

Bu iki pasaj, öncelikle, siyasi iktidarın bir devrimle el değiştirmesi ile yeni toplumun kurgulanmasını birbirini takip eden süreçler olarak tanımladığı için, Marksist literatürdeki siyasal devrim – toplumsal devrim ayrımına zemin teşkil eder. Ama bunun ötesinde sosyalist devrim, devrimci sınıf açısından bir ideolojik arınma ve diğer toplumsal sınıflar üzerinde kendi ideolojik hegemonyasını tesis etme süreci olarak tanımlanmakta, bunun için en azından başlangıçta yeni bir siyasi iktidar ve dolayısıyla o iktidarın taşıyıcısı olan devlet aygıtının kurulacağı varsayılmaktadır. Bu düşüncelerin görece az önemli bir sonucu, dönemin bir başka devrimci ideolojisi olan anarşizmle ayrışmanın daha burada başlamış olmasıdır. Daha önemlisi ise, devrim ve iktidara izafe edilen ideolojik niteliktir. Bu, metnin daha ilerisindeki bir pasajda çok daha açık ifade edilir.

Egemen sınıfın düşünceleri, her çağda egemen düşüncelerdir: Yani, toplumun *maddi* egemen gücü olan sınıf, aynı zamanda egemen *fikrî* güçtür. Maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, bu sayede aynı zamanda zihinsel üretim araçlarının da üzerinde denetim kurar; böylelikle zihinsel üretim araçlarından yoksun olanların düşüncelerini de, genel olarak, kendine tabi kılar.⁴¹

Bu düşüncelerin ilhamının, Hegelciliğin dönemin düşünsel ortamındaki egemenliği ve bu düşünsel egemenliğin hem sınıfsal hem de “devletli” niteliği olduğu açıktır. Ancak yapılan, dönemsel bir durumun genelleştirilmesi değildir; Marx ve Engels, mevcut somutluktan yola çıkarak sınıflı toplumların üstyapısının nasıl işlediğine dair çok önemli bir sonuca, “egemen ideoloji” kavramına varmaktadırlar.

⁴⁰ Marx ve Engels, age., s.41.

⁴¹ Marx ve Engels, age., s.52.

Bu vargı, Marx ile Lenin arasındaki önemli halkalardan biridir; zira egemen sınıfın ezilen sınıf üzerindeki iktidarı salt maddi değil aynı zamanda ideolojik bir yapılanma olarak tanımlandığında, bu iktidarın ezilen sınıf tarafından devrimle yıkılmasının da ideolojik bir içerik taşıması gerektiği açık hale gelir. Bu, zaten bir önce alınıldığımız pasajda belirtilmektedir, ama tüm bu çerçevede yanıtlanması gereken bir soru vardır: Kendi düşünce araçlarına sahip olmayan ezilen sınıf kendi devrimci ideolojisini nasıl geliştirecektir?

Bu soruya Karl Kautsky ve ondan ilham alarak Lenin'in verdiği yanıt, "*sosyalist bilincin proletaryanın sınıf mücadelesine dışarıdan taşınacak bir şey*" olacağıdır.⁴² Lenin'in *Ne Yapmalı?* eserini kaleme aldığı 1902'de henüz *Alman İdeolojisi*'ni okumak şöyle dursun, varlığından dahi haberdar olmaması gerekir; SPD'nin önde gelen isimlerinden Kautsky'nin elyazmasına göz atıp atmadığını ise bilemiyoruz. Ama her durumda, ortada açık bir düşünsel bütünlük, süreklilik mevcuttur. Dahası, eğer sosyalist bilinç, sınıfın mücadelesine dışarıdan taşınacaksa, taşıyıcının bir sosyalist devrimci özne olması gerekir ve bu, Marksizm-Leninizmin öncü parti kurgusunun temelidir.

Dolayısıyla *Alman İdeolojisi*, 1924'te ölen Lenin tarafından muhtemelen hiç okunmamış olsa da, Marx'ı Lenin'den ve Marksizmi Sovyetler Birliği'nde kurulmuş ve yaşanmış olan sosyalizm deneyiminden kopartmaya çalışan antikomünist düşüncelere karşı bir barikattır.

Peki, o halde bu düşünceler neden Marx tarafından sonrasında geliştirilmemiş ve yayınlanmamıştır?

Marx ve Engels tarafından *Alman İdeolojisi*'nde varılan tarih tezinin bir sonucu da, herhangi bir toplumsal yapının devrimci eleştirisinin o yapının ekonomik temelinden başlaması gerektiğiydi. O güne dek kapitalist üretim biçimine yönelik, çoğu reformist, bazıları ise devrimci eleştiriler yapılmıştı ama bunların tümü burjuvazinin sınıfsal egemenliğinin maddi yapısını, ekonomik temelini hakkıyla ele almamıştı. *Alman İdeolojisi*'nde de bu yönde çokça kalem oynatılmış olmasına karşın, henüz devrimci eyleme yol gösterecek netlikte bir eleştirel tahlilin yapılamadığı açıktı.

⁴² Vladimir İlyiç Lenin, *Ne Yapmalı?*, Çeviren Barış Zeren, İstanbul: Yazılama, 2018, s.48.

Marx, 1848 devrimi ve artçı sarsıntıları geride kaldıktan sonra, neredeyse tüm entelektüel enerjisini bu işe adadı ve hayatının geri kalanı boyunca bu uğurda sarf ettiği emeğin sonucu *Kapital* oldu. Bu sayede kapitalizmin maddi işleyiş yasalarının ve bu yasaların çelişkilerinin bilgisine sahibiz. Bu çalışma, Marx'ın ömrünün tamamını kapladı, hatta *Kapital*'in birinci cildinden sonrası ancak o öldükten sonra basılabildi. *Alman İdeolojisi*'nde yer alan, üstyapıya dair incelemelere ise bir daha hakkıyla dönmesi mümkün olmadı.⁴³

Son notlar...

Gördüğümüz üzere, *Alman İdeolojisi* ve onda dile getirilen fikirlerin önemli bir bölümüne temel teşkil eden *Feuerbach Üzerine Tezler*, Marksizmin teorik-ideolojik-yöntemsel bütünlüğü olarak tanımlayabileceğimiz diyalektik ve tarihsel materyalizmin en önemli metinlerinden biri niteliğindedir.⁴⁴ Dolayısıyla, Marksiz-

43 Örneğin Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın önsözünde burjuva ekonomi düzenini "sermaye, toprak mülkiyeti, ücretli emek, devlet, dış ticaret, dünya pazarı" sırasıyla incelediğini belirtmesine rağmen, devlet konusunda bütünlüklü bir teorik çalışma yapabilmış değildir (Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, s.21).

44 Bütün bunlara rağmen, *Feuerbach Üzerine Tezler* ve *Alman İdeolojisi*'nin Althusser'in iddia ettiği üzere öncesi ve sonrası birbiriyle büyük ölçüde alakasız olan bir kırılma niteliğinde olduğu, bu iki metnin Marx'ın düşünsel tarihinde "kopuş metinleri" olarak görülmesi gerektiği savı hatalıdır (Louis Althusser, *Marx İçin*, Çeviren Işık Ergüden, İstanbul: İthaki, 2002, s.41-52). Hatalıdır, zira bu sav Marksizmin en temel vurgularından biri olan, *Alman İdeolojisi*'nde defalarca dile getirilen "maddenin bilinci belirlediği" önermesine, yani Marksizmin materyalist temeline terstir. Kendisini felsefeci olduğu için Marx'tan ve Lenin'den birer felsefeci üretmeye çalışan Althusser, Marksizmin bütünlüklü bir sistem haline gelebilmesini felsefi (kendi deyimiyle epistemolojik) bir kopuşa bağlamakta, bu nedenle kendilerinden önceki Hegelci ve Genç Hegelci felsefi akımlarla hesaplaştıkları metin olan *Alman İdeolojisi*'ne özel bir önem atfetmektedir.

Marx'ta ve Engels'te bir kopuş olduğu kuşkusuz doğrudur ama bu kopuş, *Alman İdeolojisi*'nden önce yaşanmış, bu iki büyük devrimci, ayrı ayrı, proletaryanın devrimci sınıf niteliğinin (yani bir maddi gerçeğin) farkına vardıklarında (ya da en azından bunu sezdiklerinde) gerçekleşmiştir. Bu, Marx açısından 1844 *Elyazmaları*, Engels açısından *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*'dur. Bu kopuş, felsefi ya da epistemolojik değil, siyasidir; felsefi, ideolojik, teorik başka ne kopuş varsa, bu kopuşun türevidir.

min derinlemesine kavranması için muhakkak okunması gereken bir metin niteliğindedir. Ayrıca metin, devlet, devrim, insan bilinci, ideoloji gibi konularda Marx ve Engels'in başka herhangi bir eserinde yer almayan çok sayıda özgün fikir içermektedir.

Öte yandan, metin zaten ilk kaleme alındığı dönemde tamamlanmamıştır; elyazması olarak kaldığı dönem boyunca az olmayan miktarda zarar görmüş, bir kısmını gerçekten fareler kemirmiştir ve tüm bunların ötesinde, Marx ve Engels'in metni birlikte çalışmanın ve devrimci bir dönemde hasımlarıyla polemığe girişmenin heyecanı ile kaleme aldığını gösteren, konudan sapan, retorik teorinin önüne geçtiği çok miktarda pasaj içermektedir. Özetle, okunması zor bir metindir. Bunun üzerine bir de tercümeden kaynaklı ek anlama zorlukları geldiğinde, metnin hangi kaynaktan okunmasının yararlı olacağı önem kazanmaktadır.

Alman İdeolojisi'nin iki çevirisi mevcuttur. Bunlar, Sevim Belli tarafından çevrilip Sol Yayınları tarafından basılmış olan, eserin Feuerbach bölümü ile Tonguç Ok ile Olcay Geridönmez tarafından çevrilip Evrensel (Kor) Yayınları tarafından basılmış olan tam metnidir. Bu yazı boyunca bazen birine, bazen diğerine referans verilmesinin sebebi de, çevirideki kimi farklılıklardır.

Yazının başında, *Alman İdeolojisi*'ni kıymetli yapan esas olgunun şu ya da bu pasajda yapılan saptamalardan ziyade, metnin bütünsel ruhu olduğunu vurgulamıştım. Kanımca, *Alman İdeolojisi*'nin ruhu ve metni kıymetli yapan tüm özellikler Feuerbach bölümünde mevcuttur. Öte yandan, Ok ve Geridönmez'in tam metin çevirisi, kanımca, Belli çevirisinden daha başarıyla gerçekleştirilmiştir ve pek çok karmaşık pasaj bu çeviriden okundunda daha kolay anlaşılmaktadır. Dolayısıyla okuyucuya önerim tam metnin çevirisinin edinilmesi ve Feuerbach bölümüne (ve tabii ki *Feuerbach Üzerine Tezler*'e) öncelik verilmesidir.

Burjuva İktisadının Ufku: *Felsefenin Sefaleti*

Volkan Algan

I

1789'u takip eden yıllar boyunca Avrupa'daki devrim dalgası artık uluslararası bir nitelik kazanan burjuvaziyi tedirgin etmeye başlamıştı. Marx'ın doğumundan 3 yıl önce Viyana'da toplanan bir kongrede burjuvazinin devrim ve ayaklanmalardan yorulduğunu, *"kendi varlık anlayışı ile tutarlı bir siyaset biçiminin bedelini ödemekten ürktüğünü"*^a ilan eden bir anlaşmaya imza atıldı. Avrupa haritası yeniden belirlendi.

Devrimin ideallerini imparator kılığında tüm Avrupa'ya, Rus steplerine kadar ihraç eden Napolyon savaşlarından yorulan eski ve yeni egemen sınıflar artık düzen istiyorlardı. Bu hareketlilik hali, ölümüne mücadele eden iki tarafın da işine gelmiyordu. Burjuvazi, şikâyet eder görüldüğü Napolyon sayesinde artık eskiye dönülemez kadar ileri gidildiğinin farkındaydı; Avrupa monarşileriye burjuvazinin egemenliğini tanımak zorunda olduğunun.

Şimdi anlaşma zamanıydı.

Fransa'daki devrim ateşi şimdilik söndürülmüştü. Hızla gelişen ve monarşiyle keskin bir mücadeleye girmeden serpilen İngiliz burjuvazisi, gelişmesini sekteye uğratan dalganın artık

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi (STMA), İstanbul: İletişim, 1988, C.1, s.36.

durdurulmasını istiyordu. Alman coğrafyası ise Napolyon savaşlarından ürkererek utangaç reformculuğundan da vazgeçmeye karar vermişti. Viyana Kongresi burjuvazinin sahneye çıkmasının ardından uluslararası düzeyde sınıflar arası yapılan ilk anlaşma oldu.

Burjuvazi, kontrol etmekte zorlandığı toplumsal devrim dalgası karşısında eriştiği siyasi ve iktisadi gücün meyvelerini toplayabilmek için aristokrasi, kraliyet ve kiliseyle uzlaşmaya hazırды. Uygulamaya koymak istediği liberal ekonomik programın devrim heyecanını yaşamış emekçi kitlelerde yaratacağı hoşnutsuzluğu baskılamak için eski güçlerin kuvveti ve ortaklığına ihtiyaç duyuyordu, eski düzense burjuvazinin ona muhtaç olmasına.

Marx böyle bir Avrupa'ya doğdu: Devrimin ideallerinin devrimin öncü sınıfı ve eski düzenin sahiplerinin el birliğiyle unutturulmaya, aristokrasi, burjuvazi ve gelişen yeni emekçi sınıflar arasındaki hiçbir çelişkinin çözüme kavuşturulmadığı, ama yokmuş, son 20-25 yıl yaşanmamış gibi davranılmaya karar verildiği bir zamanda; yine de alttan alta devam eden sınıf mücadelesinin tam ortasında, çelişkilerin en yoğun şekilde biriktiği bölgelerden birisinde...

Napolyon savaşları sırasında Fransız ordularını büyük bir coşkuyla karşılayan, burjuva ideallerinin Alman coğrafyasında en büyük destekçi bulduğu Ren bölgesi, devrimin bastırıldığı yıllardaki bir gözlemcinin deyişiyle *"tehlikeli şekilde Fransızlaşmıştı."*⁷² Sonraki yıllarda yaşayacağı siyasi dönüşümün de etkisiyle dünyadaki sayılı Sovyet uzmanları arasına girecek tarihçi Edward Hallett Carr, henüz genç sayılabilecek yaşlarında kendisinin ifadeyle *"zoraki bir şekilde"* yazdığı ve tüm İngiliz önyargısının belli olduğu biyografide, Marx'ın doğduğu topraklarla ilgili şöyle diyor:

Ren eyaletinin küçük Alman devletleri, iki yüz yıl boyunca, coğrafi yakınlık sayesinde, Fransız uygarlığının daha canlı zekası ve daha ılımlı terbiyesinden bir şeyleri ve devrim ateşinin ve bulaşıcı eşitlik ve aydınlanma ruhunun mikrobunu almışlardı ve bu etkiler Luneville Anlaşması ile Napoleon'un düşüşü arasında Fransız egemenliği altında geçen 13 yıl içinde pekişmiş ve istikrar kazanmıştı.

Viyana Kongresi'nin sonucu olarak, bu topraklar Fransız olmaktan çıktılar ve ilk kez Prusyalı oldular.

Hohenzollernlerin mülkü (Prusya -YN) ve şimdi ona katılan topraklar arasında başlangıçtan beri belirli bir uyumsuzluk vardı. Eski Prusya, Ortaçağ geleneğini silkip atmamış ve toplumun örgütlenmesi hâlâ feodal bir yapıda kalmıştı. Yeni eyaletler ise tüm kalp ve ruhlarıyla yeni dünyaya aittiler. Eski Prusya'yı hem ticaretlerinin zenginliği hem de düşüncelerinin liberallliği ile çoktan geçmişlerdi ve 19. yüzyıl Almanyası'ndaki hemen hemen her ileri hareketin kaynağı Ren'in kıyılarındaydı.³

Orta sınıf bir avukat olan Marx'ın babası Heinrich Marx da Napolyon hakimiyeti yıllarında siyaset, din, yaşam ve sanat alanındaki özgür Fransız fikirleriyle dolmuş, Voltaire ve Rousseau'yu ezbere bilecek kadar bir on sekizinci yüzyıl Fransız'ı haline gelmişti.⁴ Marx artık kendi yolunu çizmek için evden ayrıldıktan sonra babasıyla pek ilişkisi kalmasa da, aydın orta sınıfların siyaset tartışmak, ilerici fikirleri paylaşmak için buluştuğu "*casino club*"ta arkadaşlarıyla Marseillaise söyleyerek coşan bir babanın oğlu olmasının onun karakterinin şekillenmesinde belirleyici olduğunu tahmin etmek güç değil.

Marx'ın doğup büyüdüğü ve kişiliğinin şekillendiği Ren bölgesi, Marksizmin oluşumunda belirleyici olduğu kabul edilen üç kaynağın; Alman felsefesinin, Fransız siyasetinin ve İngiliz ekonomi politığının buluştuğu bir kavşak. Burası henüz bir siyasi birim olarak var olmayan Almanya'yı merkezileştirmek adına yeni geliştirilen bürokraside ilerici değerlerin en çok kabul gördüğü, gericiliğin kalesi bir ülkenin kapitalizminin ve bu hızlı değişimin çelişkilerinin en hızlı geliştiği, siyasi atmosferin sürekli canlı olduğu Fransa'ya en yakın bölge.

Marksizmin tarihçesine bakınca, bu tarihin, yaratıcısının bir entelektüel ve mücadele insanı olarak birçok farklı kentte geçen hayatıyla doğrudan bağı olduğu görülecektir. Avrupa'nın tüm önemli merkezlerinde oradan oraya sürüklenerek geçen bir yaşam

3 Edward Hallett Carr, *Karl Marx*, 3. Baskı, Çeviren: Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim, 2017, s.21.

4 Wheen, age., s.22.

boyunca bu yer değiştirmelerin ve kurulan ilişkilerin etkisiyle ge-
lişen bir teori Marksizm. Soyut Alman felsefesiyle başlayan se-
rüveni, canlı Fransız siyasetiyle buluşacak ve kapitalizmin en ge-
lişkin öğesi olan İngiliz iktisadıyla bütünlüğe kavuşacaktı. Marx
diyalektiği Avrupa felsefesinin merkezi Almanya'da keşfetmiş, bu
diyalektiğin öznesi proletaryaya biçtiği tarihsel rolü ilk kez dev-
rimci siyasetin kalbinin attığı Paris'te çıkardığı bir dergide ilan
etmiş, kapitalizmin işleyiş yasalarını ortaya koyduğu büyük ese-
ri *Kapital*'i en gelişkin kapitalist ülkenin başkenti Londra'da yaz-
mıştı. Yine de bu öğelerin Marksizmde kümülatif bir birikim so-
nucu yan yana geldięi yanlıřına dūřmemek için řu uyarı önemli:

(...) bunların hiçbiri Marx'ta şu ya da bu öğeleri ödünç alınarak
bir araya getirilmiş veya basitçe dönüştürülmüş şekilleriyle var
olmazlar. Marksizm bu dūřünsel akımların doęal takipçisi olma-
dıęı gibi, Marx'ın dūřüncesine bunların basitçe birbirine eklen-
mesiyle de ulaşılmaz.

Marx'ın emek değer teorisi, Ricardo'nun kuramlarının geliştiril-
miş hali değildir. Yine, Marx, Fransız ütöfik sosyalizminin bilim-
sel bir versiyonunu ortaya atmamıştır. Marx'ın yöntemi Klasik Al-
man Felsefesinin zirvesinde duran idealist Hegel'in diyalektiğinin
materyalist bir yaklaşımla yeniden yorumlanması olarak görüle-
mez. Marksizm tüm bunlara borçludur; ama bu mirasın, üstelik
tamamı da değil yalnızca bazı öğeleri, Marksizmin kurduğu yeni
ve benzersiz bir sistematik yapı içinde baştan aşağı tekrar üreti-
tir. Yeniden üreten de Marksizmin devrimci bütünlüğü ve yapı-
sıdır. Emeğin merkezde durduğu değer teorisi de, sosyalizm fikri
de, diyalektik yöntem de bu bütünlük ve yapı nedeniyle bambaşka
bir şeye dönüşürler.⁵

Avrupa çağın en devrimci fikirleriyle sokaklarda, barikatlarda
řekillenirken, Alman aydınındaki soyuta dūřkünülüęün, yöneme
olan ilginin gerisinde, bu ülkenin toplumsal dönüşümde ve siyasi
canlılıkta çağını geriden takip etmesi yatıyordu.

(...) büyük Alman idealizminin, ayrıca romantizminin (...) sık sık
Fransa'yla bir karşıtlık oluşturduğu söylenir; çünkü Fransa'da

devrim yapılırken Almanya'da yapılmamıştır, devrim yapılacak bir yer yoktur, zira Almanya henüz Almanya değildir. Fakat Kant'tan itibaren, Hölderlin üzerinden en azından Hegel'e kadar filozoflar kendilerini çarpıcı şekilde – ama farklı tarzlarda – devrim açlığı çeker veya başka bir devrim bekler halde, yahut siyasi değil, spekülâtif bir devrim yapıyor olarak görmüştür (...) Sanki tam da Almanya henüz birleşmemişken Fransa uzun zaman önce birleşmiş olduğu için, Almanya devlet olarak gerçekleştiremediği şeyi düşüncede geliştirmiştir.⁶

Alman aydını bu gerilim üzerine şekillendi. Devrim Avrupası'yla, yani hayatın hiç olmadığı kadar somut ve çeşitli zenginliklerle dolup taşıdığı bir dünyayla, soyut fakat akli Alman düşüncesini birleştirme gayreti, Marx'ta başarıya ulaşacaktı.

Viyana Kongresi'yle yükselen gericilik dalgası, özellikle kapitalizmin gelişkin olduğu bölgelerdeki aydınlarda hem hayal kırıklığına hem de arayışa yol açtı. Akademi hayalleri Prusya gericiliği nedeniyle suya düşen Marx'ın gazetecilik serüvenine atılması, en başta kendisinde neyin eksik olduğunu görmesi açısından bir dönüm noktasıdır. Marx bu dönemde felsefenin steril ortamından “maddi çıkarlar” dünyasına bodoslama düşmüştü. Şu satırların, birkaç yıl sonra dünyanın en etkili birkaç risalelerinden biri sayılabilecek *Komünist Manifesto*'yu (1848) kaleme alan kişiye ait olduğunu düşünmek, bu ani faz değişikliğinin onda yarattığı ace-miliği göstermesi açısından dikkat çekici:

Bugünkü şekilleriyle komünist fikirlerin teorik bir gerçekliğe dahi sahip olabileceğini kabul etmeyen, bu yüzden bunların pratikte gerçekleşmesini istemesi söz konusu olmayan, hatta bunu mümkün dahi görmeyen Rheinische Zeitung, bu düşünceleri baştan sona eleştiriye tabi tutacaktır... Ancak... Leroux, Considerant gibilerinin yazıları ve hepsinden çok Proudhon'un zekice yazılmış yapıtı (Mülkiyet nedir?) yüzeysel düşünce kırıntıları temelinde değil, ancak uzun ve derinlemesine bir incelemeden sonra eleştiriye tabii tutulabilir... Şundan kesinlikle emin ki, gerçek tehlike, pratik girişimlerde değil, komünist fikirlerin teorik işlenişinde

⁶ Alain Badiou ve Jean-Luc Nancy, *Alman Felsefesi Üstüne Diyalog*, Çeviren: A. Nüvit Bingöl ve Levent Konca, İstanbul: Metis, 2017, s. 14.

yatmaktadır, çünkü kitlesel ölçekte olsalar bile, pratik girişimler, tehlikeli hale geldiklerinde topla bastırılabilir, oysa aklımızı fet-heden ve zihnimizi ele geçiren, aklın vicdanımızı onlarla bağladığı fikirler, insanın kendisini azap duymaksızın kurtaramayacağı zincirler; insanoğlunun ancak kendilerine teslim olarak bertaraf edebileceği şeytanlardır.⁷

Bu yazı 1842 yılında Marx'ın ilk çalıştığı gazete olan *Rheinische Zeitung* için kaleme alınıyor. Kendi yayın yönetmenliğindeki gazetenin komünizmle flört ettiğine yönelik suçlamaları reddeden Marx, yine de bu fikirler için "*derinlemesine incelenmesi gerekir*" diyerek aslında hem bir açık kapı bırakıyor hem de henüz bu alanda iddialı olmadığını açık ediyordu.

Marx'ın komünizmi tartışma konusundaki kendi yeteneğinin önünde, hakkında hiçbir şey bilmemesi gerçeğini duruyordu. Akademik araştırma yılları ona daima ihtiyaç duyacağı anlaşılan felsefe, teoloji ve hukuk hakkında her şeyi öğretmişti öğretmesine, ama siyaset ve iktisat alanında hâlâ acemiydi. 'Rheinische Zeitung'un editörü olarak' diye itiraf edecekti yıllar sonra, 'ilk kez olarak maddi çıkarlar denilen tartışmalara katılmak zorunda olmanın utancını yaşadım.'⁸

Yukarıdaki satırların kaleme alınmasından beş yıl sonra yazacağı *Felsefenin Sefaleti*'nde (1847), o günlerde görüşlerini takdir ettiğini saklamadığı ama yine de incelenmesi gerekir diye not düştüğü dönemin en etkili sosyalisti⁹ Proudhon'a büyük bir darbe indirecekti.

⁷ STMA, C.1, s.59.

⁸ Wheen, age., s.57.

⁹ Lenin 1913'de kaleme aldığı bir makalede sınıflar mücadelesinin modern tarihini üç döneme ayırır: 1) 1848 Devriminden Paris Komününe (1871) 2) Paris Komününden Rus Devrimine (1905) 3) Rus Devriminden bugüne. 1. Dönemde Marx'ın öğretisi egemen değildir. Lenin dönemin yaygın sosyalizm biçimlerinin özelliklerini şöyle sıralıyor: Tarihsel hareketin materyalist temelini anlaşılamamış olması, kapitalist toplumda her sınıfın rolünün ve öneminin ayırt edilememesi, demokratik reformların burjuva niteliğinin, "halk", "adalet", "hak" ve benzeri konulardaki çeşitli yarı-sosyalist tümcecikler altına gizlenmesi. Proudhon'a atfedilen sosyalistlik tam da 1. dönemin içinde yer alır. 2. Dönemde Marksizm tartışmasız üstünlüğünü ilan edecek ve sınıf dışı sosyalizm biçimleri tarihe gömülecekti (V.İ. Lenin, Marksizmin Üç Kaynağı, Çeviren: Vahap Erdoğan, Ankara: Sol, 2013, s.75-76).

Bu ilk gazetecilik deneyimi Marx'ı hem güncelin somut sorunlarına çekmiş, hem de tanınan bir figür haline getirmişti. Marx'ın damgasını vurduğu *Rheinische Zeitung* kısa süre içinde Almanya'nın en etkili muhalif gazetesi oldu, o da dikkate değer ilk Alman gazetecisi.

Yayının ömrü bir yıl sürdü, sonra Marx'ın siyasi ve entelektüel serüveninde önemli bir adım olacak olan Paris günleri başladı. Marx burada hem gazetecilik döneminde ısındığı güncel siyasette daha da yetkinleşecek hem de onun tamamlayıcı parçası haline gelecek olan Engels ile dost olacaktı.

Marx'ın radikal bir dergi çıkarmak üzere Paris'e gitmesine rağmen derginin tek sayı çıkmasının getirdiği hayal kırıklığını çok önemsememek lazım. Çünkü o tek sayıdaki Marx yazısının, Marksizm açısından tarihi bir önemi var. Marx o güne gelene kadar burjuva devriminin hareket özelliğini anlamıştı ama tarihin ilerleyiş yasası anlamında "devrimin cebirini" keşfetmeye yönelik ilk adımını bu makalesinde attı. Almanya'da bir devrim olasılığını tartıştığı "Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi – Giriş" başlıklı makalesinde proletaryanın tarihin ilerlemesindeki kilit rolüne ilişkin ilk defa bu kadar açık konuşacaktı. Geline nokta Marksizm açısından bir dönüm noktasıydı. Marx devrimin diyalektiğini ve bunun taşıyıcı gücünü artık tarif edebiliyordu.

Marx felsefeciydi ve önce oradan başladı. Alman felsefesiyle hesaplaşmasını daha 30 yaşında bile değilken tamamlamıştı. 1843'te *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'ni yazarak neredeyse tüm felsefe geleneği anlamına gelen spekülâtif felsefeyi mahkûm etmiş, Hegel'in metafizik diyalektiğinden kopmuştur. 1844'te doldurduğu ve sonradan "*El Yazmaları*" olarak yayınlanacak notlarında ise burjuva iktisadının ekonomik varsayımlarını aşmaya, komünizmi teorik olarak temellendirmeye başladığı görülür. Genç Hegelci'lerden ve aslında kendi felsefi geçmişlerinden kopuş ise Engels'le birlikte yaptıkları ilk çalışma olan *Kutsal Aile*'deki (1845) polemikle olur. 1845'te formüle edilen *Feuerbach Üzerine Tezler*'de ve 1846'ya kadar Engels'le birlikte yürüttükleri ortak çalışmanın ürünü *Alman İdeolojisi*'nde ise tarihsel materyalizmin ana hatları çizilecektir.

O yaşıta bile artık önemli filozoflar arasına adını yazdırmayı başaran genç dâhi tüm teorisini üzerine bina edeceği felsefi zemine

sıçramayı başarmıştı. Şimdi sıra işçi sınıfının temsilcileriyle buluşacağı siyaset sahnesine çıkma ve ilk büyük siyasi kavgaya girmektiydi. 1847 yılında kaleme aldığı *Felsefenin Sefaleti* Marx için, hem hedef aldığı kişinin işçi sınıfı üzerindeki etkisi hem de Marksizmi oluşturan parçaların ilk defa derli toplu ve birbiriyle ilişkili şekilde yan yana getirilerek artık ortada bütünlüklü bir teori olduğunun gösterilmesi sebebiyle yeni bir dönemin açılışını haber veriyordu.

II

1840'ların Paris'i dünyanın pek çok farklı noktasından gelmiş her türden radikalın bulunduğu bir kentti. 1789 ve 1830 devrimlerinin sarsıntıları, istikrara kavuşmayan ama canlılığını koruyan bir politik atmosfer, örgütlü ve siyaset yapmanın önemini anlamış bir işçi sınıfı ile devrimci küçük burjuva geleneği Paris'i bir çekim merkezi haline getirmişti. Neredeyse tüm radikal siyasetçiler kendisini sosyalist olarak tanımlasa da sosyalizm teriminin içeriği gevşek ve şekilsizdi.

Fransa'nın siyasi geleneği devrimci, teorik geleneği yetersiz ve ütopyacıydı. Sosyalizmin işçi sınıfıyla değil de entelektüellerin ideal toplum tasarımlarıyla anılması ve Fransız işçi sınıfı üzerindeki küçük burjuva gölgesi, buradaki radikal siyaset geleneğinin zayıf karnıydı ve giderek uzlaşmacılık tehlikesi taşımaya başlamıştı. Siyasi çevrelerde adını yeni duyurmaya başlayan Marx'ın, dönemin en ünlü ve etkili politik figürü Proudhon'la giriştiği, entelektüel açıdan olmasa da siyasi gücünü aşan mücadelesinin temelinde bu tehlikeyi görmüş olması yatıyor. Marx, Proudhon'un etkisini o hayattayken ve özellikle Fransa içinde kıramayacak, kavgaya asıl olarak Enternasyonal içindeki mücadelede kazanılacaktı.

Proudhon bir geçiş dönemi felsefecisi-siyasetçisiydi: Ütopyacı sosyalizmden, bilimsel sosyalizme; burjuva devrimlerinden, sosyalist devrimlere; küçük atölye kapitalizminden, büyük sermayeye ve hatta finans kapitale geçiş döneminin ara halkasıydı. Felsefesindeki karmaşa ve tutarsızlık bu sınıfsal ve teorik arada kalmışlığın getirdiği bir özellikti. Marx'a göre Proudhon:

(...) tepeden tırnağa, küçük burjuvazinin filozofu ve iktisatçısıdır.¹⁰ İlerlemiş bir toplumda küçük burjuvazi, kendi durumu gereği, bir yandan bir sosyalist öte yandan ise bir iktisatçıdır; yani büyük burjuvazinin karşısında gözleri kamaşırken, halkın çektiklerine karşı da sempati besler. Aynı anda hem burjuva hem halk adamıdır. ...Bu türden bir küçük burjuva, çelişkiyi yüceltir, çünkü kendi varlığının temeli çelişkidir.¹¹ Bizzat kendisi, eylem içindeki toplumsal çelişkiden başka bir şey değildir zaten.¹²

Proudhon'un ne ufku ve entelektüel kapasitesinin ne de siyasi etkisinin Fransa'nın dışına pek taşıdığı söylenebilir. Fikirleri ölümünün ardından Enternasyonal içinde etkisi giderek azalan bir Fransız hizbiyle varlığını sürdürebildi. İlk anarşist olarak adlandırılrsa da, anarşizmin enternasyonal bir karakter kazanması tamamen başka bir anarşizm türüyle, Bakunin'le birlikte olacaktı. Diğer taraftan Fransa gibi devrimci gelenek ve işçi sınıfı mücadelesi açısından son derece önemli bir ülkedeki etkisi onu zaten yeterince önemli hale getiriyordu. Ayrıca Proudhon'un öncülü olduğu *küçük burjuva sosyalizmi*, işçi sınıfının devrimci mücadelesinde tarih boyunca hep geriye çekici bir rol oynayacaktı. Bu nedenle Proudhon'la ilgili tartışma güncel olarak da önem taşır. Marx bu hesaplamanın üstünden atlayamayacağını farkındaydı.

Proudhon Fransa'da son derece etkiliydi çünkü 1840'ların Fransa'sı, her ne kadar yavaş yavaş gelişen bir sanayii olsa da, özellikle Paris, hâlâ büyük oranda bir küçük üreticiler, atölyeler şehriydi ve siyaseti Paris belirliyordu.

1840'larda Fransa'da sanayide çalışan emekçi sayısı 5-6 milyon civarındaydı ve bunun sadece dörtte biri fabrika işçisiydi. Ancak

İktisatçı terimini Marx burada burjuva ekonomi politığının teorisini anlamında kullanıyor.

Marx'ın buradaki çelişkiyi yüceltme vurgusu Proudhon'un çok temel bir ayırım noktasıdır. Proudhon çelişkiyi kabul edip taraf tutarken, Marx çelişkinin (dolayısıyla onu üreten sistemin) ortadan kaldırılması gerekliliğini ortaya koyar. Küçük burjuvazi, temel sınıflar olan emekçi sınıflar ve burjuvazi arasında kalmıştır ve bir "ara sınıf" olarak tam da bu çelişkinin ideolojik olarak taşıyıcı ve yeniden üreticisidir. "Kendi varlığının temeli çelişkidir."

Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, 5. Baskı, Çeviren: Ahmet Kardam, Ankara: Sol, 1999, s.190.

bunların da önemli bir bölümü büyük fabrikalar olmaktan ziyade 10-20 kişilik küçük atölyelerdi.¹³ Fransa'daki sınıf hareketine de bu kompozisyon damgasını vuruyordu.

Ne var ki gelişme, vasıfsız fabrika emeğine olan talebin artması, geleneksel üreticilerin giderek fabrika işçisi olması yolundadır. Bu dönemde usta-zanaatkar işçiler arasında uzmanlık bunalımı başlar. Emile Buret, bu bunalımı 1840 yılında şöyle özetler: "Artık işçi yarattığı üründe kendini bulamıyor, onun parmakları arasında oluştuğunu göremiyor. Durmadan yoruluyor fakat buna karşılık hiçbir şey üretmiyor." Halbuki geleneksel usta işçiler, yaptıkları ürünün kullanım değeriyle tanımlanırlar. Uzun bir çıraklık evresinden geçmiş, ustalıklarını ispat etmişlerdir. Ücretli olarak çalışsalar bile üretimde işverenle neredeyse aynı düzeyde söz sahibidirler. Zaten bu usta-zanaatkar işçilerle işverenleri arasındaki fark, kültür, yaşam tarzı, hatta dünya görüşü olarak oldukça azdır. İşveren çoğunlukla eski bir ustadır ve genellikle işçilerle beraber aynı atölyede aynı işi yapar. O dönemin tabiriyle bir "sanayi ailesi" vardır. Usta çırak ilişkisi, küçük atölyelerde aile havası içinde gerçekleştirilen üretim, günün 13-14 saatinin geçtiği atölye (...) işçi dünyasının temel eksenidir. Ve bu dünya içinde işçi-patron karşıtlığı, kendi özel mekanizmaları yoluyla çözülür.¹⁴

Bu tabloda küçük atölye sahiplerinin büyük burjuvaziyle ilişkisi, usta-zanaatkar işçilerin kaybettikleri statü ve emeklerinin değersizleşmesi nedeniyle yaşadıkları çelişki ve giderek büyüyen işçi sınıfının sermayeyle olan ilişkisi üst üste biner. Ama politik gücü en yüksek kesim dağılan "*sanayii ailesi*"nin bileşenleridir; yani küçük burjuvazi ve vasıfsızlaşan usta-zanaatkar işçiler. İşçi sınıfının sınıf olarak kendini gösterdiği ilk ciddi eylem *Lyon Ayaklanması*'nda da (1834), 1830-1848 devrimlerinde de ön planda hep bu vasıflı işçiler vardır.

Proudhon güçlenen büyük sermayenin, erken kapitalizmin toplumsal biçimlerini parçaladığı dönemin mağdurlarının sözcüsüdür. Ve tam da bu nedenle bir geçiş dönemi felsefecisidir. Onun

¹³ STMA, C.1, s.78.

¹⁴ STMA, agy.

temsilcisi olduğu küçük üretici artık deklase bir sınıftır. Küçük burjuvazinin bir sınıf olarak en parlak ve devrimci dönemi geride kalmakta, bu sınıf artık sahneye çıkmaya başlayan işçi sınıfı karşısında geri bir noktada durmaktadır, dolayısıyla Proudhon da.

Ancak yine de Proudhon'un *Mülkiyet Nedir?* (1840) kitabıyla genç Marx ve Engels'i etkileyebilmesinin haklı bir nedeni var. Proudhon bu kitabıyla, burjuva iktisadının sınırları içinde kalarak da olsa, toplumsal formasyon ve mülkiyet ilişkisi bağlantısının kurulması yönünde ilk defa önemli bir adım atmış, ekonomi bilimini politikleştirmişti. Marx ve Engels için bu adımın ilham verici olduğu kuşkusuz. Engels 1843'te kitabı öven bir makalesinde "*Fransızca'dan İngilizce'ye tercüme edilmesini arzuladığım bir kitap varsa, işte o da bu kitaptır*"¹⁵ diyecekti.

Daha sonra 1844 *El Yazmaları* olarak anılacak ve yazılmasının üzerinden neredeyse bir asır geçtikten sonra gün ışığına çıkacak defterlerde görüyoruz ki Marx aslında Proudhon'un sınırlarını fark etmişti. İktisatçıları derinlemesine incelediği bir zaman diliminde doldurduğu bu defterlerde Proudhon'la ilgili şu notu düşüyor:

Politik iktisat üretimin gerçek ruhu olarak emekten yola çıkar; ama emeğe hiçbir şey vermez, özel mülkiyete ise her şeyi verir. Proudhon bu çelişkiye dayanarak emekten yana ve özel mülkiyete karşı bir sonuca varmıştır. Gelgelelim, görülmektedir ki ortadaki bu çelişme, yabancılaşmış emeğin kendisiyle çelişmesidir ve politik iktisat yabancılaşmış emeğin yasalarını formüllendirmekten başka bir şey yapmamıştır.

Gene görülmektedir ki, ücretler ve özel mülkiyet özdeştir: ürünün, emek nesnesinin, emeğin kendisini ödemesi durumunda, ücret emeğin yabancılaşmasının zorunlu bir sonucudur, çünkü emeğin ücretinde, emek kendi başına bir amaç değil ücretin hizmetçisidir. Bu konuyu ileride geliştireceğiz, şimdilik yalnızca birkaç sonuç çıkaralım.

Ücretlerin zorla yükseltilmesi (yüksek ücret aykırı bir şey olduğu için ancak zorla yükseltilebilir; buna benzer bütün güçlükleri göz

¹⁵ David McNally, "Felsefenin Sefaleti", *Marksist Klasikleri Okuma Kılavuzu* içinde, İstanbul: Yordam, 2013, s.82.

önüne almadan ücretlerin yükseldiğini varsayalım) bundan ötürü, köleye daha çok para ödenmesinden başka bir anlam taşımaz ve işçinin de, emeğin de insanca yerini onurunu sağlayamaz.

Gerçekten, Proudhon'un istediği ücret eşitliği bile günümüzün işçisinin emekle ilişkisini bütün insanların emekle ilişkisine dönüştürmektedir sadece. Bu durumda toplum soyut bir kapitalist olmaktadır.

Ücretler yabancılaşmış emeğin dolaysız sonucudur ve yabancılaşmış emek özel mülkiyetin dolaysız nedenidir. Onun için görünümünden birinin yıkılması, ötekinin de yıkılması demektir.

Yabancılaşmış emeğin özel mülkiyetle ilişkisinden çıkan bir başka sonuç da, toplumun özel mülkiyetten, vb. kölelikten kurtulması, işçilerin kurtulması gibi politik bir biçimde anlatımını bulmaktadır; bunun böyle olması, yalnızca onların kurtuluşunun önemli oluşundan değil, işçilerin kurtuluşunun evrensel insanlığın kurtuluşunu içermesinden ileri gelmektedir – işçilerin kurtuluşu insanlığın kurtuluşunu içerir, çünkü işçinin üretimle ilişkisinde insanın köleliğinin bütünü vardır ve köleliğin her ilişkisi bu ilişkinin sadece biraz değişik bir şekli ve sonucudur.¹⁶

Yayınlanması için hazırlanmayan bu notlar Marx tarafından birkaç yıl sonra *Felsefenin Sefaleti*'nde daha da derinleştirilecek ama uzun olmasına rağmen buraya taşınmasının iki nedeni var. İlki Marx'ın Proudhon'a dair fikirlerindeki sürekliliği gösteriyor olması. Marx sanılanın aksine Proudhon'la ilgili fikirlerinde *Felsefenin Sefaleti*'yle bir kopuş yaşamadı, hatta külliyatını oluşturan eserinin çoğunda Proudhon konusuna bir şekilde değinir. İkinci önemli noktaysa 1843 gibi erken bir tarihte düşülen yukarıdaki notta, Proudhon'u eleştirirken sonradan derinleştirip geliştireceği tüm konuların yer alıyor olması.

Yazının bundan sonraki kısmı için kısa bir özet oluşturması adına 1844 *El Yazmaları*'ndaki bu alıntıyı çözümlersek ortaya bütünlüklü bir Proudhon eleştirisi çıkıyor.

¹⁶ Karl Marx, 1844 *El Yazmaları*, 10. Baskı, Çeviren: Murat Belge, İstanbul: Birikim, 2016, s.87.

(i) Politik iktisat üretimin gerçek ruhu olarak emekten yola çıkar; ama emeğe hiçbir şey vermez, özel mülkiyete ise her şeyi verir. Proudhon bu çelişkiye dayanarak emekten yana ve özel mülkiyete karşı bir sonuca varmıştır. Gelgelelim, görülmektedir ki ortadaki bu çelişme, yabancılaştırmış emeğin kendisiyle çelişmesidir ve politik iktisat yabancılaştırmış emeğin yasalarını formüllendirmekten başka bir şey yapmamıştır.¹⁷

Marx'ın Proudhon eleştirisinin başlangıç noktası burasıdır. Çünkü Proudhon'un da kendi sisteminin başlangıcı onun emek-değer kuramı ve mülkiyet ilişkisine dair söyledikleridir. Marx'a göre Proudhon'un çıkış noktası hatalı olduğu için, ortaya bir çelişkiler felsefesi çıkıyor. Çünkü Proudhon *"bu çelişkiye dayanarak emekten yana ve özel mülkiyete karşı bir sonuca varmıştır."* *"Bu çelişkiye dayanmak"* klasik burjuva iktisadını, onun sınırları içinde kalarak eleştirmeye kalkmak anlamına geliyor. Proudhon, burjuva iktisadına dönük bu idealist yaklaşımı nedeniyle, her üretim biçiminin ve onun yarattığı toplumsal ilişkilerin tarihsel bir bağlamı olduğu gerçeğini görmezden gelip, burjuva iktisadının varsayımlarına tarih ötesi bir kabulle, idealistçe yaklaşıyor ve onu *"bilimsellik"* derecesine oturtuyor. Bu da onu ne kadar radikal görünürse görünsün devrimcilikten uzaklaştırıp uzlaşmacılığa itiyor. Çelişkileri ortadan kaldırmak yerine, sistemin aşırılıklarını törpülemeyi öneriyor. Mülkiyeti ortadan kaldırmak yerine, tüm kötülüklerin kaynağı olan mülkiyetin kötü etkilerini ortadan kaldırmak gibi bir oksimorona saplanıp kalıyor.

(ii) Gene görülmektedir ki, ücretler ve özel mülkiyet özdeştir: ürünün, emek nesnesinin, emeğin kendisini ödemesi durumunda, ücret emeğin yabancılaştırmasının zorunlu bir sonucudur, çünkü emeğin ücretinde, emek kendi başına bir amaç değil ücretin hizmetçisidir. Bu konuyu ileride geliştireceğiz, şimdilik yalnızca birkaç sonuç çıkaralım.

Ücretlerin zorla yükseltilmesi (yüksek ücret aykırı bir şey olduğu için ancak zorla yükseltilebilir; buna benzer bütün güçlükleri göz önüne almadan ücretlerin yükseldiğini varsayalım) bundan ötürü,

köleye daha çok para ödenmesinden başka bir anlam taşımaz ve işçinin de, emeğin de insanca yerini onurunu sağlayamaz.¹⁸

Proudhon'un diyalektik kavrayışının zayıflığı bu paragrafta ortaya çıkıyor, emek ve mülkiyetin, ücret ve mülkiyet ilişkisinin bir madalyonun iki yüzü olduğunu kavrayamıyor. O iyi ve kötü olarak tarif ettiği emek ve sömürünün bütünlüğün parçaları olduğunu göremiyor, sonuç olarak mülkiyet ilişkisinin toplumsal ilişkileri de belirlediği konusundaki doğru yöndeki adımı eksik ve hatalı oluyor. Yine tam da bu nedenle mülkiyet ilişkisinin toplumsal ilişkileri etkileme boyutunu kavrayamıyor. Örneğin "yabancılaşma"ya dair bir fikri yok. Olmadığı için de çalışmayı, emeği kendi başına yüce bir ahlakın temeli olarak gören Proudhon, bunları kutsallaştırırken, verili düzeni de kutsallaştırdığını, onu değiştirilemez noktaya taşıdığını fark etmiyor. Diğer taraftan Marx henüz bu dönemde soyut-somut emek ayrımında netleşmemiş, üretim tarzı gibi kavramları kullanmakla birlikte henüz tam anlamıyla yerli yerine oturtmamıştır. Bu dönemde Marx yabancılaşmanın içine çok fazla şey sığdırmaktadır.

(iii) Gerçekten, Proudhon'un istediği ücret eşitliği bile günümüzün işçisinin emekle ilişkisini bütün insanların emekle ilişkisine dönüştürmektedir sadece. Bu durumda toplum soyut bir kapitalist olmaktadır. Ücretler yabancılaşmış emeğin dolaysız sonucudur ve yabancılaşmış emek özel mülkiyetin dolaysız nedenidir. Onun için görünümlerinden birinin yıkılması, ötekinin de yıkılması demektir.¹⁹

Proudhon aslında her dürüst burjuva iktisatçısının varabileceği en iyi noktayı temsil ediyor. Ama onun ekonomi politiği emekten yana değil, kendisi fark etmese de sermayeden yana bakmaktadır. Ona göre işçi üretici emeğinin karşılığını "*tam olarak*" alırsa, mülkiyetin ortadan kaldırılmasına gerek yoktur ve hatta bu türden bir mülkiyet temel bir insan hakkıdır. Bu yüzden komünistlerin mülkiyeti ortadan kaldırma amacının insan hakkına tecavüz ettiğini düşünür. Liberal iktisadın "değeri" belirlerken kullandığı

¹⁸ Karl Marx, agy.

¹⁹ Karl Marx, agy.

emek-zaman formülünü bilimsel doğru kabul eden Proudhon'a göre (burjuva iktisadının sınırını aşamaması derken kastedilen budur), eğer işçi, harcadığı emek-zamanın ürettiği değer kadar ücret alabilirse (emeğin tam karşılığı) sorun ortadan kalkacaktır. Bu da, ona göre pekala işçi ve işveren arasındaki bir "sözleşmeyle" mümkündür. Tek engel üretmeden, paradan para kazanan ve faizle üreticiyi haraca bağlayan rantıye sınıfıdır (bankalar vs.). Proudhon'a göre finans kapital, kapitalizmin bir arızasıdır sadece. Proudhon'un en büyük hatası piyasanın gerçek niteliği ve rolünü anlayamamış olmasıdır.

Marx ise bu dönemde her ne kadar ücret ve mülkiyet ilişkisinin birbirini koşulladığını gösterse de, aslında bu ilişkinin ekonomik gösterge ve ayrıntılarını henüz yerli yerine oturtmamış; sermayenin hareket yasaları ve artı değer konularında yol almamıştı. Marx sırasıyla *Grundrisse* (1857-1858), *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı* (1859), *Artı Değer Teorileri* (1862-1863) ve *Kapital* (1867) ile birlikte kapitalizmin işleyiş yasalarını eksiksiz olarak açıklayacaktı. Marx'ın Proudhon'la olan hesaplaşması, onun iktisadi gelişiminde de önemli rol oynamıştır.

(iv) Yabancılaşmış emeğin özel mülkiyetle ilişkisinden çıkan bir başka sonuç da, toplumun özel mülkiyetten, vb. kölelikten kurtulması, işçilerin kurtulması gibi politik bir biçimde anlatımını bulmaktadır; bunun böyle olması, yalnızca onların kurtuluşunun önemli oluşundan değil, işçilerin kurtuluşunun evrensel insanlığın kurtuluşunu içermesinden ileri gelmektedir – işçilerin kurtuluşu insanlığın kurtuluşunu içerir, çünkü işçinin üretimle ilişkisinde insanın köleliğinin bütünü vardır ve köleliğin her ilişkisi bu ilişkinin sadece biraz değişik bir şekli ve sonucudur.²⁰

Ve tüm bunlardan çıkan siyasi sonuç da son paragrafta gizli. Marx teorik olarak çok erken bir tarihte aştığı Proudhon'un siyasi etkisinden o kadar kolay kurtulamadı. Proudhon, kulağa garip gelse de işçilerin politik mücadele için değil, çalışmak için örgütlenmesi gerektiğini söylüyordu. Çalışmanın kendisinin işçilere ahlaki bir yücelik, bilgelik kazandıracağını düşünüyor, bu şekilde

genişleyen ve bilinç kazanan emekçilerin, siyasi mücadeleye gerek kalmaksızın, süreç içinde bu düzeni değiştirebileceğini iddia ediyordu (Düzenin altının bu şekilde zamana yayılan bir şekilde oyulması gerektiğini düşünüyordu). Proudhon'un politik eylemciliğinden sivil toplumculuk, strateji önerisinden ise reformculuk çıkıyor. Politikadan, devrimcilerden, sendikalardan ve devrim fikrinden nefret ediyor, iktidar mücadelesini bayağı ve yozlaştırıcı görüyordu. Herhalde Marx'ın Proudhon öfkesini artık daha rahat anlıyoruz. Marx bunların tamamında Proudhon'un tam karşısında yer alıyordu. Yazının Enternasyonal içindeki tartışmalarla ilgili kısmında göreceğimiz gibi Fransız Delegasyonu (Prudoncular) her kongrede işçi sınıfına tam olarak anti-politika pratiğini öneriyorlardı. Neyse ki Enternasyonal içinde verilecek ideolojik ve siyasi mücadeleyi Marx kazanacak, işçi sınıfının siyasi mücadelesinin gerekliliği ve mülkiyetin toplumsallaştırılması Enternasyonal'in temel kabulleri olacaktı.

III

Marx'ın Proudhon'u eleştirirken başlangıç noktasının onun burjuva iktisadının sınırları içinde kalması olduğunu söylemiştik. Marx *Kutsal Aile*'deki²¹ (1845) eleştirisinde *Felsefenin Sefaleti*'ne göre hâlâ Proudhon'a anlayışla yaklaşmaya devam eder. Onun burjuva iktisadının sınırlarına hapsolmasını "*her bilimin ilk eleştirisi, söz konusu bilimin öncüllerinde zorunlu olarak içerilir*" görüşünden hareketle "*ekonomi politiğin bakış açısından hareketle bir ekonomi politik eleştirisi*" olarak tarif eder.²²

Diğer taraftan sabrı artık taşmaktaydı. Proudhon'un tüm eleştirilere kulak tıkaması, daha radikal bir dönüşüme uğramak yerine tam aksine piyasayla uzlaşmaya meyletmesi, üstüne *Sefaletin Felsefesi*'ni kaleme alması Marx için kabul edilemezdi; Proudhon'la son ve nihai bir hesaplaşmaya girmeden, kendi sosyalizm anlayışının sınıf mücadelesinde etkin hale gelemeyeceğini görmüştü.

²¹ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi*, 2. Baskı, Çeviren: Kenan Somer, Ankara:Sol, 1994.

Paul Thomas, *Marx ve Anarşistler*, Çeviren: Devrim Evci, Ankara: Ütopya, 2000, s.228.

"Proudhon" der Marx, "ekonomi politiğin temeli olan özel mülkiyeti eleştirel bir incelemeye, ilk defa olarak kararlı, amansız ve aynı zamanda bilimsel bir incelemeye tabi tutar. Bu onun büyük bilimsel adımıdır, ekonomi politiği devrimcileştiren ve gerçek bir ekonomi bilimini ilk kez olanaklı kılan bir adım."²³ Marx'ın Proudhon'un hakkını teslim ettiği en önemli, belki de tek nokta burasıdır. Ancak Proudhon'un bu adımı çok eksiklidir. Çünkü o mülkiyet ilişkisinin bir yüzünü görebilmişti, "daha geniş özel mülkiyet biçimlerini – örnekse, ücretler, alım satım, değer, fiyat, para vs. – bizatihi özel mülkiyet biçimleri olarak kavramaz."²⁴ Proudhon bu teorik eksikliği nedeniyle, kapitalist sistemin insanlık dışı gerçekleri ekonomi politikçilerin taahhütlerini yalanladığı için, gerçek dünyayı kafasındaki teoriye uydurmaya çalışır. Ona göre klasik burjuva ekonomi politiğinin varsayımlarında bir sorun yoktur, sorun uygulamadır. Bu nedenle de eninde sonunda ahlakçı bir söyleme doğru kaymak zorunda kalır. Oysa sorun burjuva iktisadının varsayımlarındadır.

Proudhon metaların mübadele değerini, onları üretmek için gerekli emek-zamanın belirlediği şeklindeki Rikardocu görüşü tartışmasız kabul eder. Eğer her işçi ürettiği değer karşılığını tam olarak alabilirse ortada sorun kalmaz. Proudhon'a göre, değeri belirleyen temel parametre emek-zaman olduğuna göre ve tüm işçilerin emek edimleri eşitse, aynı zaman diliminde çalışan tüm işçilerin eşit ücret alması gerekir.

Proudhon'un eşitlikçiliği buradan gelir ama bu söylenenlerde birden fazla yanlış vardır.

Marx'a göre ise Ricardo'nun değer tanımı "Proudhon'un arzula-
dığı gibi proletaryanın kurtuluşunun 'devrimci teorisi' olmak ye-
rine, kaçınılmaz olarak işçinin şimdiki esaretinin formülüdür."²⁵ Emek-zaman, değeri belirlemede parametrelerden sadece bir ta-
nesidir, asıl söz sahibi ise piyasadır. Onun anlamadığı bu nokta,
üzerine inşa ettiği tüm felsefi-politik sistemin sadece zayıf ya da
yanlış olmasına değil, Proudhon'un buradan son derece zararlı
politik sonuçlar çıkarmasına neden olur.

²³ Thomas, agy.

²⁴ Thomas, age., s.229.

²⁵ Marx, *Felsefenin Sefaleti*, s.51.

Emek-zaman'ı değeri belirlemede tek belirleyen olarak kabul ederseniz, kapitalizmin işleyişini anlayamadığınız için onunla mücadelede zayıf düşeceğiniz gerçeğinin yanında, tıpkı Proudhon'un yapmak zorunda olduğu gibi piyasayla uyumlulaştırılmış bir sosyalizme (buna sosyalizm denebilirse) varmak ve en fazla sivil toplumcu bir ahlakçı olmak zorunda kalırsınız. Proudhon aslında değeri belirleyen temel parametrenin emek-zaman değil şikâyetçisi olduğu ve kapitalizmin anomalisi olarak kabul ettiği piyasa ve rekabet sistemi olduğunu göremediği için burada takılıp kalıyor.

(...) fiyatların meta değerinden bu sürekli sapması, (Proudhon'un anlamadığı şekilde -YN) meta değerinin var olmasını sağlayan biricik gerekli koşuldur. Ancak rekabetteki dalgalanmalar ve bunun sonucu meta fiyatındaki dalgalanmalar sayesinde ki, meta üretiminin değer yasası kendisini ortaya koyar ve meta değerinin toplumsal olarak gerekli emek zamanının (soyut emek -YN) ile belirlenmesi bir gerçek haline gelir.

Metalarını birbiriyle değişen bir üreticiler toplumunda rekabet, meta üretiminin değer yasasını harekete getirmekle, o koşullar içinde mümkün olan biricik toplumsal üretim örgütünü ve düzenini sağlar. Bireysel meta üreticilerinin, toplumun nelere, ne miktarda gereksinme duyup duymadığını görebilmelerini sağlayan tek şey, ürünlerin değerlerinin altında ya da üstünde fiyat bulmalarıdır.²⁶

Diğer taraftan Proudhon'un işçinin karşılığını tam alması gerektiğini söylediği emeği, onun küçük burjuva bakış açısıyla görmek istediği somut emek değil, tam da şikâyet ettiği piyasanın belirlediği soyut emektir. Proudhon bu ayrımı görememiştir. Marx'ın dahi bu ayrıma *Felsefenin Sefaleti*'nde, en fazla giriş yaptığı söylenebilir.

Proudhon Rikardocu değer tanımından hareketle tüm işçilerin emek edimlerinin eşit olduğunu ve bu nedenle de tüm işçilerin eşit ücret alması gerektiğini söylerken, Marx'ın da işaret ettiği gibi, tıpkı liberal iktisadın yaptığı üzere çok farklı türlerdeki emeği kendi kafasında eşit kabul etmekte, ancak bu "eşit kabul etme" durumunun nasıl böyle olabildiğini bilmemektedir. Ona göre burada bir sorun

²⁶ Marx, age., s.19.

yoktur. Oysa işçilerin her birisinin emek edimleri farklı verimlilikte, farklı türde ve farklı niteliklerde sonuç verir. İşçiler birbirlerinden daha kuvvetli, daha becerikli olabilir; ya da tam tersi... Aynı zaman diliminde çok farklı değerler ortaya koyabilirler. Öyleyse bu emek miktarlarının standart ölçüsü nasıl geliştirilebilir? İşte orada devreye piyasa girer. Piyasa bu farklılıklardan çıkardığı ortalamayla bir soyutlamaya gider ve bir değer ölçüsü (*meta değerinin toplumsal olarak gerekli emek zamanını*) yaratır. Proudhon'un sandığının aksine piyasa ve rekabet olmadan bu standart ölçü oluşturulamaz. Kapitalist piyasa ekonomisi işte bu farklı türdeki emekleri önce eşit kabul ederek onları soyut emek haline getirir, sonra da bu emek türlerinin mübadelesini sağlayabilmek için bir dolayım olarak paraya ihtiyaç duyar. Para işçinin emeğine yabancılaştığı bu ilişki bütünü'nün temsil olunduğu temel araçtır. Proudhon'un "dürüst" kabullerinin altından bir kez daha piyasa gerçeği çıkıyor.

Proudhon'un "değer" konusundaki yanlışlıkları bununla da sınırlı kalmıyor. Çünkü o "*Emek miktarıyla ölçülen meta değerlerini, 'emek değeri' ile ölçülen meta değerleriyle karıştırıyor.*"²⁷ Marx'a göre meta değerlerini ölçmede kullanılan bu iki yol eşdeğerde olsalardı ("*Proudhon'un sandığı gibi –YN*) herhangi bir metanın göreceli değerinin, kendi içinde cisimleşmiş bulunan emek miktarı ile ölçüldüğü; ya da onu satın alabileceği emek miktarı ile ölçüldüğü; ya da gene onun elde edebileceği emek miktarı ile ölçüldüğü söylenebilirdi ve bu söylenenler arasında bir fark olmazdı."²⁸

"Ancak" diyor Marx, durum hiç de öyle değil: "*bir ölçek buğday, bir yerine şimdi iki günlük emeğe mal olsaydı (Rikardocu değer tanımını kabul eden Proudhon'a göre –YN) ilk değerinin iki katı değere sahip olurdu; ama bu iki kat bir emek miktarını harekete getirmezdi, çünkü öncekine kıyasla daha çok besleyici madde içermezdi. Demek ki onu üretmek için kullanılmış emek miktarı ile ölçüldüğünde, tahılın değeri iki katına çıkmış olacak; ama satın alabileceği emek miktarı ile, ya da onu satın almaya yetecek emek miktarı ile ölçüldüğünde ise, iki katına çıkmış olmaktan çok*

²⁷ Marx, age., s.54.

²⁸ Marx, agy.

uzak bulunacaktı.”²⁹

Yani aynı ürünün farklı zaman süresinde üretilmesi, o ürünün görelî değerini (piyasa değeri) doğrudan belirlemez, çünkü ürünün niteliğinde bir değışiklik olmaz. Ama Proudhon’un değeri kabulüne göre aynı ürün daha uzun sürede üretilirse, onun piyasa değeri de iki katına çıkmalı. Demek ki metaların görelî değerini emek değeri ile belirlemek, ekonomik gerçeklerle örtüşmüyor.

Proudhon en fazla üretim maliyetine dahil edilebilecek olan emek değerini, piyasa değeriyle karıştırıyor, bunları eşitliyor ve ücretlerin de bunlarla eşit olması gerektiğini iddia ediyor. O yüzden de *“herhangi bir insanın emeğinin temsil ettiğı değeri satın alabileceğini”* söylüyor.

Proudhon görelî değeri (piyasa değeri) ile en fazla üretim maliyetine dahil edilebilecek emek-zaman değerini birbirine karıştırdığı için sömürünün gerçek niteliğini de anlayamıyor. Çünkü o bir işçinin ücretini, ürettiğı değerin tam karşılığında alması durumunda ortada bir sömürü ol(a)mayacağını düşünüyor. O yüzden de sermayenin üretici (sanayii ya da atölye) kısmında bir sorun görmüyor. Tam da bu nedenle üretici olmayan sermayeye, finans kapitale saldırıyor ve bankacılık sisteminin, paradan para kazanan faizcilerin bu ütopyayı bozan en önemli unsur olduğunu düşünüyor. Sorunu çözmek için bir adım atması yeterlidir artık: Tüm üreticiye faizsiz kredi veren bir halk bankası kurulursa ortada sorun da kalmayacaktır...

Oysa Proudhon’un anlamadığı şekilde işçinin ürettiğı metanın değerini piyasa belirlediğı için, işçinin ücreti de buna göre değışecek ve her zaman kendi ürettiğı metanın değerinin (görelî-piyasa değerinin) altında kalacaktır. Sömürünün asıl niteliğı de tam burada, kapitalizmin alametifarikası olan fazla üretimde, en sonunda da artı değerde gizli. Yani sömürü kapitalizmin bir bölmesinin arızı bir özelliğı değil, tüm üretim mantığına içkindir.

Böylece burjuva iktisadının teorik kabullerini kullanarak, ona karşı mücadele etmenin sınırlarına gelmiş olunuyor. Peki, teorik kabullerle hayat birbirine uymuyorsa Proudhon ne yapabilirdi? *“Formülün teorik bakımdan doğruluğı kabul edilince, teori ile*

çeliştiği için pratik kınandı ve burjuva toplumundan, kendi teorik ilkesinden çıktığı varsayılan sonuçlara pratikte boyun eğmesi istendi.”³⁰ İşte bu yanlış Proudhon’un aynı zamanda neden ahlakçılık konusunda takıntılı biri olduğunu bize gösteriyor. Çünkü:

(...) bu, ahlakın ekonomiye uygulanmasından başka bir şey değildir. Burjuva ekonomisinin yasalarına göre, ürünün en büyük kısmı, onun üretenlere ait değildir. Şimdi tutar da, bu haksızlıktır, böyle olmamalıdır dersek, bu kez de bu sözlerin ekonomi ile doğrudan bir ilgisi kalmamış olur.³¹

Marx teorinin pratikle çeliştiği noktada pratiği değil, teoriyi sorgular ve burjuva iktisadının kabullerine bilimsel bir paye biçerek onu idealleştiren Proudhon’un saplandığı yanlışla düşmez. Marx’ın burjuva iktisadını aşabilmesinin arkasında onun Proudhon’un hiçbir zaman ulaşamadığı felsefi gelişkinliğinin payı olduğu gerçeği burada ortaya çıkar. Proudhon ne diyalektiği ne materyalizmi tam olarak kavramıştır, teori ve pratik çelişince de safını yanlış tarafta seçerek çıkmaza sürüklenir. Marx teorinin ancak pratikle sınılandığında ve oradan çıkacak sonuçlarla doğrulanabildiğinin farkındadır. Marx’a göre *“İktisatçının malzemesi, insanoğlunun etkin enerjik yaşamıdır, M. Proudhon’un malzemesi ise, iktisatçıların dogmalarıdır.”³²*

“Ama” der Engels *Katkı’nın* önsözünde, Rikardocu (Değer) tanımının, tehlikeli niteliğine karşın, iyi burjuvanın yüreğine seslenen bir yanı da vardır:

Bu tanım, karşı gelinemez bir güçle, onun adalet duygularına seslenmektedir. Haklarda adalet ve eşitlik, 18. ve 19. yüzyıl burjuvasının, feodal adaletsizliğin, eşitsizliğin ve ayrıcalığın yıkıntıları üzerinde kendi toplumsal yapısını yükseltmeyi arzuladığı temel direklerdir. Ve meta değerlerinin emek ile belirlenmesi ve eşit haklara sahip meta sahipleri arasında bu değer ölçüsüne göre yer alan emek ürünlerinin özgür değişimi, daha önce Marx’ın kanıtladığı

³⁰ Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, 5. Baskı, Çeviren: Sevim Belli, Ankara: Sol, 1993, s.78.

³¹ Marx, *Felsefenin Sefaleti*, s.12.

³² Marx, *age.*, s.105.

gibi, çağdaş burjuvazinin tüm politik, yasal ve felsefi ideolojisinin üzerine oturtulduğu gerçek temellerdir. Bir metanın değer ölçüsünün emek olduğu bir kez kabullenildi mi, adaletin bu temel yasasını sözüm ona kabul eder görünüp de, gerçekte bu yasayı her an vicdan azabı çekmeksizin kenara iten bir dünyanın bu günahkarlığı karşısında, iyi burjuvanın daha da iyi olan duyguları derinden yaralanmaktan kendini kurtaramaz. Büyük üretim ve makinelerin rekabeti karşısında namuslu emeğinin değeri – bu emek çalıştırdığı işçilerin ve çırakların emeğinden ibaret olsa bile – her geçen gün biraz daha düşen küçük burjuvanın, özellikle bu küçük üreticinin, ürün değişiminin emek değerine göre yapıldığı bir toplumu özlemek zorunda olduğu, değişmez bir gerçektir. Bir başka deyişle, yalnızca bir meta üretimi yasasının tek başına ve tam anlamıyla geçerli olduğu, ama bu yasayı etkin kılacak koşulların, yani meta üretiminin ve giderek kapitalist üretimin öteki yasalarının ortadan kaldırılmış bulunduğu bir topluma özlem duymaya mahkûmdur.³³

Proudhon'un çıkmazının temelinde çok temel bir yöntemsel hata yatıyor. Geçerken değinmiştik, o burjuva iktisadının kategorilerini *"değişmez yasalar, ölümsüz ilkeler, ideal kategoriler"*³⁴ olarak gördüğünden, bir tür idealizme saplanıyor. Oysa *"diyalektik, konusuna tarihsel olarak bakan şeyi de içerir."*³⁵ Ancak Proudhon burjuva iktisadının kategorilerine böyle bakmadığı için, onu tıpkı iktisatçılar gibi kavrar.

(...) onlar için ancak iki tür kurum vardır, yapay ve doğal. Feodalizmin kurumları yapay kurumlar burjuvazininkiler ise doğal kurumlardır (...) Bundan ötürü bu ilişkiler, zamanın etkisinden bağımsız, doğal yasalardır. Bunlar, her zaman toplumu yönetmekle yükümlü ölümsüz yasalardır. İşte bundan ötürüdür ki bir zamanlar var olan tarih bundan böyle yoktur. Tarih bir zamanlar vardı, çünkü feodalizmin kurumları içinde iktisatçıların doğal ve bundan ötürü de ölümsüz diye geçıştirdikleri burjuva toplum ilişkilerinden tamamen farklı ilişkiler buluyoruz.³⁶

33 Marx, age., s.15.

34 Marx, age., s.115.

35 Lenin, *Marksizmin Üç Kaynağı*, s.18.

36 Marx, age., s.120.

Proudhon bu kapitalist ekonominin kategorilerinin oluşumunu anlamaya çalışır ama tıpkı burjuva iktisatçıları gibi bu kategorileri tarihin doğal ve değişmez yasaları olarak kabul ettiği için, anlamaya çalıştığı şey, kapitalizmi de ortaya çıkaran tarihin işleyiş yasası olmaz. O, doğal ve değişmez kabul ettiği yasaların, bundan önceki toplumsal formasyonlardaki izini sürer.

Oysa kapitalizm de bundan önceki toplumsal düzenler gibi bir tarihsellik taşır ve geçicidir. Proudhon bu tarihselliği göremediği için, doğal, doğru ve değişmez kabul ettiği yasaların, onunla uyuşmadığını düşündüğü zararlı sonuçlarından kurtulmaya çalışır. *"Proudhon için"* der Marx:

(...) her ekonomik kategorinin iki yanı vardır – biri iyi, öteki kötü. O, bu kategorilere, küçük burjuvanın tarihteki büyük insanlara baktığı gibi bakar: Napolyon büyük adamdı; bir sürü iyi şey yaptı ama bir sürü kötülük de yaptı. İyi yan ve kötü yan, yararlar ve sakıncalar, birlikte ele alındıklarında, M. Proudhon için her ekonomik kategorideki çelişkiyi oluştururlar. Çözülmesi gereken sorun kötü yanı atarken, iyi yanı alıkoymak.³⁷

Proudhon işte bu nedenle kapitalist sistemin iç bağlantılarını, bütünlüğünü göremiyor ve sistemi değiştirmeyi gerekli görmeden, kötü karşısında iyiden yana konumlanarak sorunların çözülebileceğini düşünüyor: Büyük sermaye karşısında küçük üretici, patron karşısında ücretli işçi, finans kapital karşısında üretici sermaye...

Oysa mesele iyiler kötüler tartışması değildir. Herhangi bir ekonomik kategori ahlaksal terimlerle ifade edilemez. Ücretli emek, iyi veya kötü değildir, sadece ücretli emektir. Sömürücü sınıflar da iyi ya da kötü olarak değil, sadece sömürücü sınıflar olarak adlandırılabilir.

Sistem bir bütün olarak karşıya alınmayınca kaçınılmaz olarak taraf tutulmak, ekonomiye ahlak karıştırılmak zorunda kalınır. Buradan en fazla reformizm çıkar. Oysa yok edilmesi gereken sadece sömürücü sınıflar, sermaye değil, aynı zamanda ücretli emektir de.

Diyalektik hareketi oluşturan şey, iki çelişik yanın bir arada var olması, bunların çatışmaları, yeni bir kategori içinde eriyip

³⁷ Marx, age., s.111.

kaynaşmalarıdır. Sorunu kötü yanın atılması olarak ortaya koymak, diyalektik hareketi kısa kesmektir.³⁸

IV

Bu makalede “değer” tartışmasına bu kadar geniş yer verilmesinin nedeni, iki ismin bu tartışmayla birlikte emeğin kavranışında bambaşka sonuçlara varmasıyla, sınıf mücadelesindeki devrimci-reformist eğilimlerin çıkış noktasını bize göstermesi.

Ekonomik bir kategori üzerindeki tartışmanın siyasi sonuçlar ve strateji üzerinde bu kadar doğrudan etkisinin görüldüğü bir tartışmanın pek az bulunduğunu söyleyebiliriz.

Proudhon Marx’ın da belirttiği üzere emek derken yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda ahlaki bir kategoriden de bahsediyordu. Onun idealinin işverenle işçi arasında adil bir sözleşmeye dayanan ve işçinin ürettiği değerın tam karşılığını aldığı bir üretim ilişkisi olduğunu görmüştük. Böyle bir bakış açısı kaçınılmaz olarak iki şeyi varsaymak ve hatta kutsallaştırmak zorundaydı: Üretici emek ve üretim ilişkilerindeki iş bölümü (işçi-işveren). Bu iki kategorinin tartışmaya açılması, Proudhon’un teorisinin altının boşalması anlamına gelir. Marx bunu yapmıştı.

Marx’ın insanı kendine yabancılaştıran bir insan faaliyeti ve sömürü mekanizmasının esas bileşenlerinden biri olarak gördüğü kapitalizm içindeki üretici emek ve zorunlu çalışma, Proudhon için kutsal kategorilerdi. Bu kutsallığın temelinde, Proudhon’un, yukarıda gördüğümüz, metanın değerini emek-zaman’la açıklayan yanlış teorisi yatıyordu.

Proudhon sistematik bir düşünür değildi. Marx gibi bütünlüğü olan bir teori ortaya koyamadı hiçbir zaman, bunun nedeni kişisel yetersizlikten ziyade onun çıkış varsayımlarıydı. Proudhon’dan geriye artık geçerliliği kalmayan ekonomik fikirleri ya da ciddiye alınması mümkün olmayan stratejik önermeleri (halk bankası, devlete paralel ve gittikçe genişleyen çalışma kooperatifleri vs.) değil ama etkisini hâlâ gösteren belli siyasi temalar kaldı.

Proudhon’un fikirleri işçi sınıfı hareketini tarih boyunca akamete uğratan liberal sola çok ciddi şekilde ideolojik gıda sağladı.

³⁸ Marx, *age.*, s.112.

Çünkü Proudhon işçilerin siyasi mücadele vermesinin amansız bir karşıtıydı. Ona göre devletin ve/veya düzenin en kuvvetli enstrümanı olan siyaset, düzene karşı kullanılamazdı. Bunu yapmak, onun kurallarına boyun eğmek demektir. Proudhon, siyasi mücadele için örgütlenme otorite ve hiyerarşiyi gerektirdiğinden, bunun kaçınılmaz şekilde işçiler üzerinde yozlaştırıcı bir etkisi olacağını düşünüyordu. Ona göre yeni toplum, devlet-siyaset alanlarında, yani iktidar için mücadeleyle değil, tamamen ayrı bir toplum ilkesine, "emek üzerine!" kurulmalıydı.

Proudhon'a göre, uzun vadede kapitalizmden ve burjuva demokrasisinden çekilme görevi üstlenmekle işçiler (yani siyasetle uğraşmayı bırakmakla –YN) daha başlangıçta belirgin bir avantajdan yararlanırlar – işçi olma ve böylelikle, işçi olmayanları kendi saflarından dışarıda bırakma yeteneği. [Ama] Proudhon'un amansız işçi sınıfı ayrılıkçılığının temelini teşkil eden şey, toplumsal bölünme olgusundan ibaret değildir; o, bu mecburi ayrılışının işaret ettiği zorunluluğu bir erdem kılmaya çalışmıyor da yalnızca. Ona göre, bu taraftarlığın temelinde aynı zamanda bizzatihi emeğin değeri bulunur. Emeğin eğitsel değerine işaret etmek için *démopédie* terimini bile icat etmiş olan Proudhon, emeğin kullanıcı değeriyle, ferahlatıcı potansiyeline bile inanıyordu, emekle bağlantısız her şey bir şekilde kötüydü. İktidar soysuzlaştırırdı, emek ise tam tersi.³⁹

Devrim fikrinden nefret ediyordu. Barışçıl olduğu bile söylenebilir, sert siyasi mücadelelerden uzak duruyordu. O uzun vadeli bir "altını oyma" planına, aslında kapitalizmin aşırılıkları olarak gördüğü kusurların düzeltilebileceği bir reform sürecine inanıyordu. Buna göre işçi sınıfı burjuva düzeninden kendini yalıtacak, özerkleşecek; karşılıklı yardım fonları, işçi kredi birlikleri gibi karşıt kurumlar oluşturacak, bunlar burjuva toplumunun "doğasıyla çelişen bir tarzda çalışacaktı, çünkü ancak, kurtarıcı bir etmen olarak çalışma işçileri organik olarak birbirine bağlayabilirdi."⁴⁰ Tüm bunlara rağmen Proudhon'un asıl kurtarıcı beklentisi ise daha önce ifade edildiği gibi bu çalışma sonucunda bireysel düzeyde bir ahlaki yenilenmeydi.

³⁹ Thomas, age., s.205.

⁴⁰ Thomas, age., s.208.

Proudhon devlet tahlilinde hem onun sınıfsal karakterini vurguluyor, ancak otorite ve iktidar tartışmasına gelince bunları ahlakasal kategoriler olarak peşinen yozlaştırıcı olarak görüyordu. Devlet, iktidarda kimin olduğundan bağımsız, kötüydü. Bu çelişki, onun çarpık bir şekilde kavradığı özgürlük anlayışıyla ilgiliydi. Onun özgürlük anlayışı, tıpkı ekonomiye yaklaşımı gibi idealistti. Nasıl ki işçileri, onların var olma nedeni olan sistemi ortadan kaldırmaya yönlendirmek yerine, sistem içinde yalıtıma çalışıyorsa; sınıfı oluşturan bireylerin özgürlüğünü de toplumsal ilişkilene içinde değil, yalıtılmış birey düzleminde ele alıyordu. Proudhon, sınıfı toplumsal üretim ilişkilerinden, sınıfın üyesi insanı da toplumsal ilişkilerden kaçırmaya çalıştı.

Proudhon bir anti-siyasetçiydi. Grevlere karşıydı, çünkü grevler işçi-işveren arasındaki “dürüst” anlaşmayı bozuyordu. Sendikalara karşıydı, çünkü sendikalar yasal kazanımlar için mücadele ediyor, siyasete karışıyor, düzen içi mücadele yürüterek düzeni meşrulaştırıyordu. Devrimcilere düşmandı, çünkü devrimcileri iktidar peşinde koşan ve kol emeğinin sağladığı ahlaki niteliklerini taşımayan maceraperestler olarak görüyor, işçileri de bu uğurda kullandıklarını iddia ediyordu. Genel oy hakkı, 8 saatlik iş günü gibi başlıklarda verilecek mücadeleleri, burjuva demokrasisinden beklentiye sokarak işçileri düzene bağladığı gerekçesiyle reddediyor, işçilerin siyasi mücadele yürütmemesi gerektiğini söylüyordu. Bu başlıklar, Enternasyonal içindeki somut tartışmalarda Marx ve Prudoncuları karşı karşıya getirecek, asıl hesap orada kapatılacaktı.

V

Marx Proudhon’la olan kavgasını asıl olarak Enternasyonal içindeki mücadelede kazandı demiştik. Buraya geçmeden önce Marx’ın Enternasyonal’le ilişkisi üzerinde biraz durmakta yarar var.

Sonradan, özellikle Bakuninci anlatımın etkisiyle gelişen efsanedeki gibi Marx, Enternasyonal’de dayatmacı bir doktriner, entelektüel bir despot değildi. Tartışmalarda sert ve kavgacı olabiliyordu ancak birliğin heterojen yapısının, sınıf hareketi üzerindeki sınırlı etkisinin farkındaydı. Enternasyonal’in tabanında ağır sanayii kollarındaki işçiler yok denecek düzeydeydi, ama daha çok vasıflı işçiler, zanaatkarlar ve sendikacılar vardı. Bu durum zaten

onun siyasete yön verme kapasitesinin de sınırına işaret ediyor. 1864 yılında kurulan Enternasyonal'in (Uluslararası İşçiler Birliği) tüzüğünün ilk maddesinde birliğin tanımı, bu heterojen yapıyı asgari şartlarla kapsamak adına çok genel bir şekilde yapılmıştı:

Bu birlik, çeşitli ülkelerde halihazırda var olan işçi birlikleri arasında merkezi bir birlik ve işbirliği oluşturmak amacıyla kurulmuştur ve işçi sınıfının korunması, yükselişi ve tam kurtuluşunu hedeflemektedir.⁴¹

Marx, Engels'e yazdığı bir mektupta yapılması gerekeni "*meselede sağlam, üslupta ılımlı*" olarak tarif ediyordu. Enternasyonal'de hangi noktalarda ısrarcı, hangilerinde tavizkar olduğuna bakıldığında, bu düsturu elinden geldiğince devam ettirdiği görülür.

Enternasyonal'in ilk tüzük taslağını oluşturmak için seçilen komite, Çartistler, Ovıncılar, Blankistler, Prudoncular, Mazziniciler ve Polonyalı radikal demokratların yer aldığı 55 kişiden oluşuyordu. Bunların herhangi bir konuda anlaşabilmelerini beklemeyen Marx, bu görevi bir alt komiteye, en sonunda da kendisine kadar daralttı. Marx eğer buradaki görevini kendi damgasını vurmak için kullansaydı, büyük bir hata yapmış olurdu:

İlk yazılı katkıları, (bırakalım inandırma ya da öğreti aşılama amaçlı olmasını) hoşnut etmeye yönelik çabalardan ziyade, gücendirmeme amacı taşıyan denemelerdi. Her türlü üstünlük duygusunu mektuplarına saklıyordu. "*Tüzük girişinde 'ödev' ve 'hak' diye iki ifade ve 'hakikat, ahlaklılık ve adalet' şeklinde ifade kullanmak zorunda kaldım*" diye sır verir Engels'e, "*ama bunları en az zarar verebilecekleri bir şekilde kullandım.*"⁴²

Örneğin Cenevre'deki ilk kongrede teorik olarak Marksizmin en önemli önermesi sayılabilecek toplumsal mülkiyet tartışmasının şimdilik üzerinden atlamayı kendine sorun etmezken, işçilerin siyasal mücadele vermesinin gerekliliğinden taviz vermemeyi daha önemli gördü. Çünkü Marx'ın Enternasyonal'den temel beklentisi işçi sınıfının "kendinde sınıf"tan (*Klasse an sich*) "kendisi için sınıf"a (*Klasse für sich*) dönüşmesine yardımcı olmasıdır:

⁴¹ Thomas, age., s.287.

⁴² Thomas, age., s.294.

Bir toplumsal sınıf, eğer varlığını ve gelişimini sınırlandıran koşulların kökünü kazımaya yetenekli bir devrimci sınıf olmak istiyorsa, sırf mevcut kafa sayısı gücüyle nitelenebilen bir sınıftan ve nesnel olarak kararlı bir kendinde (*an sich*) sınıftan daha fazla bir şey olmalıdır. Bu sınıf kendinin, tarihinin, konumunun ve potansiyelinin bilincine ulaşarak kendi için (*für sich*) sınıf haline gelmelidir.

(...) Gerçekten devrimci olan her sınıf, toplumsal güçlerin genel sıralanışı ile yerleşim planı içerisindeki nesnel konumlanışını, kendisine – yani kendi konumuna, arka planına, gücüne ve her şeyden önce temsil ettiği fütüriteye – dair öznel bir anlayışla tamamlamalıdır.

(...) Fark konum ve konumlanma arasındadır. Bir sınıfın nesnel konumu, devrimci başarıya dair hiçbir şey garanti etmeyebilir; sınıfın öznel konumlanmasıysa, devrimin tek yolunu oluşturabilir.⁴³

Bu dönüşümün ancak ulusal sınırların dışına taşabilen bir ilişim ve dayanışmayla, ortak siyasal mücadele kültürünün gelişmesiyle ve bunların sağlayabileceği bir farkındalık ve zihinsel sıçramayla olabileceğini düşündüğünden son ana kadar Enternasyonal'deki mesaisini önemser. Böyle bir zihinsel dönüşümün ilk ögesinin entelektüel dayatma olamayacağının farkındadır. Zaten Enternasyonal bileşimi, her ne kadar Marx'a saygı duysa ve bir noktaya kadar onun otoritesini teslim etse de, böyle bir dikteyi kabul edebilecek bir profil sergilemez. Böylece bir taraftan entelektüel açıdan en verimli dönemini geçirdiği, *Kapital*'i tamamlayarak Marksizmin çatısını ördüğü bu dönemde Marx, Enternasyonal'de teorik hırçınlık sergilemek yerine daha incelikli bir strateji güder.⁴⁴

⁴³ Thomas, age., s.292.

⁴⁴ Lenin'in işçilere önderlik eden ve siyaset taşıyan partisinin mücadele düzlemiyle, Marx'ın Enternasyonal'deki mücadele düzlemi kategorik olarak farklıdır. Entelektüel ve siyasi doğruları söz konusu olunca taviz vermemek konusunda birbirlerinden farklı olmayan bu iki inatçı tarihsel figürden Marx'ın Enternasyonal'deki incelikli siyasetiyle, Lenin'in hırçın tavrı arasındaki ayırım, bu zemin farklılığında yatıyor. Bir tarafta işçilere siyasi önderlik misyonunu taşıyan homojen bir Marksist parti, diğer tarafta bambaşka ülkelerden gelen temsilcilerin olduğu ve bırakın teorik olarak ortaklaşmayı, asgari siyasi başlıklarda anlaşabilmek için bile uzun tartışmaların gerekli olduğu heterojen ve yerel örgütler üzerinde "bağlayıcı" bir gücü olmayan bir birliktelik.

Marx'ın nefret düzeyine varan Proudhon alerjisi söz konusu Enternasyonal'deki Prudoncular olunca farklı olmasa da, burada *Felsefenin Sefaleti*'ndeki üslubu devam ettirmek yerine Enternasyonal'deki etkisini kuvvetlendirerek onları giderek etkisizleştirme yolunu seçecektir. Marx'ın Enternasyonal'de Prudoncularla olan tartışmasını, Proudhon'la yürüttüğü teorik tartışmanın bir uzantısı olarak görmek, gerçekliğin bir tarafını tutmak olur. Daha önce teorik düzeyde verilen kavga, siyaset düzleminde yerini uygulamadaki somut tartışmalara bırakacak, sahada onları izleyen ve dinleyen aktif bir seyirci topluluğu da yer alacaktır.

Marx Enternasyonal'ın açılışında yaptığı konuşmada genel olarak sinir uçlarına dokunmamayı tercih etse de, Prudoncuların tepkisini çekeceğini bildiği ifadeleri de gizleme gereği duymadan konuştu. Diğer gruplarla olan anlaşmazlık konularında muğlak olmasa bile ucu açık ifadeler kullanmayı seçen Marx, Prudoncuları net olarak karşısına aldı. Çünkü Prudoncular işçi sınıfının siyasi mücadelesinin gerekliliğine getirdikleri itirazla onun Enternasyonal'e biçtiği en önemli misyona zarar veriyorlardı. Ancak yine de bu konuşmayı tam da Engels'e dediği gibi hazırladı: *"meselede sağlam, üslupta ılımlı."*

Konuşmada 1848 devrimlerinden Enternasyonal'in kuruluşuna kadarki dönemde sermayenin nitelik ve niceliğindeki büyük değişime dikkat çekti. Bu dönüşüm en başta Fransız küçük burjuvasının teorik temeline saldırıyordu. Ufku hâlâ Fransa'daki küçük atölyeciliği aşamayan, kooperatifçilikle kapitalizmin altını oyabileceğini sanan, dürüst bir kapitalizmi özleyen ve siyasal iktidar mücadelesini reddeden Prudoncılara, üslubunu sertleştirmeden ve hatta onların gönlünü alacak şekilde kooperatif pratiğinin teorik önemini de hatırlatarak şöyle sesleniyordu:

(...) mülkiyetin ekonomi politiği karşısında, emeğin ekonomi politiğinin daha da büyük bir zaferi yedekte bekliyordu. Kooperatif hareketinden, özellikle bir avuç yürekli elin yardım görmeksizin yarattığı kooperatif fabrikalardan söz ediyoruz. Bu büyük toplumsal deneyimlerin değeri abartılamaz. (Ama –YN) Bunlar söz yerine fiilen göstermişlerdir ki, büyük üretim, modern bilimin gerekleri ile uyum içerisinde, bir kol sınıfını çalıştıran bir efendiler

sınıfı olmaksızın da yürütülebilir; ürün verebilmesi için, iş araçlarının çalışan insanın kendisi üzerinde bir egemenlik ve zorbalık aracı olarak tekelleştirilmesi gerekmez; ve köle emeği ve serf emeği gibi, ücretli emek de, işini istekle, zinde bir ruhla ve coşkulu bir yürekle yapan birleşik emek karşısında yok olmaya mahkûm geçici ve ast bir biçimdir.

Aynı zamanda, 1848'den 1864'e kadar olan dönemin deneyimi her türlü kuşkunun ötesinde tanıtlamıştır ki, Kooperatif emek, ilke olarak ne denli kusursuz, ve pratikte ise, ne denli yararlı olursa olsun, tek tek işçilerin rastlantısal çabalarının dar çerçevesi içinde tutulduğunda tekelin geometrik büyüme hızını hiçbir zaman yakalayamayacak, yığınları kurtarmayacak hatta onların sefaletlerinin yükünü hissedilir bir ölçüde hafifletemeyecektir.

...Çalışan yığınları kurtarmak için, kooperatif çalışma ulusal boyutlara ulaştırılmalı ve bunun sonucu olarak da, ulusal araçlarla geliştirilmelidir. Ama toprak beyleri ve sermaye beyleri kendi iktisadi tekellerini savunmak ve devamını sağlamak için kendi siyasal ayrıcalıklarını her zaman kullanacaklardır.

Siyasal iktidarın ele geçirilmesi, bu yüzden çalışan sınıfların en büyük görevi olmuştur.⁴⁵

Marx'ın açış konuşmasındaki bu ifadeleri, Prudonculuğun ömrünün çok kalmadığını gösteriyordu. Bakunin'in bile konuşmayı büyük ölçüde takdir etmesi meselenin anarşizm-Marksizm arasındaki kavganın ötesinde olduğunu gösterirken, Prudonculuğun artık miadını doldurmuş bir boş inanç olduğunu gösterir.

Marx kooperatifçiliğin kapitalizme alternatif olamayacağını, işçilerin siyasal iktidar için mücadele etmesi gerektiğini söylemiş, "ulusal araçlar" diyerek Bakunin'in dahi dikkatini çekmeyecek şekilde merkezileşmeyi ima etmişti. Bunlar Prudoncuların gözünden kaçmadı.

Marx konuşmasının bir başka yerinde "on saat tasarısının" İngiliz işçilerinin burjuvazi karşısında zaferi olduğunu ilan ediyordu.

⁴⁵ Karl Marx, "Uluslararası İşçi Birliğinin Kuruluş Çağrısı", http://ciml.250x.com/archive/marx_engels/turkish/marx_1864_provisional_rules_turkish.html, Erişim Tarihi: 15 Eylül 2018.

Ama bu basitçe pratik bir kazanım değildi. Marx'ın buradaki sözleri, işçi sınıfının üstyapıdaki mücadele pratiğinin sınıf mücadelesiyle doğrudan bağına dair önemli bir vurgu taşıyordu.

(...) çalışma saatlerinin yasal olarak sınırlandırılmasına ilişkin bu mücadele daha da amansızca şiddetlendi, çünkü açgözlülüğü ürkütmesi dışında, bu mücadele, aslında, orta sınıfların ekonomi politliğini oluşturan arz ve talep yasalarının gözü kör egemenliği ile, işçi sınıfının ekonomik politliğini oluşturan toplumsal öngörünün denetlediği toplumsal üretim arasındaki büyük çekişmeyi etkiliyordu. Böylece, 10 saat yasası, yalnızca büyük bir pratik başarı olmakla kalmıyordu; bu bir ilkenin zaferiydi; orta sınıfın ekonomi politikası, işçi sınıfının ekonomi politikasına ilk kez böylesine apaçık yenik düşüyordu.⁴⁶

Marx'ın, devlet ve hukuk alanında mücadeleyi reddeden, grevle re karşı çıkan Prudonculara ikinci salvosu da buydu. İngiliz işçi sınıfı grevle yasal bir hakkı kazanmıştı. Marx'ın bu konuşması onu, 1871-72 ayrışmasına kadar, İngiliz sendikacılarıyla doğal müttefik haline getiriyor, Prudonculuğun bu kapışmada yenik düşen taraf olacağını gösteriyordu.

Diğer taraftan Marx'ın giderek reformistleşecek İngiliz sendikacılarıyla ilişkisinin de açmazları vardı. Burada onun basitçe arkaik bir ideoloji olarak gördüğü Prudonculukla reformculuk tehlikesi açığa çıkmaya başlayan İngiliz sendikacılığı arasında bir tercih yaptığını söylemek doğru olmaz. Marx bir öncelik sıralaması yapıyordu elbette ancak İngiliz sendikacılığıyla asıl kapışması için henüz şartlar da tam olgunlaşmamıştı.

Marx nasıl ki Enternasyonal gibi fikir birliğinden yoksun gevşek bir birliği, işçi sınıfına ulaşabilmek ve ona bir sınıf formu kazandırabilmek adına elindeki tek araç olarak görüyorsa; sendikaları da sınıfın mücadele içinde pişip bilinç kazanacağı ve onun giderek siyasi mücadeleye evrilmesine yarayacak bir araç olarak görüyordu. Bunun en kuvvetli temsilcisi olan İngiliz sendikacılığını da önemsiyordu. Ancak saf bir beklenti içinde de değildi, eleştiriden geri durmuyor: *"sendikalar ücretli kölelik düzenine karşı hareket etme*

⁴⁶ Marx, agy.

gücüne sahip olduklarını tam olarak anlayamadı. Sendikalar işçi sınıfının geniş anlamda tam kurtuluşunu sağlayacak biçimde sınıflı örgütlenme merkezleri olarak bilinçle çalışmayı öğrenmelidir” uyarısını yapıyordu.

Buradaki boşluk “burjuva devleti” konusundaki tartışmanın henüz olgunlaşmamasından kaynaklanıyordu. Marx’ın siyasal iktidar vurgusunun içeriği İngiliz sendikacıları tarafından pekâlâ parlamenter mücadele şeklinde yorumlanabildiği için özel bir rahatsızlık yaratmadı. Marx’ın da işçi sınıfının iktidar mücadelesi ve burjuva devlet aygıtıyla ne yapılacağı konusundaki fikirlerini netleştirmesi için Paris Komünü’nün tecrübesine ihtiyacı vardı. Ancak ondan sonradır ki Marx, burjuva devlet aygıtının işçi sınıfının iktidarı almasının ardından aynen korunamayacağını, parçalanması gerektiğini yazacak, böylece İngiliz reformizmiyle arası açılacaktı. Zaten bu tartışmalardan kısa bir süre sonra da Enternasyonal dağıldı.

Enternasyonal’in ilk dört kongresinde Marx en çok Prudoncuları karşısına almıştı. Bu kongrelerin sonunda Prudoncuların mağlubiyeti, işçi sınıfının mücadele geleneği açısından bir standart oluşmasını sağladı. Tabii pek çok farklı fikir Enternasyonal içinde var olmaya devam edecekti ancak Prudoncularla olan tartışma artık tarihe gönderilmesi gereken bir hesap kapatmaydı. Bu hesabın kapatılması ütöpik sosyalizmle bilimsel sosyalizmin arasındaki bu halkanın artık siyaset dışına atılması, yani bir dönemin sonlanması demekti. Sonrasında yaşanacak tartışmalarsa sosyal demokrasinin sosyalizmle, anarşizmin komünizmle ayrışması gibi, modern siyasi taraflaşmaların habercisiydi.

Bu Londra Konferansı ve üzerine yapılan dört kongrenin temel tartışma konularında Prudoncular hep Marx’ın merkezinde durduğu genelle eğilime muhalif tavır aldılar. Gündeme gelen konular iş gününün uzunluğu, çocuk ve kadın emeği, sendikalar, kooperatifler, üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti, işçi sınıfının devlete olan ilişkisi ve savaş (Fransa-Almanya sorunu) oldu.

Londra Konferansı’nda (1865) gerici Çarlık yönetimi karşısında Polonya’nın bağımsızlığının desteklenmesi teklif edildi. Prudoncular işçilerin siyasal eyleme girişmemesi gerektiğini ve Proudhon’un Polonya’nın bağımsızlığına karşı olmasını gerekçe

göstererek teklifi reddettiler. Ancak Marx'ın da dahil olduğu genel eğilim tersi yöndeydi ve teklif kabul edildi. Marx çarlığı gericiliğin kalelerinden birisi olarak görüyor ve zayıflamasının işçi sınıfının yararına olduğunu düşünüyordu.

En tartışmalı kongrelerden birisi Cenevre'de (1866) yapıldı. Prudoncular karşı hamle yapmaya çalışarak Marx'ı saf dışı bırakmak istedi. Tam Marx tarafından yazılan genel tüzüğün oylanmasına sıra geldiğinde bir teklif vererek kol emekçileri dışındakilerin Enternasyonal'e, en azından Genel Konsey'e üye olamamasına dönük bir düzenleme önerdiler; bu Marx'ın genel konsey üyeliğini engelleyecek bir öneriydi. Ancak bu kabul edilmedi.

Fransız Delegasyonu Cenevre Kongresi'nde *"... işçilerin mutualizm temelindeki kurtuluşlarını savundu. Devrimi ve grevi reddeden Prudoncular, faizsiz kredi aracılığıyla önce ulusal, sonra uluslararası düzeydeki serbest değişime dayalı bir ticaret sistemini istiyorlardı. Var olan toplumu yıkmak değil, geliştirmek istediklerini vurguluyorlardı."*⁴⁷ Ama daha fazlası da vardı. Kadın ve çocuk emeği konusu tartışılırken doğanın kadını ailesi için yarattığını, yerinin fabrika değil ev olduğunu öne sürerek kadın emeğine muhalif olduklarını söylediler. Günlük çalışma süresinin yasama organlarınca kısaltılmasına (dolayısıyla buna dönük mücadeleye) devletin işçi-işveren arasındaki bağımsız sözleşme ilkesine karışmaması gerektiğini söyleyerek karşı çıktılar. Kongrenin faizsiz kredi sağlayacak bir uluslararası kredi örgütüne onay vermesini istediler.

Cenevre Kongresi Prudoncular açısından hezimetle sonuçlandı, tekliflerinin hiçbirisi kabul edilmedi. Kongre Marx'ın taraf olduğu önerileri kabul ederek 8 saatlik iş günü, çocuk ve kadın işçi kullanımına yasal kısıtlamalar getirilmesini kararlaştırdı; toplumsal reformlarda devlet iktidarının bir araç olarak kullanılması ve işçi sınıfının siyasal eylem gerekliliğini onayladı.

1867'deki Lozan Kongresi'nde ise iki başlık ön plana çıkacaktı. İşçi sınıfının devletle ilişkisi, somut olarak da devletin çocuklara eğitim sağlamakla yükümlü olması konusu ve üretim araçları üzerindeki mülkiyet sorunu. Prudoncular devletin çocuklara eğitim

⁴⁷ STMA, C.1, s.284.

sağlamakla yükümlü olmasına, bunun devletin güç ve etkisini artıracaklarını gerekçe göstererek itiraz ettiler. Ancak kongrede bu itirazla uzlaşılmıyormuş gibi yapılarak yoksulların çocuklarına karşı devletin böyle bir yükümlülüğü olması gerektiğine karar verildi ve işçi sınıfının geniş kesimleri düşünüldüğünde Prudoncuların dediğinin tersi olmuş oldu. Diğer konu ise daha çetrefilliydi ve aslında Prudoncularla olan tartışmayı artık sonlandıracak bir başlıktı. Demiryolları gibi tekellerin kapitalistlerin elinden alınması önerisi yapıldı. Öneriye herkes sıcak baksa da bu işletmelerin kimse devredileceği sorunu belirsiz kaldı. Devletleştirilmesi, devletin gücünü artıracığından kabul edilmedi. Kamulaştırılması yönünde bir karar alınsa da bunun biçimi belirsiz bırakıldı. Toprakların ortak mülkiyeti önerisi ise Prudoncuların köylünün özel mülkiyet hakkını gerekçe gösteren itirazı nedeniyle kabul görmedi. Bu tartışma gelecek yıl yapılacak kongreye bırakıldı.

1868'deki Brüksel Kongresi mülkiyet konusunun daha fazla önde olduğu bir kongre oldu ve üretim araçlarının toplumsallaştırılması yönünde kararlar alındı. Bu konudaki öneri, Belçika Delegatesi Cesar de Paepe tarafından verildi. *"Marx, o güne kadar genel konseyde ya da kongrelerde bu konuya değinmekten kaçınmış ve sosyalizmin ekonomik temelini ne Hitap'ta ne de Tüzük Girişi'nde ele almıştı. İlk kongre için hazırlanmış olan Enternasyonal Programı'nda da mülkiyet sorunu yer almıyordu. Marx için ilk günden beri önemli olan Enternasyonal'in güçlerini bir arada tutmak, işçi sınıfının uluslararası dayanışması fikrinin güçlenmesini ve sürmesini sağlamak ve işçi hareketinin birliğini açıkça ilan etmektir."*⁴⁸ Brüksel Kongresi demiryolları, madenler ve taşocaklarının toplumun tümünün mülkü haline getirilmesi ve devlet tarafından işletilmesi gerektiğini karar altına aldı. Aynı şey sanayii için de geçerliydi, ancak bunlar devletin kontrolünde kooperatifler tarafından yönetilecekti. Kooperatiflerin niteliği de yeniden tanımlandı; buna göre kooperatiflere katılanlar buraya sermaye katarak özel çıkar ya da hisse almayacaktı. Ormanlar ve ulaşım araçları da toplumun malı olmalıydı.⁴⁹

⁴⁸ STMA, C.1, s.285.

⁴⁹ STMA, agy.

Prudontcular komünizm olarak gördükleri bu kararlara sert muhalefet ettiler. Aynı kongrede Avrupa'da gerginleşen siyasi ortam nedeniyle savaş olasılığı da gündeme alındı. Buna dönük kararda, devletlerarası savaşların burjuvazinin çıkarları için olduğu, cephe halkların birbirlerine saldırmalarının işçi sınıfı için iç savaş anlamına geldiği, bunun engellenmesi için bir savaş olasılığında genel greve çıkılması ve üretimin durdurulması kabul edildi. Beklenebileceği üzere Prudoncular bu karara da grevi etkin bir mücadele aracı olarak görmedikleri için karşı çıkıp kamuoyu baskısı yapılmasını istemişlerdi.

1869'daki Basel Kongresi Prudoncularla olan tartışmanın sonlandığı kongre oldu. Prudoncular Brüksel Kongresi'nin toprağın toplumsallaştırılması kararını protesto edince Genel Konsey konuyu Basel Kongresi'nin gündemine taşıdı ve kongreye iki karar taslağı sundu. *"Taslaklardan biri toplumun toprağı toplumsallaştırma hakkı olup olmadığını, diğeri ise toprağın toplumsallaştırmasının zorunlu olup olmadığını soruyordu. Prudoncular ilk soruya, toprak üzerinde yıllar süren özel mülkiyetin bazı kalıcı haklar yarattığı ve mülk sahibinin de toprağı işleyerek bunlara değerler kattığı gerekçesiyle mülkiyet hakkının olduğu cevabını verdiler. Komisyon çoğunluğu ise eskiden toprak üzerinde ortak mülkiyet olduğunu ve bunun siyasal ve ekonomik güç yoluyla özel mülkiyete çevrildiğini savundu. Tartışma sonunda 54'e karşı 4 oy ile toplumun topraktaki özel mülkiyeti kaldırmaya ve yerine kolektif mülkiyeti geçirmeye hakkı olduğuna dair bir karar çıktı."*

Bu dört kongrenin ardından Marx'ın tezleri kazanmış, işçi sınıfının kurtuluşu için siyasal mücadelenin gerekliliği ve mülkiyetin toplumsallaştırılması Enternasyonal'in temel kabulleri olmuştu. Prudonculuk dövüşerek geri çekilmiş ve etkisini yitirmişti. Artık sosyalizminin ütöpik ve küçük burjuva yorumları geride bırakılmış, sınıf mücadelesi Marksist standartlarına ulaşmıştı.

VI

Marx'a göre Proudhon siyasal eylem olanağını, ütöpik ekonomi bilimine yediriyordu.⁵⁰ Marx'ın ekonomik tahlili, siyasal eylemi

⁵⁰ Thomas, age., s.272.

için kuramsal bir zemin niteliğindeydi. En nihayetinde Marksizm bununla sınırlı kalmayıp ekonomik çözümlemeyi tarihin hareket yasasını açıklamada bir manivela olarak kullanacak, günümüzün devrimci görevinin işçi sınıfında olduğunu ilan edecekti. Proudhon'un aksine Marx işçi sınıfına baştan aşağı politik bir görev yüklüyor, onu yalıtım yerine kavga sahasına sürüyordu. Marx yine Proudhon'un tam tersi şekilde bu sınıfın "kendinde sınıftan, kendi için sınıf" olmaya dönük bilinçlenme sürecini de ancak siyasi mücadeleye bağlıyordu.

Proudhon'un siyaset düşmanlığını bugün kolayca savunacak kimse bulamazsınız ya da onun geliştirdiği mücadele stratejisini hayata geçirmeye çalışan Prudoncu bir örgüt falan tabii ki yok. I. Enternasyonal'den sonra özellikle, Marksizmden ayrı bir sosyalizm anlayışının hiçbir geçerliliği kalmamıştı.

Ancak Proudhon'un tehlikesi burada değil. Onun fikirlerindeki liberal zehrin izini örneğin bugün devrim düşmanlığında, reformcu ya da düzen içi çözüm önerilerinde, işçilerin örgütlü mücadelesine karşı yürütülen kara propagandada, liberal özgürlük takıntısı ve buna bağlı sorumsuzluk güzellmelerinde ve dahi postmodernizmin sistematik düşünceye karşı düşmanlığının temellerinde görebiliriz. Proudhon'un teorik varsayımları bu güncel etkisi nedeniyle hâlâ üzerinde durulmayı hak ediyor. Teorik mücadelede ölüyü çoğu zaman tekrar tekrar öldürmek gerekiyor.

İşçi Sınıfının Bağımsız Devrim Programı: *Komünist Manifesto*

Fatma Pınar Arslan

Giriş

“Avrupa’da bir heyula kol geziyor – komünizm heyulası.” Umberto Eco’nun deyiimiyle *Komünist Manifesto*, “tıpkı Beethoven’ın 5. Senfonisi gibi”¹ işte böyle bir olağanüstü davul vuruşuyla başlıyor. Ve şu cümleyle sonlanıyor: “*Bütün ülkelerin proleterleri birleşin!*” Bu başlangıç ve bitiş cümleleri arasındaki bütün cümleler ise, kademe kademe bir siyasi programı oluşturuyor, gerekçelendiriyor ve bu mücadelenin yöntemini gösteriyor. *Manifesto* esasen, on yıllardır etkisini yitirmeyen bir devrimci programın, işçi sınıfının devrimci programının ilk metni oluyor; bu nedenle de önemini yazıldıktan 170 küsur yıl sonra hâlâ koruyor.

1847’nin son günleri ile 1848’in ilk günlerinde, yaklaşık 6-7 haftalık bir süre içinde yazılan *Manifesto*’nun orijinal el yazmasından günümüze sadece bir sayfa kalmış bulunuyor: Marx’ın okunması oldukça zor olan el yazısını gösteren bir sayfa. Bu tek sayfa üzerinde bile o kadar çok sayıda karalama ve düzeltme var ki, söz konusu 6-7 haftalık süre içinde metin üzerinde ne kadar düşünüldüğünü, ne kadar tartışıldığını tahmin etmek zor değil. Marx ve Engels, Avrupa’da sürmekte olan işçi hareketlerinin ortasında, yeni doğan komünist hareketin içinde etkilerini arttırmak ve komünistlerin

neler hedeflediklerine dair tüm çarpıtmaları ve yanlış anlamaları bizzat kendileri en doğru şekilde düzeltmek için, bu *Manifesto*'yu yazma görevini üstleniyorlar. Sonuçta ortaya, her bir cümlesinin bir duvardaki tuğlalar gibi sıralandığı bir metin çıkıyor.

Umberto Eco yukarıda sözü geçen yazısında *Manifesto* için, “felaket çıkırtkanlığı yapan tonları ve ironiyi, etkili sloganları ve oldukça net açıklamaları ustalıklı birbiri ardına kullanan akıl almaz bir metin söz konusu” diyor.² Gerçekten de, Marx ve Engels’in bu metni yazarken coşku duyduklarını anlamamak olanaksız. Önce burjuvaziye bir övgü var; burjuvazinin devrimciliği övülüyor ve tüm dünyada birçok alanda yaşanan gelişmeler sıralanıyor. Sonra vakit kaybetmeden, aynı netlikle, burjuvazinin neden yok olmaya mahkûm olduğu anlatılmaya başlanıyor: “Modern burjuva toplum, çağırdığı yeraltı güçlerine artık söz geçiremeyen büyücü başını andırıyor.”³ Daha sonra ise proletaryanın tarihsel görevini, burjuvaziye ve tüm sınıfları ortadan kaldırmak görevini, nasıl gerçekleştireceği anlatılıyor. Komünistlerin buradaki rolü tarif ediliyor. Farklı sosyalist görüşler eleştiriliyor. Bu açıklamalar ve komünistlerin görevine ilişkin tarif, onlarca yıl geçmesine rağmen güncelliğini koruyor.

***Manifesto* neden yazıldı?**

Manifesto için en çok söylenen şeylerden biri, “tüm dünyada en çok okunan eserlerden biri olduğu”dur. Bu iddia doğru mudur bilinmez; ancak en çok okunan eserlerden biri olmasa da *Manifesto* gücünden hiçbir şey kaybetmez.

Manifesto'nun gücünü ne kadar çok okunduğundan bağımsız hale getiren ise şu: *Manifesto*'yu yazarlar, onu başka herhangi bir kitabı yazar gibi yazmadılar; okuyanlar da, çoğunlukla, başka bir kitabı okur gibi okumuyorlar. *Manifesto* bir siyasi partinin devrim programı idi. Marx ve Engels bir siyasi partinin programını, insanlık tarihinin ve sınıf mücadelelerinin hareket yasalarını ortaya koydukları kapsamlı bir metin olarak yazdılar. 170 küsur yıldır,

² Eco, age., s.39.

³ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, İstanbul: Yazılama (Yayına Haz. G. Doğan Görsev), 2018, s.14.

milyonlarca insan aslında bir siyasi partinin programını okuyor. Başka hangi siyasi partinin programı böyle bir okunma sayısına ulaşmıştır ki?

Komünistlerin parti programının Marx ve Engels tarafından yazılmış ve ölümsüzleşmiş olması, biz komünistlerin şansı. İki sebeple. Birincisi, tarihin yasaları üzerine temellendirilmiş olan amaçlarını büyük bir netlikle ortaya koyan yazarlar sayesinde, değiştirilmesi ya da düzeltilmesi gereken neredeyse hiçbir yeri olmaması. İkincisi, kullanılan dil ve zengin göndermeler sayesinde, yazarlara hayran kalınmadan okunamayacak bir akıcılığa sahip olması.

Diğer yandan, 170'ten fazla yıldır her yanıyla didik didik edilmiş bir metni okumak ve anlamak, anlatmak da büyük bir sorumluluk. *Manifesto* aslında hiçbir yerinden çekiştirilemeyecek, yazarların hayatlarının tek yönlendiricisi olduğu gibi yazarken de tek amaçları olan devrim hedefinden saptırılamayacak bir metin olmasına rağmen, bu metni didikleleyenler, metinde yanlış arayanlar ya da metnin içinde kendi tezlerine kanıt arayanlar hep oldu ve bunlar *Manifesto* üzerine epey yazdılar. Hatta yazarken *Manifesto*'yu çarpıtmaktan geri durmadılar. O nedenle, *Manifesto* hakkında yazılanları okumak entelektüel açıdan keyif alınabilecek bir uğraş olsa da, asıl değerli olan metnin kendisini okumak. Metnin kendisini, yazarların, oldukça hızlı bir Avrupa mevsiminde, işçi hareketlerinin ortasında, bunların bir gözlemleyicisi değil tam ortasında iken yazdıklarını unutmadan, hatta bu anları hayal ederek okumak.

Manifesto bir takım entelektüel uğraşların, Avrupa tarihine yönelik merakın vs. konusu olarak da okunabilir. Ama *Manifesto*'nun neden yazıldığı çok açık; daha sunuş bölümünde yazarlar bu amacı ortaya koyuyorlar: Komünizm fikri artık Avrupa'da etkili hale gelmiştir. Bu etkinin önemli bir göstergesi, Avrupa'daki liberal sol muhalefetin iktidar güçleri tarafından sıklıkla komünist olmakla suçlanmalarıdır. Bir krizin yaklaşmakta olduğu anlarda, burjuva siyaseti içerisinde daha sağda olanların daha solda olanları komünistlikle suçlamalarının yakın geçmişte de birçok örneği var.⁴

⁴ Örneğin, Obama'nın ABD başkan adayı ve başkanı olduğu dönemde yapılan ve onu gizli komünist olmakla suçlayacak kadar ileri giden tartışmalar ve 1970'ler Türkiye'sinde Bülent Ecevit'e sağdan gelen eleştiriler hatırlanabilir.

“Avrupa’da kol gezen bir komünizm heyulası” olduğuna göre, diyor Marx ve Engels, komünizmin etkisinin arttığını kabul etmeliyiz ve kendimizi açıkça anlatan bir manifesto yazmalıyız. Ki, yanlış anlaşılmalara ve asılsız suçlamaların önüne geçelim. Komünist kelimesini kullananlar da bu kelimeyi doğru kullansınlar, siyasi muhataplarının biz olduğumuzu bilsinler.

Komünist partinin programını yazanların, insanlık tarihine dair bakış açılarını anlatarak, tarihi bu bakış açısından özetleyerek bu işe girmeleri gerekiyordu. Çünkü içinde bulundukları sınıf hareketinin, insanlık tarihinde sınıfların ortaya çıktığı zamana dayanan temelleri vardı. *Manifesto* yazıldığı sırada Avrupa’da sürmekte olan mücadeleler bir anda ortaya çıkmamışlardı; bunların bir yasası vardı. *Manifesto*’da ortaya konan ve sonrasında Marx ve Engels tarafından geliştirilen ancak özü değiştirilmeyen, toplumların tarihsel gelişimini açıklayan anlatım, mücadelenin meşruiyet zemini idi. Komünistlerin bunu ortaya koymalarının, “komünizm heyulası masalının karşısına, bizzat bir parti Manifestosu çıkarmalarının”⁵ tam zamanıydı.

Manifesto’yu bir tarih metni olarak analiz etmenin ya da *Manifesto*’nun kendisini analiz etmenin sınırları da böylece ortaya çıkıyor. *Manifesto* çok iddialı bir tarih analizi içeriyor olmasının yanında, esasen komünistlere ve işçi sınıfına yol göstermesi için yazılıyor. Biz de *Manifesto*’yu hâlâ bizlere yol göstermesi için okuyoruz.

Ünlü İngiliz tarihçi Hobsbawm yakın zamanda yapılan bir *Manifesto* baskısı için yazdığı önsözde⁶ *Manifesto*’nun 21. yüzyılda tekrar basılmasının amacı, metnin nasıl daha doğru yorumlanacağını tartışmak değil diyor ve ekliyor: *Manifesto*’nun 21. yüzyılın ilk yıllarında hâlâ dünyaya dair söylediği çok şey var. Hobsbawm ayrıca önemli bir bilgi de veriyor: Ekim Devrimi’ne kadar, Avrupa sosyal demokrat partilerinin, ki bu partilerin bazıları çok yüksek üye rakamlarına ulaşmışlardır, üyeleri arasında *Manifesto*’yu okumuş olanların sayısı oldukça azdır. Teoriyle daha fazla ilgilenenler

⁵ Marx ve Engels, age., s.7.

⁶ Eric Hobsbawm, “Introduction”, *Communist Manifesto: A Modern Edition* içinde, New York: Verso, 2012 (Elektronik kitap).

ve bu partilerin sol kanatlarını temsil edenler açısından *Manifesto* önemli bir metindir. Ekim Devrimi'nden önce Rusya ve Çarlık ülkelerinde sosyalist partilerin üye sayıları daha az olmasına rağmen, buralarda *Manifesto*'nun Avrupa'ya kıyasla çok daha fazla baskısı yapılmıştır. Ve nihayet Ekim Devrimi'nin gerçekleşmesinden sonra, Marksist teoriyi anlamak parti kadroları için bir gereklilik sayılmıştır ve *Manifesto*'yu okumak adeta bir zorunluluk haline gelmiştir.⁷

Demek ki *Manifesto*, sınıflı topluma karşı mücadelenin öznesi olma iddiasında olanlarca sahiplenilmiştir.

Teoriden pratiğe geçişin manifestosu

Manifesto 1848'in başında, Komünist Birlik'in parti programı olarak yayınlandı. Komünist Birlik'in öncülü, Paris'te yaşayan Almanların oluşturduğu Adiller Birliği idi. 1830'lu ve 1840'lı yıllarda Alman işçi sınıfı, Paris, Brüksel ve Londra gibi kentlerde göçmen olarak yoğun biçimde yaşamaktaydı ve Alman devleti içinde yayılması zor olan devrimci fikirler Almanya dışındaki bu göçmen işçi kitlelerinde yaygın kabul görüyordu. 1836'da Paris'teki Alman işçilerin oluşturduğu Adiller Birliği 1840'lı yıllarda Londra'da da etkiliydi. Birlik, Blankistler'in ve İngiliz Çartistleri'nin etkisi altında idi. Bu birlik ile yıllar süren ilişkileri içinde Marx ve Engels, Birlik'in fikirlerini etkilemeyi başardılar. Bu sırada 20'li yaşlarının ikinci yarısında idiler.

Adiller Birliği 1847 Haziran'ında toplanıp ismini Komünist Birlik olarak değiştirdiğinde Marx ve Engels'in siyasal etkisine oldukça açıldı. Birlik bu esnada amacını "*burjuvaziye alaşağı etmek, proletaryanın düzenini kurmak, sınıf karşıtlığı üzerine kurulu eski toplumu sona erdirmek ve sınıfsız ve özel mülkiyetsiz yeni toplumu kurmak*" olarak belirlemişti.⁸ 1847 Kasımı sonunda yapılan toplantıda, Komünist Birlik Marx ve Engels'den birliğin amaçlarını kapsayan bir metin yazmalarını istedi ve 1848'in Şubat ayında *Komünist Manifesto* ortaya çıktı. Marx ve Engels, bilimsel komünizmin ilkelerini ısrarla savundukları bir sürecin sonunda, Birlik'te

⁷ Hobsbawm, agy.

⁸ Hobsbawm, agy.

etkin olmayı ve görüşlerini Birlik'in *Manifestosu* olarak kabul ettirmeyi başardılar.⁹

Manifesto'nun yazılması bir dönüm noktasını ifade ediyor. Marx ve Engels o tarihe kadar yazdıkları metinlerde ve giriştikleri polemiklerde o dönemde Avrupa işçi sınıfı hareketi üzerinde etkili olmuş aydınlara ve yazarlara karşı ideolojik bir mücadele veriyorlardı. Tarihsel materyalizmin temelini atan düşüncelerini geliştiriyorlardı. *Manifesto*'da ise artık, komünistlerin siyasi mücadeledeki rolünü somut biçimde tarif etmeye başladılar.

Bir makalede *Manifesto*, teoriden pratiğe, bilimden siyasete geçişin manifestosu olarak tanımlanıyor.¹⁰ Teori ortadan kalktığı için değil. Avrupa entelijansiyası içinde süregiden ve her biri ayrıntılı felsefi çıkarımlarla uğraşan fikir akımlarının toplamından etkilenen bir teorik altyapı bu metinde siyasetle buluşturulduğu için. *Manifesto*'nun yazarları, metnin sonundaki şu vurgularla bunu anlatıyorlar: Komünistler her yerde kurulu düzene karşı çıkan her devrimci hareketi destekliyorlar ve mülkiyet sorununu buralarda öne çıkarmaya çalışıyorlar.¹¹ Demek ki, komünistler, siyasi hareketler içinde devinirken, "mülkiyet sorununu öne çıkarma"ları ile diğer hareketlerden ayrışıyorlar. Mülkiyet sorununu öne çıkarmak için de, burjuva özel mülkiyetinin toplumsal önemini ve buna karşı mücadelenin neden düzeni yıkmakta kilit bir rol oynadığını anlatmak zorundalar. Bunu anlatıyorlar.

Manifesto'nun "Burjuvalar ve Proleterler" başlıklı birinci bölümü, burjuva düzenin özelliklerini ve proletaryanın neden bu düzenin mezar kazıcısını olduğunu anlatırken, "Proleterler ve Komünistler" başlıklı ikinci bölümü, proletaryanın mücadelesinde komünistlerin görevini tanımlıyor:

Komünistler bir yandan, proleterlerin ulusal [çaptaki] değişik mücadelelerinde, bir bütün olarak proletaryanın ulusallıktan bağımsız ortak çıkarlarını vurgulayıp bunları geçerli kılarken, öbür

9 David Fernbach, *Siyasal Marx*, Çeviren Murat Akad, İstanbul: Yeni Hayat Kütüphanesi, 2004, s.39.

Gelenek, "Marksist Klasiklere Bugünden Bakarken", *Gelenek* 50, Eylül 1995, <https://gelenek.org/marksist-klasiklere-bugunden-bakarken-komunist-manifesto/>, Erişim Tarihi: 14 Mart 2020.

Marx ve Engels, age., s.44.

yandan, proletarya ile burjuvazi arasındaki mücadelenin içinden geçtiği değişik gelişme evrelerinde, sürekli olarak, hareketin bütünü'nün çıkarlarını temsil eder, bunların savunuculuğunu yaparlar.¹²

Komünistlerin enternasyonal ve pratik görevleri, bundan daha güzel bir şekilde açıklanabilir mi? Bu tanımı, komünistlerin modern burjuva özel mülkiyeti kaldırmak konusundaki tartışmasız kararlılıkları takip ediyor. Marx ve Engels kendilerine saldıran burjuva güçlere diyorlar ki, burjuva özel mülkiyeti kaldırmak istediğimiz için bizi suçluyorsanız, tam da onu istiyoruz çünkü zaten bu mülkiyet sadece sizin işinize yarıyor. Ve biz komünistler, proletarya içinde, proletaryanın örgütlenmesi ve siyasi iktidarın proletarya tarafından ele geçirilmesi için çalışıyoruz. Bunu açıkça ilan ediyoruz.

Manifesto'da siyasi alana geçişin ilanı bununla da kalmıyor. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde Marx ve Engels, diğer sosyalist fikirleri mahkûm ediyorlar ve komünistlerin diğer muhalif güçlerle nasıl ilişki kuracağını da belirtiyorlar. Gerçek bir mücadele programı, böylece tamamlanmış oluyor.

***Manifesto*'nun iyimserliği**

Manifesto metninde, iyimserlik, birden fazla yerde göze çarpıyor.

*"Çağımız, burjuvazi çağı, sınıfkarşıtlıklarını yalınlaştırmasıyla ayırt edilir."*¹³ Marx ve Engels burada, feodalizmin içinden devrimci bir karakterle ortaya çıkan burjuvazinin, kendi karşıtı olan proletarya ile olan ilişkisini, yalın bir iş ilişkisine dönüştürdüğünü söylemektedir. Önceki sınıflı toplum biçimlerinde sömürü ilişkisinin üstünü örten din, soyluluk, şövalyelik ruhu... Bunlar artık ortadan kalkmış, geriye sadece sömürenle sömürülen arasındaki "nakit ödeme" ilişkisi kalmıştır. Buradaki iyimserlik, bu apaçık sömürü ilişkisinin, sınıflar arasındaki karşıtlığı su yüzüne çıkardığı ve bunun geri döndürülemez olduğu fikridir. Sömürünün bu kadar açık ve dolaysız olması nedeniyle, işçiler sömürden kurtulmak için bir yol belirleyeceklerdir. Diğer yandan, burjuva üretim

¹² Marx ve Engels, age., s.21.

¹³ Marx ve Engels, age., s.9.

biçimi, durmaksızın krize girmek zorundadır. Çünkü burjuvazi sürekli daha çok üretmek ve üretim alanını genişletmeye zorlanır ve belli aralıklarla “aşırı üretim salgınına” yakalanır. Bu salgını aşmak için belli aralıklarla, üretici güçlerin bir bölümünü yok etmek, yeni pazarlar bulmak ve var olanlar pazarları daha derinden sömürmek zorundadır. Bu bunalımlar kaçınılmazdır ve her biri daha kapsamlı ve daha şiddetli bunalımlara zemin hazırlanarak atlatılır.

1848 Avrupa’sında hızla gelişmekte olan üretimi beslemek için sürekli daha fazla iş gücüne ihtiyaç duyan burjuvazinin, bu sömürme ilişkisinin üstünü örtmekte acemi davrandığı, kendi zaferinin sarhoşluğu içinde, sömürüyü dolaylı hale getirecek ya da gizleyecek mekanizmaları yaratmayı unuttuğu söylenebilir mi? Söylenebilir olsa bile şu açıktır ki, bu unutkanlık çok sürmedi. *Manifesto*’nun yayınlanmasıyla eş zamanlı olarak başlayan 1848 devrimlerinde burjuvazi proletaryanın radikalliğini şiddet yoluyla bastırdıktan sonra, işçi sınıfını olduğu yerde tutmak ve sömürüyü devam ettirebilmek için kaba kuvvet ve şiddet dışında başka bazı mekanizmaları da geliştirmesi gerektiğini hızla öğrendi.

Din ile barışma, bunun sadece bir yönü. Aydınlanma mücadelesi ile egemenliği göklerden yere indiren ve kendi üretim olanaklarının önündeki feodal engelleri aşmak isteyen burjuvazi, fazla zaman kaybetmeden, dinin tüm dünyada kitleler üzerindeki etkisinden faydalanmak için kendi yöntemlerini geliştirdi ancak bununla yetinmedi. Günümüzde, işçi sınıfının burjuvazi tarafından sömürüsünün tamamen çıplak, apaçık bir şekilde gerçekleştiğini söyleyebilir miyiz? Mühendislerin, hukukçuların, doktorların, *Manifesto*’da yazdığı gibi, kendilerini burjuvazinin salt ücretli işçileri olarak gördüklerini söyleyebilir miyiz?

Burjuvazi bugün ve on yıllardır, işçi sınıfının, kendisini artan ekonomik üretimin bir ortağı ve bir faydalanıcısı gibi hissetmesi için, birçok yöntem kullanıyor. Kriz dönemlerinde işçiye “aynı gemideyiz” demek daha zor olsa da, bu söylemin genel etkisini göz ardı edemeyiz. Üretim artıyor, tüketim maddeleri artıyor ve çeşitleniyor; yoksulluk ve eşitsizlik artarken işçi sınıfı bir sınıf olduğunun ve karşısında bir düşman bulunduğunun bilincine topluca varamıyor. Marx ve Engels’in yazdığı gibi olsaydı, burjuvazi açıkça

"seni sömürüyorum proletarya, sen de bana boyun eğiyorsun ve egeceksin" deseydi, kuşkusuz işimiz daha kolay olurdu.

Marx ve Engels'in 1848'deki "iyimserliği", burjuvazinin tüm kutsal örtüleri yırtıp attığı fikrinin yanında, burjuvazinin üretimi geliştirmek için toplumsal alanda ve üretimde sürekli devrim yapmak zorunda olduğu fikrine de dayanıyordu. *Manifesto*'da şöyle deniyor: "*Burjuvazi, üretim aletlerinde, dolayısıyla üretim ilişkilerinde, dolayısıyla tüm toplumsal ilişkilerde sürekli devrim yapmaktan var olamaz.*"¹⁴ Burjuvazi, kârını arttırmak için sürekli olarak yeni kaynaklar bulmak ve var olanları daha verimli hale getirmek zorundaydı. Bunun bir yolu üretim süreçlerini daha verimli hale getirirken, bir yandan da işgücünü sayı olarak genişletmekti.

Verimliliği arttırmak için işçiyi makinenin bir parçası yapan burjuvazi, onu her an daha fazla sömürürken, bizzat fabrika sahibi burjuva kılığındadır, arada herhangi bir dolayım yoktur, denir *Manifesto*'da. Bu nedenle, gittikçe sayısı artan ve zaman zaman ayrıcalıklarla parçalansa da yeniden daha büyük bir toplam olarak bir araya gelen proletarya için, sömürülmesinin kaynağı olan "özel mülkiyet", bir düşman olarak apaçık ortadadır.

Manifesto'da çokça yer tutan tespitlerden bir diğeri de, burjuvazinin aile kurumu üzerindeki örtüyü de kaldırıp attığı yönündedir. Burjuvazi aileyi de bir para ilişkisi haline getirmiştir. Kadınlar daha fazla çalışmak ve emek gücünü arttırmak zorundadır; ücret ise ancak ailenin bütün bireyleri çalışırsa aileyi zar zor ayakta tutabilecek miktardadır. Kadının ailedeki kutsal yeri de böylece çöpe atılmış olur.

Kısaca *Manifesto*, kapitalizmin gelişiminin, işçi sınıfını çıplak gerçeğe, özel mülkiyete dayalı sömürüyle, her açıdan karşı karşıya bırakacağını yazar.

Burjuvazi 1800'lerin ikinci yarısında ortaya çıkan işçi hareketlerinden çok şey öğrendi. Bir yandan, işçi sınıfına şiddet kullanarak gözdağı verirken, diğer yandan ideolojik alanda, sömürüyü daha az görünür kılmanın yöntemlerini geliştirdi. Hatta diyebiliriz ki, burjuvazinin etkisi altında bilimsel gelişmeler bile, sadece daha fazla üretim yapmanın ve insanlara daha iyi yaşam şartları sağlamanın

¹⁴ Marx ve Engels, age., s.11.

değil, sömürüyü saklamanın da bir aracı olarak kullanıldı.

Manifesto'nun yazarlarının burjuvazinin her şeyi apaçık ilan ettiği ve bu nedenle alaşağı edileceği öngörüsü, iyimserlikti. Burjuvazinin hem kendinden önceki egemen sınıflardan devralacağı, din ve şiddet gibi aygıtları vardı, hem de kendi ideolojisini geliştirme olanağı.

Manifesto'nun yayınlanmasından hemen sonra Avrupa'yı saran işçi hareketleri, Marksizm'in kurucularına burjuvazinin gericiliğini tekrar hatırlattı; çünkü aynı tarihsel olaylar burjuvaziye de gericisi olması gerektiğini, frene basması gerektiğini hatırlatmıştı.

Burjuvazinin devrimciliği zaten kısa sürecek; Marx ve Engels bunun farkında hiç vakit kaybetmeden varacaklardı. Zaten, *Manifesto*'dan sonraki eserlerinde, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri* ve *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* kitaplarında Marx, burjuvazinin devrimciliği tezini artık ortadan kaldırmıştı. *Manifesto* yazılırken ise, "*burjuvazi tanımı itibariyle devrimci ve kararlı bir sınıf olarak bilinmektedir. Gerçekten de, burjuvazinin statükosu yeni yeni oluşmaktadır ve bu statükoculuğun tespiti için yeterli bir birikim mevcut değildir.*"¹⁵

Manifesto'nun iyimserliği, tarihsel işleyişe olduğu kadar, mücadelenin gücüne de dayanıyor. Burjuvazinin gericiliği kabul edildiğinde ise, bu iyimserlik ortadan kalkmadı; sadece şekil değiştirdi. Marx ve Engels dikkatlerini burjuvazinin gericileştiği koşullarda işçi sınıfı mücadelesinin nasıl şekilleneceğine verdi.

Komünizmin zorunluluğu

Hobsbawm *Manifesto*'ya yazdığı ve yukarıda bahsedilen önsözde şöyle yazıyor: Marksizm'in kurucularının kapitalizmin ekonomik gelişmesine yönelik bakışı ile komünizmin zorunlu olduğuna dair fikri, farklı iki kaynaktan besleniyordu; biri iktisadi analizin ürünü iken diğer felsefi bir çıkarımdı.

Manifesto'nun "burjuva toplumun" tarihsel gelişimi ile ilgili vizyonu, onun yarattığı işçi sınıfı ile birlikte, *zorunlu olarak*

¹⁵ Aydın Giritli, "Sosyalist Devrim Teorisi: Marx'tan Türkiye'ye", *Gelenek* 15, Şubat 1988, <https://gelenek.org/sosyalist-devrim-teorisi-marxtan-turkiyeye/>, Erişim Tarihi: 14 Mart 2020.

proletaryanın kapitalizmi alaşağı edeceği ve bunu yaparak, komünizmin gelişmesine giden yolu açacağı bir sonuca neden olmadı, çünkü vizyon ile sonuç aynı analizden türememişti. Marx daha "Marksist" olmadan benimsenen komünizm hedefi, kapitalizmin doğasının ve gelişiminin analizinden değil, insan doğası ve kaderi ile ilgili bir felsefi - aslında eskatolojik - bir tartışmadan türetilmişti.¹⁶

Hobsbawm devamla şöyle diyor: İnsanların önemli bir bölümünün proleterleşeceği öngörüsü doğru çıkmakla birlikte, proleterlerin kapitalizmin mezar kazıcıları olduğu fikri doğru çıkmadı. İktisadi analiz doğrulandı ama *Manifesto*'nun yazılışından bu yana geçen on yıllar, diğer çıkarımın, felsefi çıkarımın, yanlış olduğunu gösterdi.¹⁷

Marx gerçekten de, *Manifesto*'dan sonraki eserlerinde, sermayeyi bir inceleme nesnesi haline getiriyor. Burjuvazi, bir tarihsel özne olmaktan çıkıp, artık, sermayenin sahibi ve taşıyıcısı olan bir nesneye dönüşüyor ve kapitalizmle mücadelenin özü, burjuvaziyi ortadan kaldırmak için sermayenin özel mülkiyetini nasıl ortadan kaldırırız sorusunda düğümleniyor. Sermaye ve sermayenin işleyişi, tamamen kendi hareket yasaları olan bir maddeye dönüştüğünde, iktisadi analizin konusu haline geliyor.

Diğer yandan, kapitalizmin ömrünün iktisadi süreçlerin sonucu olarak tükenmesinin zorunlu olduğunu söylemenin daha nesnel bir analize dayandığı, komünizmin zorunluluğu fikrinin ise felsefi bir çıkarım olduğunu söylemek yanlış bir çıkarım. Marx ve Engels açısından, sınıflı toplumların sonuncusu olan kapitalizmin krizlere mahkûm olması ile sınıfsız toplumların ortaya çıkması birbirinden bağımsız iki öge değil. Sınıfsız, komünist toplum ortaya çıkmayacaksa, zaten kapitalizm de ortadan kalkmayacaktır; Marksizm'in çıkarımı bu. Bu nedenle, Marksizm'in kurucularının, komünist toplumun neye benzeyeceği üzerine fazla bir şey söylememiş olduklarının vurgulanması ile, bu topluma geçişi sadece felsefi/ahlaki bir zorunluluk olarak gördüklerinin ileri sürülmesi, birbirinden

¹⁶ Hobsbawm, agy. (Çeviri yazara ait. Eskatologya: İnsanın ve dünyanın sonunu, öbür dünyayı anlatmaya çalışan tanrı bilimi kolu.)

¹⁷ Hobsbawm, agy.

farklı söylemler. Marksist düşüncede sınıfsız topluma geçiş de temellerini sınıflı toplumun işleyiş yasalarından alan bir zorunluluk. Burada sadece felsefi bir zorunluluktan gelen bir iyimserlik olduğunu düşünmek, meseleyi sadece insani bir duruma indirgemek, Marksizm'in gücünü azaltan ve onu basitleştiren bir görüş.

Marx ve Engels, sınıflı toplumların sona ermesi ile komünist toplumun ortaya çıkmasının zorunluluğunu aynı nedene bağlıyorlar: Üretici güçlerin kapitalist sistemde ulaştıkları benzersiz gelişme hızı. Yukarıda bahsedilen, *Manifesto*'da burjuvazinin devrimciliğine yapılan övgü de buradan kaynaklanıyor. Buna göre, kapitalist üretim, üretici güçlerin gelişmesinin önündeki tüm engelleri kaldırmak zorundadır, sürekli sınırlarını genişletmek ve daha fazla kâr elde etmek zorundadır. Bu da, sınıflı toplumun devamını imkânsız hale getirmektedir çünkü üretici güçler, kapitalist üretim biçiminin sınırlarını sürekli zorlamaktadır. *Manifesto*'daki temel fikir budur ve kapitalizmin üretici güçleri sürekli gelişmeye zorladığı fikri açısından doğrudur.

Ancak kapitalist üretimin sürekli olarak genişleme zorunluluğu ile burjuvazinin bunu gerçekleştirmek için sürekli olarak devrimci olması gerektiği fikri, özellikle Marx sermaye üzerine çalışmalarını yoğunlaştırdıkça birbirinden ayrılmıştır. Marx'ın "sermaye"nin hareketi üzerine yoğunlaştığı, başta *Kapital* olmak üzere, sonraki eserleri, burjuvazinin devrimciliğini kaybettiğini ve sermayenin başlı başına bir özne haline geldiğini vurgulamaktadır. Burjuvazinin devrimciliği, bu nedenle ortadan kaybolmuştur. Sermaye ise, büyümeye ve kriz yaratmaya mahkûmdur.

Manifesto'nun yazarlarına göre komünizmin ortaya çıkması, kapitalizmin sonunun gelmesi kadar zorunludur. Diğer yandan, yazarların bu konudaki iyimserliğinin, felsefi ve insani kaynaklardan beslendiği düşüncesinin yetersiz olduğunu vurgulamak, Marx ve Engels'in işçi sınıfının yaşadığı ölüm-kalım mücadelesine yabancı olduklarını ve insani acılara uzak olduklarını iddia etmek anlamına gelmiyor. Tersine, ikisi de bu acıların bizzat içindeler; mücadele hırslarını tam da bu acılardan kaynaklanan, burjuvaziye karşı işçi sınıfı adına duyulan sınıf kininden alıyorlar. Sınıfların ortadan kalkması için duydukları acil ihtiyaç, milyonların çektikleri acı ve yaşadığı sömürüyü çok iyi bilmelerinden geliyor. Ancak, bu

acıdan etkilendikleri için kapitalizmin ve sınıflı toplumların sonunun geleceğini söylüyorlar demek, iddialarını şahit oldukları ve yaşadıkları insani acılar ve sınıf kinleri üzerinde temellendiriyorlar demek, Marx ve Engels'i tam da eleştirdikleri ütopyik sosyalistlere benzetmek oluyor. Oysa onlar iddialarını nesnel süreçler üzerinde, bilimsel olarak temellendiriyorlar.

Manifesto'da ütopyik sosyalistler, proletaryanın devrimci rolünü görememekle suçlanıyorlar. Marx ve Engels, ütopyik sosyalistlerin proletaryanın bağımsız siyasal hareketini anlamadıklarını ve bu bağımsız hareketin yokluğunda, proletaryanın daha iyi yaşayacağına umut edildiği bazı sistemler tahayyül ettiklerini yazıyorlar. "Acı çeken" çalışanları kurtarmak isteyen bu iyi niyetli çabayı yeni bir Kitab-ı Mukaddes yazma çabası olarak, gerici bir çaba olarak tanımlıyorlar. "Sınıf mücadelesinin düşsel olarak üstünde kalmak"¹⁸ diye tanımladıkları bu pozisyonu mahkûm ediyorlar. İşçi sınıfının kurtuluşunu sınıf mücadelesinin keskinleşmesinde aradıklarını ısrarla vurguluyorlar. İki nedenle: Bir, ortada zaten harekete geçmiş bir işçi sınıfı olduğu için. İki, olanaklar, var olanın ötesine işaret ettiği için. *Manifesto*'da satırları yazanların, komünizmin kaçınılmaz olduğuna dair iyimserliklerini felsefi bir kaynaktan aldıklarını söylemek işte bu nedenle haksızlık oluyor.

Sonuç

Başta da söylendiği gibi *Manifesto*, teorik tartışmaların bir alana kanalize edilmesinin ve sınıfları ortadan kaldıracak siyaseti oluşturmak için kullanılmasının bir çağrısı. Kapitalizmin neden çökmek zorunda olduğunun analizini yaparken, işçi sınıfını acı çeken insanlar toplamı olmaktan çıkarıp bir özne olarak tarif ederken, tarihsel bir gerçeklikle, iradi bir gereklilik birleştiriliyor: "Örneğin 'kapitalizmin çökeceği' yargısı, kapitalizmin iç çelişkilerine yapılan bir vurgunun ötesinde, yeni bir sistem için mücadele çağrısıdır. *Komünist Manifesto*, işçi sınıfına sosyalist toplumun burjuvaziye karşı yürütülen mücadelelerin bir ürünü olacağını öğretmektedir."¹⁹

¹⁸ Marx ve Engels, age., s.40.

¹⁹ Gelenek, agy.

1848'de ne oldu? 1848 devrimleri *Manifesto*'nun yazarlarına, işçi sınıfının kendi bağımsız siyasi hattını örmek üzere kendini eğitmesi gerektiğini öğretti. Yukarıda değindik, *Manifesto*'nun son satırları komünistlerin her yerde kurulu düzene karşı olan hareketlere destek olduklarını ve bunların arasında özel mülkiyet karşıtlığını öne çıkardıklarını söylüyordu. 1848 işçi hareketlerinin burjuvazi tarafından şiddetle püskürtülmesi, Marksizm'in kurucularına, her siyasi hareketin desteklenmesinin yeterli incelikte bir hat olmadığını öğretti. Kurulu düzene karşı olan ve komünistlerin desteklemesi gereken hareketler içinde feodal düzene karşı çıkan burjuva demokratlığı da vardı. *Manifesto*'da burjuvaziye atfedilen ilericilik, burjuvazinin feodalizmle verdiği kavga süresince ilerici olacağı varsayımına dayanıyordu. İşçi sınıfı, demokrat burjuvaziyi "bir [siyasal ve kültürel gelişkinlik] eksikliğini kapatmak, eğitmek için; iki, başka türlü yapamayacak kadar geri olduğu için" desteklemek zorundaydı.²⁰ 1848 devrimleri ise, burjuvazinin gerçek başarısının aristokrasiyi yenmek değil, proletaryayı yenilgiye uğratmak olduğunu gösterdi. Burjuva cumhuriyeti aristokrasiyi yendiğinde değil, 1848 Haziranı'nda proletaryayı yendiğinde gerçek anlamda kurulmuş oldu.²¹

1848 devrimleri bu nedenle, *Manifesto*'nun son paragraflarındaki "her türlü devrimci hareketi desteklemek" fikrinin ve iyimserliğinin sona erdiği süreç oldu. Bundan sonra yapılacak olan, özel mülkiyet karşıtlığı ve sermaye karşıtlığını merkeze koyan ve sadece sınıflı topluma son vermek adına sınıflı toplumu incelemeye odaklanan bir mücadele ve teorik üretime yönelmekti.

Manifesto, işçi sınıfı mücadeleleri tarihinde ve Marksizm'in gelişmesinde 1848 yılının temsil ettiği dönüm noktasını her satırında yansıttığı için önemini koruyor. Ama daha çok komünistlerin siyasi amaçlarının ve mücadelelerinin onlarca yıldır güncelliğini koruyan en net ve en güzel ifadesi olduğu için her zaman dikkatle okunmayı hak ediyor.

Karşıdevrimden Devrime Siyaset:

Fransız Üçlemesi

Anıl Çınar

*“Devrim öldü!
Yaşasın devrim!”¹*

Marx’ın Türkiye’de kısaca “üçleme” olarak bildiğimiz yazılar dizisi Marx’ın “Fransa” ile tanışma sürecinin ürünleridir.

“Fransa”, isminin çok ötesine geçen bir devrimci malzeme zenginliğini ifade eder. Bu Alman devrimcisi için Fransa’yla tanışmak tek seferlik bir şey olmamıştır. Ona her defasında yeniden bakarken kendini, daha doğrusu bizim Marksizm olarak ifade ettiğimiz şeyi de tanıma imkânı bulmuştur.

Tanımak bir süreçtir. 1840’ların ortalarından itibaren başlayan bu süreç 1871’in sonlarına kadar uzanır. Bu aralık çok kısa gibi gözükse de yenilgi ve sıçramalardan oluşan çok yoğun bir dönemdir. Otuz yıl, kısalığına kafa tutarcasına ilginç, döngüsel gibi gözükken bir tarih yaratmıştır. Sınıf mücadelelerinin yükseldiği ve geri çekildiği, devrim ve yenilgilerden oluşan dönemde çevrim birden çok kez tamamlanmış, doğal olarak “insanlık döngüsü” gibi bir resim ortaya çıkmıştır.

Bu döngüye bakarak, aynı senaryonun farklı biçimlerde tekrar tekrar oynandığını söyleyebilir miyiz?

Marx’ın girişteki alıntısı böyle olmayabileceğini gösteriyor.

Üstelik Marx bunu yenilginin hemen ardından söylüyor. Yine de yıl henüz 1850'dir ve daha görülecek başka tecrübeler vardır.

Hâlbuki Marx 1871'de, yine bir yenilginin görüldüğü şartlarda, benzer bir dürtüyle benzer bir fikri dile getirecektir. Komün, bir işçi iktidarı olarak kendisinin sadece varlığını, mümkün olduğunu göstermesiyle bile tarihe kazınmıştır. Çünkü *"Komün'ün gerçek sırrı, özünde bir işçi sınıfı hükümeti, üretenlerin mülk edinen sınıfa karşı mücadelesinin sonucu, emeğin iktisadi kurtuluşunun gerçekleşmesini sağlayabilecek olan, en sonunda keşfedilmiş siyasal biçimdir."*²

Döngü kırılmıştır.

Devrimci mücadele ve Marksizmdeki sıçramalardan biri yine Fransa sayesinde mümkün olur. Marx'ın "en sonunda keşfedilmiş siyasal biçimi" ise sözde kalmaz. 1917'de Rusya'da iktidarı ele geçiren Bolşeviklerin önderlerinden hangisini okusanız Komün'ün ve *İç Savaş*'ın³ ezbere bilindiğini görürsünüz.

İç Savaş haklı olarak, sıklıkla "devlet"e dair öne sürdükleriyle anılır. "Proletarya diktatörlüğünü", Marx'ın önceki yazılarında teorik olarak sezmek mümkündür; hâlbuki "en sonunda keşfedilmiş siyasal biçim" in gözle görülmesi, gerçek pratiğin teoriye mütahiş bir müdahalesidir. Dolayısıyla *İç Savaş*'ı, "yönetme" problemi etrafında tartışmak tuhaf değildir.

Peki devrimin en sıcak günlerinde yaşarken ne bulabilirdiniz *İç Savaş*'ın satırlarında? Lenin ne bulmuştu örneğin? *İç Savaş*, Lenin'in Kautsky⁴ ile hesaplaşmasının merkez noktası olmaktan ibaret miydi?

Eğer *İç Savaş*'ı ve üçlemenin diğer yazılarını teorik çıkarımlara eklenen çarpıcı bir tarih anlatısı olarak görseydik belki... Oysa ki Marx, yazılarında bazen günü gününe aktardığı gelişmelerle,

² Karl Marx, *Fransız Üçlemesi*, İstanbul: Yordam, 2016, s.314.

³ Marx'ın "Fransa'da İç Savaş" başlığıyla yayınlanan yazıları için kısaca bu ifadeyi kullanacağım.

⁴ Lenin bu Alman Marksisti ile en az iki kitabı üzerinden hesaplaşmıştır: *Devlet ve Devrim*, *Proletarya Diktatörlüğü ve Dönek Kautsky*. Hesaplaşmanın nirengi noktasını, Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesi ve Rusya'daki genç devrimci iktidarın niteliğinin, Bolşeviklerin hamlelerinin "kitaba uygunluğu" oluşturmuştur.

temel iki sınıfın çok özel bir dönemdeki karşılıklı manevralarını, hamlelerini inceler. Marx'ı eşsiz kılan şey, ortada dönen olayların tek tek hangi sınıfa izdüşümde bulunduğunu mükemmel bir berraklıkla ortaya koyabilmesidir. Bu, Marx'a dengeleri çözümleyebilmesine olanak sağlayan bir kavrama gücü verir. Bu kavrama gücü ise devrimin gelişme tarzını ve aşamalarını, bir barometrenin sayacından okurcasına görebilme imkânı sağlar. Göz kamaştırıcı olan ise bunu beş, on yıl sonra değil olayların hemen ardından yapabilme yeteneğidir.

Marx'ın anlatısındaki karakterler kendi hamlelerinin ya da karşıt cephenin hamlelerinin ne anlama geldiğinin genelde farkında bile değildirler. Belirsiz ve hızlı akan bir dönemde bunun normal olduğu düşünülebilir; ama gelişmeleri işçi sınıfının cephesinden okurken acı çekmeniz de bu yüzdendir. 1917'ye geldiğinde ise Marx'ın ortaya koyduğu hamle felsefesinin bu sefer Lenin tarafından mükemmel bir ustalıkla uygulandığını görürsünüz. Lenin, devrimi "basamak basamak" yakalamaktan bahseder. Ve 1917 için gördüğümüz, okurken bizi müthiş bir enerjiyle dolduran şey de Bolşeviklerin ustaca hamleleri karşısında karşı cephenin yaşadığı kafa karışıklığıdır. "Yönetme" meselesinin böyle de bir yönü vardır.

Fransa'da Sınıf Mücadeleleri'nden devrimi "basamak basamak" yakalamaya uzanan düşünce 1840'lardan 1917'ye dek ilmek ilmek işlenen Marksizmdir.

Evet, ilmek ilmek işlenen... Çünkü göreceğiz ki Marx, kafasındaki sorulara yanıt ararken, ilk teorik kalkış noktasından hiç uzaklaşmamış; aksine çok tutarlı ve takip etmesi sanıldığından daha kolay olan bir biçimde ilerlemiş, temel kalkış noktasını gerçek hayatın ipliğiyle dokumuştur.

İşte Fransa yazıları, bu serüveninin çok önemli bir yerinde duruyor. Bu serüvenden ve Marx'ın hareket tarzından öğrenecek çok şeyimiz bulunuyor.

İlk tanışma: 1843

Marx'ın Fransa ile ilk gerçek tanışması 1843 yılının ikinci yarısına denk düşer. Bu tanışmanın öncesinde Marx'ta bir "ilk birikim" gerçekleşir.

1842'nin başlarında *Rheinische Zeitung*'da yazmaya başlayan Marx'ın nasıl bir felsefi-politik ortamın içinde olduğunu ve bu ortama dair düşüncelerini daha net anlamaya başlarız. *Rheinische Zeitung*, monarşik Prusya'nın gölgesi altında, sol-Hegelciler ile liberallerin birlikteliği üzerinden yürüyen, etkili bir gazetedir. Sol-Hegelcilik, Hegelciliğin radikalizme yakın, ya da başka bir ifade ile, mevcut olanın eleştirisinden yola çıkan ve değiştirmeye, dolaşısıyla politikaya yakın bir uzantısıdır. Prusya Almanyası'nın Hegelciliğe tahammül edememesi ölçüsünde, yani gayet ekonomik ve politik nedenlerle alternatif bir patika açılmıştır.

Fakat baş editörü olduğu gazetede, Marx'ın diğer yazarlarla daha fazla birlikte devam etmesini engelleyen ayrımlar türer. Bu ayrımların en önemlilerinden biri Marx'ın kendisinin dile getirdiği şekliyle, "odun hırsızlığı" gündeminde had safhaya çıkan özel mülkiyet ve hukuk alanında yaşanır.⁵ Tarih ve felsefede yetkin olan Marx "hukuk felsefesi"nde de kalem oynatabilmektedir; ancak ilk defa mevcut somut koşullar onu maddi süreçleri anlamaya ve daha büyük bir hızla politikaya itmiştir. Buna aracılık eden en önemli başlık "özel mülkiyet" sorunu olur.

Özel mülkiyet ise yoksulluğu, devleti ve komünizmi tartışmak demektir. Tüm bu tartışmaların "hukuk felsefesi" altında, kısmen de felsefi jargonla yürütülmesi tartışılan şeyin politik niteliğini etkilemez. Burada ilginç bir dönüm noktası ortaya çıkar. Birçok teorik sorun ortaya çıkmıştır ve gerçek ekonomik-politik durum hem gerçek bir çözümü hem de teorinin sorunlarının çözümünü bekler. Bu belirsizlik içerisinde, henüz "Fransız sosyalizmi"ne tam hâkim olmayan, komünizm hakkında olgunlaşmış olmaktan uzak fikirlere sahip Marx, kafasındaki soruları çözmek için "incelemeye" başlar. 1843-44 yılı Marx'ın Fransız sosyalizmine hâkim olduğu ve aynı zamanda, şaşırtıcı olmayacak bir biçimde, Hegel *Eleştirisi*⁶ ile eski devlet ve hukuk anlayışından sıyrıldığı dönem olur.

5 Marx bunu kendi ekonomi politik incelemelerinin gelişimini sergilediği ünlü "Önsöz"de dile getirir: <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1859/critique-pol-economy/preface.htm>

6 *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı* 1843'te yazılmaya başlanmıştır. Marx bu yazısına 1844'te bir "Giriş" ekler. "Giriş", Marx'ın oluşmaya başlayan yeni teorisinde işçi sınıfının, adı zikredilmeden arandığı bir metin olur.

Fakat burada başka bir çarpıcı yön vardır. Marx aynı zamanda bir tür “iyi niyet”le, güdüyle ya da “değerlerle” hareket etmektedir. Söz gelimi “odun hırsızlığı” somut bir olaydır; hırsızlık hukuksal bir anlama sahiptir; hukuksal anlamdaki problem özel mülkiyet sorunu demektir; özel mülkiyet ise yoksulluk ve sömürü demektir. Bu zincirde “teori” elbette vardır; ama olan bitene “değer biçmek” de kesinlikle belirgindir. Eleştiri ise aşmak, istenilen duruma varmak demektir; hem teorik hem de pratik olarak. Marx’ın teorisi ile değerler dünyası arasındaki bu karmaşık iletişimin kritik halkasını Fransa’daki sınıf mücadeleleri oluşturur. Teori adeta kendine bir maddi olanak aramakta, maddi somut durum ise yeni bir teorik atılımı gerektirmektedir. Komünizm “işçi sınıfı”nı aramaktadır; hâlbuki Almanya’nın sömürülen sınıfları Marx’a bu teorik olanağın somut karşılığını veremeyecek kadar zayıftır. Almanya düşüncede ilk kıvılcımı çakmıştır; fakat ateşi asıl büyüten Fransa’dır.

Marx, Almanya’da karşılaştığı somut sömürü sorununu başlarda “insan”- özel mülkiyet - devlet teorik üçgeninde ele almaya çalışır. Fakat teorisi hem yeni girdilere aç durumdadır hem de kafası tam netleşmemiştir henüz Marx’ın. Bu netleşmeme hali bir yanıyla avantajdır. Netleşme sağlanmaya başladıkça sömürünün ve özel mülkiyetin adreslendiği teorik tutamak noktası evrensel “insan”dan sınıf olan “işçiler”e doğru olgunlaşır.

Bu netleşme bir kere gerçekleştiğinde, işçi sınıfı teorinin merkezine bir kere oturduğunda Marx’ın dünyaya bakışında artık başka bir seviyeye çıkmıştır. İşte bu, Marx’ın hem Fransa yazılarını hem de dolayısıyla diğer sosyalizm ve komünizm akımlarına karşı duruşunu anlayabilmek için çok ama çok önemlidir. Çünkü Marksizmin nasıl geliştirildiği ve işçi sınıfının onda nasıl bir yer edindiği anlaşılmadığında Marx’ın kitlelere verdiği öneme dair yanlış çıkarımlar üretmek mümkündür. Marx için toplum sınıflardan oluşur ve mücadele eden, bu kitlesel mücadelenin tarafları olan sınıflar olmadan koca toplumsal yapının iktidarını ele geçirmek ya da onu korumak mümkün olmayacaktır. Fransa 1848’in öncesinde “darbe” ile devrimin karıştırıldığı çok badire atlatmıştır. Marx’ın, yazılarını bu deneyimlere neden olan düşüncelerin hâlâ canlı olduğunu bilerek yazdığını unutmamak gerekir.

Marx'ın Hegel eleştirisi ile Fransa'ya geçişi aynı dönemde gerçekleşir. Marx 1843 yılının sonunda Jenny ile birlikte Paris'e göç eder. Artık işçi sınıfının faal siyasi mücadelesini görebilme olanağına sahiptir. O dönemin partileri olan sosyalist kulüpleri yakından tanıma olanağı bulur. Fransız sosyalizminin ve "Alman komünizmi"nin problemlerine tam anlamıyla vakıf olacağı bir dönemdir bu. Bu dönemi *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*'ne bağlayan son ürün *Komünist Manifesto*'dur.

Marx'ın bu "Fransa dönemi" hiç de masa başında geçmez. Biyografilerinde genelde pek üzerinde durulmamasına rağmen Marx, daha sonra Blankistler ve Prudoncular olarak da göreceğimiz, hem Fransa kökenli hem Alman göçmenlerden oluşan farklı sosyalist partilerin farklı farklı kulüpleriyle yakından ilişkilene imkânı bulur. Marx politikanın içerisinde teorisini olgunlaştırmakta, olgunlaşan yeni sağlam teorik malzemesiyle farklı politik hatlara karşı tavır geliştirmektedir. Tüm bunların merkezinde ise bir sınıf oluşturan işçiler, işçi sınıfı bulunur. İşçi sınıfı her anlamda toplumun içindedir, toplumu ve tarihi değiştirebilme yeteneğine, gücüne sahiptir. Marx'ın komünizminin mümkünlüğü, ayağını böylece işçi sınıfına basar.

Tüm bunların Marx'ın kafasında yerleşmesinin öyküsü Fransa ile ilk tanışmasıdır işte.

Bu aynı zamanda şu anlama gelmektedir: Marx, Alman komünizminin "ideal" dünyasını eleştirerek başladığı ve maddi olandan yola çıkarak adımlarını attığı serüveninde, ekonomi politik incelemeleri ve sınıf mücadeleleri kavrayışı sayesinde, adım adım kendi teorisine ve kendi "bağımsız politik hattına" doğru ilerlemektedir.

Henüz o noktaya varmamıştır; ancak Marx'ı kendi teorisi, değerler dünyası ve somut ekonomik-politik gelişmeler arasında bocalamadan doğru yola yönlendiren en önemli motivasyonlardan biri "kurtuluş"u araması olmuştur: Gerçek insanların, sınıfların olduğu dünyada, kafada olup biten değil, maddi ve nihai bir kurtuluş. Bu saikler doğrultusunda, Marksist komünizmi diğerlerinden ayıran özellikleri *Komünist Manifesto*'da bulmak mümkündür. *Manifesto*'nun adına yazıldığı "parti", şimdilik 'gerçek tarihsel hareket olarak komünizm'in altını çizmektedir; fakat Marx ve Engels Almanya'da devrimin yolunu açacak bir tür örgütün çalışmalarına

başlamıştır bile.

Fransa ile tanışması Marx'ı gerçek kurtuluşla buluşturmuş ve Engels ile birlikte kendi Partilerinin en etkili olabileceği yerden başlayarak Almanya'da bir devrimi aramaya yönlendirmiştir. El-lerinde az çok bir strateji olgunlaşmaya başlamıştır.

Fakat tarihin gelişimi bu iki Alman devrimcisini Fransa'ya tekrar bakmaya yönlendirecektir.

İkinci tanışma: 1848'den 1870'e Marx ve Fransa

Yahudi Sorunu ile birlikte Marx ve İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu ile Engels, başta Fransa olmak üzere, diğer ülkelere Almanya'dan bakma sorununu aşmaya başlarlar. İşçi sınıfının bu ülkelerde, ama özellikle Fransa ateşinde kavranması, Almanya'daki zayıflığı çözecek bir etken olarak görülmeye başlanır. Fransa ile tanışmanın böyle de bir yanı vardır.

Fransa'daki politize işçi sınıfının gürleyen sesi, Almanya'daki sömürülen sınıfların uyanışını da tetikleyecektir.⁷ Devrimin kıtada yayılması ya da devrime dışarıdan enerji kazanma bakış açısı, yeni kurulan teoride ilk defa bu şekilde dile getirilir.⁸ Bu bakış açısının daha net halini, 1848'te ve sonrasındaki devrimci kabarış - geri çekiliş sürecinde Marx'ın yazılarında görmek mümkün olacaktır.

İşçi sınıfının Marx'ın devrim anlayışında edindiği merkezi yerin, teorisinin diğer merkezi öğeleriyle nasıl bir tutarlılık içinde savunulduğunu ve adım adım işlendiğini görmek istersek, örnek bir izlek olarak üç belgeye göz atabiliriz. *Felsefe'nin Sefaleti*, işçilerin içinde bulunduğu ekonomik koşullar tarafından nasıl yaratıldığını ve

⁷ Bu deyiş, Hegel'in *Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı*'nın "Giriş" bölümünün sonunda "Gal horozunun ötüşü Almanya'nın dirilişinin müjdecisi olacaktır" şeklinde geçer.

⁸ Marx daha sonra *Alman İdeolojisi*'nde benzer bir kavrayışı şu şekilde dile getirir: "(...) dolayısıyla da, "insanlık tarihi"nin daima sanayi ve mübadele tarihiyle bağlantılı olarak ele alınıp incelenmesi gerektiği sonucu çıkmaktadır. Fakat Almanya'da bu şekilde tarih yazmanın neden imkânsız olduğu da açıktır; zira Almanlar yalnızca gerekli kavrayış gücünden ve materyal-den değil, 'duyusal kesinlik'ten de yoksundur ve Ren nehrinin karşı kıyısında tarih akışı durmuş olduğundan, bu gibi deneyimler edinmek mümkün değildir." Karl Marx, *Alman İdeolojisi*, İstanbul: Evrensel, 2013.

bir sınıf oluşturduğunu anlatır. 1848 devrimlerinin hemen öncesinde yazılan *Komünist Manifesto, Felsefe'nin Sefaleti* ile birlikte, işçi sınıfının verdiği mücadelenin ekonomik ve politik özelliklerini ortaya koyar: İşçi sınıfı kendisinin ve insanlığın nihai kurtuluşunu gerçekleştirmek için, içinde bulunduğu ekonomik koşulları değiştirmek zorundadır ve bu değişim politik bir devrimle mümkündür. İşçi sınıfı ile politik devrimin bağlantısı daha şimdiden Marx'ı Prudoncular ve Blankicilerden ayırmaktadır. Ve son örnek, Uluslararası İşçi Derneği'nin (I. Enternasyonal) ilkelerinde bulunur; 1864 tarihinde, Marx hâlâ aynı doğrultudadır: işçi sınıfının kurtuluşu işçi sınıfının kendi mücadelesinin ürünü olacaktır.

Yani ne zihinde gerçekleşen bir devrim, ne toplumun reforme edilmesi, ne de kendinden ibaret bir örgütlenme bu görevi yerine getirebilir. Sınıfların mücadele ettiği tarih sahnesinde tek gerçek kurtarıcı sınıf, devrimci niteliğe sahip olan işçi sınıfıdır. Artık devrim teorisi ve stratejisi bu teorik doğru üzerinden geliştirilecektir.

Marx kurtuluşa giden yolu gördüğü andan itibaren kendi yolunu da çizmeye başlar. Fakat hem devrimin nasıl bir şey olduğunu anlayabilmek hem işçi sınıfının hareket tarzını kavrayabilmek hem de komünist mücadele veren tutarlı kadrolar yaratabilmek anlamında henüz yolun çok başındadırlar. Yine de 1847 yılının Haziran'ında, Marx ve Engels'in kendi nüfuzlarını kurabildikleri "Adiller Birliği" örgütünün ismi değiştirilir ve "Komünistler Birliği" haline getirilir; yeni, "Marksist" bir program benimser; Ağustos'un sonlarına doğru da Alman göçmenlerden başlayarak işçilerin örgütlülüğünü ve birliğini sağlayacak "Alman İşçileri Topluluğu" Brüksel'de kurulur. İkili, yeni örgütün yayın organı olacak bir de gazete hazırlar.⁹ Yıl sonuna doğru, Marx kendi doktrinini örgütleme işlevi görecektir hamleler atmaya devam eder. Örneğin, *Ücretli Emek ve Sermaye*, bu dönemde Alman işçilerine

⁹ Bu gazetenin, daha doğrusu derginin ismi *Kommunistische Zeitschrift*, yani *Komünist*'tir (1847). Sonraları, II. Enternasyonal içerisindeki ayrışmadan sonra, Lenin'in öncülüğünde devrimci Marksist gelenek kendisini "Komünist" olarak tanımlamaya başlamıştı. Bolşevik Partisi'nin ismini bu doğrultuda değiştirme kararı alınmıştı. Yine Lenin'in yönlendirmesiyle çıkan ve Avrupa soluna biçim vermek gibi bir işlevi olan gazetenin ismi de *Komünist* (1915) olarak düşünülmüştü.

verilen derslerin bir ürünüdür.

1848'in ilk haftalarında önce İtalya'da, sonra da Fransa'da olmak üzere devrimci kabarışlar ortaya çıkar.

1848 öncesinde bir devrim beklenmektedir; fakat bu pek çok açıdan yepyeni bir devrim olacaktır. Yeni devrimde işçi sınıfının oynayacağı merkezi rol saptanmıştır; fakat Marx'ın zihninde bir model olarak ancak geçmiş devrimlerin örnekleri bulunmaktadır. Oluşturduğu yeni teori ve doğası gereği eskinin izlerini taşıyan bir devrim modeli, ilk sınavasını 1848 devrimleri ile yaşar. Bu sınavı, Marx'ın Fransa ile ikinci tanışmasıdır.

1848 Şubat'ında Paris'te devrim patlak verir. Marx Brüksel'den Paris'e geçer. Komünistler Birliği'nin merkezi de onunla birlikte Paris'tir artık. Devrimin kıtaya yayılacağı görülmektedir. Yeni mücadele örgütü Komünistler Birliği, Alman devrimi için siyasal talepler hazırlar. Fakat Marx'ın Fransa'nın kalkışma tarihinden iyi bildiği maceracılık hastalığı Alman işçileri de etkileyecek gibidir. Marx buna karşı, bir Alman işçi kulübü¹⁰ organize eder ve işçileri o sıralar Paris'te bulunan maceracı küçük burjuva liderlerden koparmaya çaba gösterir.¹¹

Devrim, Ağustos gibi geri çekilmek üzere Almanya'yı etkisi altına alır. Bu süre içerisinde Marx ve Engels yeni kurdukları *Neue Rheinische Zeitung* ile Köln'den yayın yapmaya başlarlar. Marx'ın *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri* ismini taşıyan yazıları bu gazetede yayınlanır.

Fransa'da Sınıf Mücadeleleri ve daha sonra kaleme alınan *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*, yani üçlemenin ilk iki kitabı, 1848 devriminin yenilgisi ve bu yenilgi neticesinde gerçekleşen gelişmelerin ele alındığı yazılar bütünüdür. *Sınıf Mücadeleleri*, Engels'in

Alman İşçileri Kulübü, 1848 yılının 8-9 Mart'ında Komünistler Birliği liderleri tarafından kurulur. Kulübün amacı Paris'teki göçmen Alman işçileri birleştirmek, proletaryanın siyasi taktikleri üzerine onları eğitmek ve milliyetçi, küçük burjuva ya da maceracı düşüncelerden uzak tutmaktır. Kurulduğu sıralarda Marx ve Engels başta Herwegh ve Bornstedt'inkiler olmak üzere maceracılığa karşı mücadele vermektedirler ve bu kulüp söz konusu örgütlenmenin Paris'teki yeri olur. Ayrıca bkz. Marx Engels Collected Works (MECW), vol.7, Lawrence & Wishart, 2010, s.603.

Karl Marx, Friedrich Engels, "Letter to Etienne Cabet, Editor of the *Populaire*" (Mart 1848), MECW, s.8-9.

deyimiyle “Marx’ın, güncel tarihin bir kesitini, kendi materyalist anlayışıyla, verili iktisadi durumdan hareketle açıklamaya yönelik ilk girişimidir.”¹²

Yeni dünya görüşünün bir tarihsel kesite ilk uygulanışı, başlı başına heyecan verici bir metinle karşı karşıya olduğumuz anlamına gelir; fakat bunun da ötesinde, bu kesit herhangi bir kesit değildir. Devrimci dönem, kendinden önce gelen uzun yılların, içerdiği çelişkilerin ve soruların tüm şiddetiyle ortaya çıktığı, olağanüstü hızlı bir tarihsel kesittir. Marx, 1840’ların ortalarından itibaren geliştirdiği yaklaşım biçimini, hızlı bir dönem için, yenilginin hemen ardından 1850’de kullanır. Yani elimizdeki herhangi bir somut siyasal inceleme metni değildir. Marx bu tarihsel kesiti incelediğinde, maddi durumdan (daha doğrusu yeni formülasyonu ile, mevcut iktisadi ilişkilerden) yola çıkarak mevcut sınıfsal ilişkileri açıklama biçimini tarihin akışına uygulamaktadır. Yani iktisadi durum, sınıflar arasındaki mücadele ve kişiler ve tarihsel olaylar arasındaki karmaşık ilişkileri tutarlı bir bütün olarak ortaya koymaktadır Marx.

İncelemedeki farklılık, devrimin yenilgisiyle ve kapitalizmin yeni bir “gönenç dönemi”ne girmesiyle daha rahat anlaşılır hale gelir: Kapitalizm bir kriz uğrağından geçmediği sürece, dolayısıyla devrimci kabarışın maddi zemini oluşmadığı sürece, devrimci kalkışma mümkün değildir. Dolayısıyla, devrim devam ediyormuş gibi hareket etmek, kafadaki düşünceyi gerçek dünyaya sığdırmayı denemek anlamına gelir. Bu ise Marx’ın uzun süredir kavga ettiği düşüncenin tam da kendisidir. Bu çerçeveden bakıldığında, Marx’ın 1848 öncesi ve sonrası yazılarının hatta ekonomi politik çalışmalarının izlediği rotanın kesinlikle ortak bir doğrultu oluşturduğu görülür.

Öte yandan, gelişmeler Marx ve Engels’in akıllarındaki devrim modelini değiştirmeleri gerektiğine de işaret etmektedir. Marx’ın önündeki sorun kabaca şöyledir: Devrim, onu hazırlayan nesnel maddi koşullar olgunlaşmadığı sürece gerçekleşmez. Devrim, iktidarı alarak bu iktisadi koşulları temelinden değiştirme olanağı sunar. Değişimi sağlayacak mücadelenin asıl öznesi işçi sınıfıdır.

Bununla birlikte, şartlar olgunlaştığında açılan devrimci dönemde, mücadelenin ilk hedefi doğal olarak iktidardaki monarşi olacaktır. Fakat ortada, "sınıf mücadeleleri" adına tam olarak yakışan bir sınıfsal kompozisyon bulunmaktadır. Burjuvazi ile monarşi karşı karşıya gelmiş durumdadır; bununla birlikte burjuvazi kendi içinde de çatışmalara sahne olmaktadır. Küçük burjuva katmanlar ve köylülük önemli unsurlardır; işçi sınıfı vardır ve politik olarak aktiftir; fakat tarihsel görevini yerini getirebilmek anlamındaki gücünde soru işaretleri bulunmaktadır.

Bu şartları düşünürken Marx ve Engels'in aklında yükselen bir devrim modeli bulunur. 1832, 1834 ve 1839 yıllarında devrimciler tarafından gerçekleştirilen kalkışmalar sınıfsal karşı karşıya gelişlerden çok, iktidarın arandığı ama "maceraya" kaçan çıkışlar olmuştur. Bu anlamda bir devrim modeli için ancak olumsuz örnek teşkil edebilirler. Geriye, en çarpıcı örnek olarak 1789'un büyük Fransız Devrimi kalmaktadır.¹³ Sınıfların karşı karşıya geldiği, karşılıklı hamlelerle ve gelişim içerisinde seyreden bu kesit, modern dönemin devrimleri için bir model sunar.

Bu dönemde devrim, kendi içerisinde kendisini daha ileriye taşıyacak partilere alan açarak, gelişen bir seyir göstermişti. Devrim süreci "basamak basamak" ilerlerken, iktidarı ele geçiren parti bu ele geçirme mücadelesi kapsamında devrimi daha ileriye taşıma niteliğine sahip olan partinin önünü açıyor, kendisi gelişimin önünü tıkayacak noktaya geldiğinde, önünü açtığı daha radikal parti tarafından yerinden ediliyordu.

Paris'in proleter yığınları, devrimin zaferi sonrasında bile, izlenecek yol konusunda bir bilince sahip değillerdi. Yani Marx ve Engels bu modelle dünyaya bakarken elbette hayal kuruyorlardı; fakat bu yığınların, kendi iktisadi durumlarının öz yansımaları olan gereksinimlerin açık ve akla uygun ifadelerinden başka

¹³ Engels, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*'ne yazdığı ünlü Önsöz'ünde bunu şu şekilde izah eder: "On yedinci yüzyıldaki Büyük İngiliz Devriminden itibaren modern dönemin tüm devrimleri, her devrimci mücadelenin ayrılmaz unsurları gibi görünen bu özellikleri taşıdı. Bunlar proletaryanın kendi kurtuluşu için yürüttüğü mücadelelerde de kullanılabilir görünüyordu; özellikle de, söz konusu kurtuluşun hangi yönde aranması gerektiğini bir dereceye kadar da olsa anlayan insanların sayılı olduğu 1848'de." *Fransız Üçlemesi*, s.21.

bir şey olmayan düşünceler tarafından etkilenip yönlendirilmeleri neden zor oldu? Yani ileriye doğru zorlayan azınlıklar tarafından kazanılmış ve yönlendirilmiş geniş bir devrim hareketi mümkündü. Yığınların devrimci ruh hali değişkenlik gösterse ve bıkkınlığa dönüşme ihtimali olsa bile, bu sefer önceki devrimlerden farklı olarak, kandırmacaların değil kendi çıkarlarının programı olan taleplerin yerine getirildiğini görmeleri söz konusuydu.¹⁴

Devrimin yükselen seyri içerisinde siyasal bilinci de yükselen, kendine güven kazanan kitleler... Bir açıdan bakıldığında kurtuluşlarının kendi emekleri sonucu gerçekleşmekte olduğunu gören kitleler... Üstelik 1848 Fransası'nın gelişmelerin ardından yerleştiği sınıfsal dengelerde, köylülük dâhil diğer katmanların proletaryanın etrafında toplanabileceği de gözleniyordu.¹⁵ Deneyimlerin olgunlaştırdığı proletaryanın belirleyici etmen olmasını sağlayacak koşullar mevcutken, Engels'in de belirttiği gibi, "*azınlık devriminin çoğunluk devrimine dönüşmesini beklemek için gerekli her şey mevcut değil miydi?*"¹⁶

Fakat gelişmeler aksini gösterdi.

Marx, ilk Fransa yazılarından yani *Sınıf Mücadeleleri*'nden sonra aynı döneme geri dönerek gelişmeleri yenileriyle birlikte tekrar, bu sefer daha kapsamlı bir biçimde ele almıştır. Yeni değerlendirmenin ürünü *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i* adını alır. Engels, *Brumaire'e* yazdığı önsözde, Marx'ın eski ve yeni Fransa tarihini, dolayısıyla bir yandan birinci Fransız Devrimi'ni diğer yandan da Louis Bonaparte'in hükümet darbesiyle gelişen güncel olaylar

¹⁴ Age., s.22.

¹⁵ Kurtarıcı proletaryanın iktidarı ele geçirebilmesi için uygun güç dengelerini sadece hazır bulması değil, yaratması da gerekmektedir. Ona bu imkânı iktisadi gelişmenin (ve krizin) kendisi tanır. Öte yandan, daha sonra "ittifaklar sorunu" olarak literatüre girecek olan bu meselenin çok daha kapsamlı bir siyasal-ideolojik müdahalenin ürünü olabileceği görüldü. Önce Paris Komünü daha sonra 1917 Rus Devrimi, siyasal savaşımın en temel kurallarından biri olan "düşmanı yalnız bırakırken kendi cepheni güçlendirme" mekanizmasının, mevcut sınıfsal konumlanışlar üzerinden nasıl gerçekleştirilebileceğini gösterdi. Bu, daha sonra üzerinde tekrar duracağımız başka bir meselenin anahtarıydı da: Devrim hareketini genişletmenin olanakları ve iktidarın ele geçirildiği hamlenin zamanlaması ilişkisi. Bu ilişkinin sağlıklı kurulabilmesi için devrime hazırlanmış bir örgütlenme gerekiyordu.

¹⁶ *Fransız Üçlemesi*, s.22.

dizisini nasıl birlikte çalıştığını belirtir. Fakat şunu da ekler ki tarihin büyük hareket yasasını keşfeden Marx'a göre mücadelenin güncel olarak ortaya çıkan bütün görünüşleri, toplumsal sınıfların mücadelelerinin az ya da çok belirgin ifadeleridir. Ve bu sınıfların varlığını, dolayısıyla çarpışmalarını belirleyen de iktisadi durumlarının gelişme derecesi, üretim tarzları ve bunların belirlediği değişim ilişkileridir.

İşte tam da bu yaklaşım biçimi, "olayların onu hiçbir zaman şaşırtmamasının nedeni"ydi. Marx, devrimi "basamak basamak" yakalamanın ve ona hazırlanmanın anahtarlarından en önemlisini veriyordu bize.

Brumaire'de devrim modeline tekrar eğilen Marx, 1848 devriminin birinci Fransız Devriminin yükselen gelişiminin aksine, alçalan bir çizgi üzerinde hareket ettiğini belirtir. Proletarya sahneye çıkmış ve gücüyle burjuvaziyi kendine getirmiştir. Burjuvazi bir sınıf olarak irkilirken, içerisindeki "en ilerici" öge olan sanayi burjuvazisi dahi proletaryaya karşı oluşan Düzen Partisi'nin "en bağnaz"ı haline gelmiştir artık. Burjuvazi hızlıca gericileşmiş, ideallerinden vazgeçmiş, Şubat Devrimi'nde monarşinin devrilmesini ve Cumhuriyetin kurulmasını sağlayan asıl güç olan proletaryaya karşı aristokrasiyi desteklemekten çekinmemiştir. Aslında proletarya Paris dışında güçlü de değildir; fakat burjuvazinin asıl korkusu proletaryanın "sosyalist" bilinci ya da programı da olmamıştır zaten; proletarya bu noktalarda hâlâ zayıftır.¹⁷ Burjuvazi, Marx'ın önceki değerlendirmelerini haklı çıkarırcasına, burjuva demokrasisini zorla getirebilen bir proletaryanın, bunun ötesini de zorlayacağından, yani gelişme potansiyelinden korkmuştur. Ortalıkta henüz bir "sosyalizm" yoktur; ama proletarya korkusu burjuvaziyi kendi ideallerini bile "sosyalist" olarak damgalamaya yöneltir.¹⁸

¹⁷ Marx *Brumaire*'de bu zayıflığın kaynaklarından birini "sosyal demokrasi" olarak çok çarpıcı biçimde adresler. *Brumaire* ile birlikte "demokrat" sıfatı artık bir küfür etkisi yaratır. "*Sosyal demokrasinin kendine özgü karakterini özetleyen şey demokratik-cumhuriyetçi kurumların, iki ucu, yani hem sermayeyi hem de ücretli emeği ortadan kaldırmanın araçları olarak değil, bunlar arasındaki karşıtlığı zayıflatmanın ve uyuma dönüştürmenin araçları olarak istenmesiydi.*" *Fransız Üçlemesi*, s.178.

¹⁸ "*Karşı devrimciler tarafından sürekli çağrılıp dualarla kovulan 'kızıl hayalet', sonunda ortaya çıktığında, kafasında anarşist Frigya şapkasıyla değil, düzenin üniformasıyla, kırmızı pantolonla görünür.*" *Fransız Üçlemesi*, s.172-73.

Devrimci dönemin sonuna doğru gelinirken sınıfsal kaymalar devam eder ve bu da iktidar boşluğuna doğru giden bir süreç yaratır. Ortada büyüyen bir “yönetememe” sorunu vardır. Burjuvazi proletaryayla karşılaştıktan sonra süreci kazasız belasız kapatma derdindedir. Bu kadar devrim oyunu yetmiştir, artık “düzen”i sağlama zamanıdır. Fakat burjuvazi bunu tek başına yaratacak güce sahip olmadığı oranda sınıfsal dengelerin arasında sıkışıp kalmıştır. Marx bu süreci şu şekilde ifade eder:

Burjuva sınıfının egemenliğinin henüz tam olarak örgütlenmediği, bu egemenliğin saf siyasal ifadesini kazanmadığı dönemde, diğer sınıfların karşıtlığı da saf hâliyle ortaya çıkamıyor ve ortaya çıktığı yerde, devlet iktidarına karşı yürütülen her mücadeleyi sermayeye karşı yürütülen bir mücadeleye dönüştüren tehlikeli yola giremiyordu. Burjuvazi, toplumun canlılığının ürünü olan her tür harekette ‘huzur’a yönelik bir tehdit görürken, huzursuzluk rejimini, yani kendi rejimi olan ve bir sözcüsünün ifadesiyle mücadele içinde ve mücadele sayesinde yaşayan parlamenter rejimi toplumun tepesinde tutmayı nasıl isteyebilirdi?¹⁹

Burjuvazi kendi parlamentosunun susturulması için dua ediyordu. Duası kabul olacaktı.

Şubat’ta proletarya sayesinde kurulan Cumhuriyet, her ileri adım-dan korkan burjuvazi tarafından adım adım çöküşe götürülür. Önce proletarya, Haziran ayında erken bir ayaklanmanın içine çekilir. Proletarya küçük burjuvazi tarafından yalnız bırakılmıştır ve tek başına ayaklandıktan sonra yenilgiye uğratılır. Sıra küçük burjuvaziye gelir. Haziran bu sınıfın da yenilgisi olur; “*burjuva cumhuriyetinin gerçek doğum yeri Şubat zaferi değil, Haziran yenilgisidir.*”²⁰

Fakat devrimin alçalan seyri burada noktalanamaz. Noktalanamaz çünkü dengeler, yani “sınıf mücadeleleri” buna izin vermemektedir. Üstelik 1848-1852’nin Fransası her sınıfın siyaset sahnesinde bugünkünden çok daha doğrudan temsil edildiği bir arenaya sahiptir. Her parti kendi çıkarları doğrultusunda hamle yapar. Proletarya tehdidine karşı oluşan Düzen Partisi’nin²¹ birliği, pro-

¹⁹ Fransız Üçlemesi, s.191.

²⁰ Karl Marx, *Fransa’da Sınıf Savaşları*, Ankara: Sol, 1988, s.39.

Düzen Partisi, egemen sınıflar bloğunu oluşturan Lejitimistler (büyük toprak sahipleri, Borboncular) ile Orleancılardan (malî aristokrasi) oluşur.

letarya tehdidi bizzat burjuvazi tarafından ortadan kaldırıldıktan sonra tutkalsız hale gelmiştir. Burjuvazi kendi çıkarı gereği monarşinin karşısında duracağına, cumhuriyetle birlikte kendi egemenliğinin de altını oymaya devam eder ve Parlamento bir savaş alanı haline gelir. Genel oy hakkı ortadan kaldırılır ve en sonunda da Louis Bonaparte, diktatörlüğünü ilan eder.

Marx, Fransa'ya 1852 yılının *Brumaire*'inden bakarken 1850'nin *Sınıf Mücadeleleri*'nden sonraki gelişmeleri de hesaba katarak farklı değerlendirmelerde bulunur. Bu değerlendirmelerin en kapsamlısı Louis Bonaparte'ın niteliği ya da onu yaratan koşullarla ilgilidir. Bununla birlikte, bir önemli değişim daha gözlemleriz. Burjuvazi kendi ideallerini "sosyalist" diyerek mahkûm ettikçe, "işçiler ile küçük burjuvazinin birliğinin" partisi olan sosyal demokrat partinin hareketleri de daha net kavranmaya başlanır. *Sınıf Mücadeleleri*'nde, burjuvazinin karşısında oluşacak güç birliğinin unsurlarından biri olarak küçük burjuvaziye daha sıcak bakılırken, 1849 yılında kurulan sosyal demokrat partiye de sempatiyle yaklaşılır. Fakat 18 *Brumaire*'de bu partinin işçi sınıfını uyutmanın bir aracı olduğu açıkça dile getirilir. Bu farklılık, işçi sınıfının bağımsız siyasal hattını oluşturması gerektiğinin görül- düğü anlardan birine işaret eder.

Nitekim Fransa ve Almanya'daki gelişmelerin birlikte değerlendirildiği 1850 yılı itibariyle Marx ve Engels birden fazla gerçekle yüzleşmek zorunda kalırlar. Bir yandan proletaryanın "siyasal eğitimi" sorunu ortaya çıkmıştır. Diğer yandan Komünist Birlik örgütü başka bir dünya görüşünün etkisine girmeye, fiilen işe yaramayacak bir yere doğru yol almaktadır. Marksist komünizmin ihtiyaç duyduğu kadrolarda problem vardır. Bütün göstergeler "olgunlaşmamışlığa" işaret etmektedir.²²

"Orada söz içeriği aşıyordu, burada içerik sözü aşıyor." Marx, bu olgunlaşmamışlığı *Brumaire*'in ilk bölümünde çok iyi tarif eder. Devrimin alçalan seyir izlemesinin sonuçlarından bir takım genellemeler çıkarmaya başlar ve 1848-51 aralığı, ortaya çıkardığı derslerle bir sonraki devrimin ciddiyetini mümkün kılacak gerekli bir deneyim dönemi gibi görülür. "Eğer olağan, deyim yerindeyse okul programlarına uygun bir gelişim çizgisi izlenseydi, Şubat Devriminin yüzeydeki bir sarsıntı olmanın ötesine geçebilmesi için, Fransız toplumunun 1848-1851 yıllarında devrimciliği nedeniyle hızlandırıcı olan bir yöntemle aldığı derslerin ve kazandığı deneyimlerin, bu devrimi öncelemesi gerekirdi." *Fransız Üçlemesi*, s.152.

1848-1850 aralığının gelişmeleri, proletarya dışındaki sınıfların ve bu sınıfların siyasal temsilcilerinin hareket tarzını netleştirmiştir. Fransa ile aynı 1848-50 dönemi içerisinde Alman topraklarında gerçekleştirilen meclis seçimleri ve sonuçları, liberallerin kendi misyonlarını bile üstelenemeyecek bir korkaklıkla malûl olduğunu gösterir. Marx ve Engels bu dönemde bir yandan Komünist Birlik'te ortaya çıkan problemlerle hesaplaşmak zorunda kalır; diğer yandan geri çekilmenin uygun siyasi manevralarını gerçekleştirmeye uğraşır. Birlik'te bazı önemli hizipler türemiştir ve bu hizipler Engels'in *Sınıf Mücadeleleri*'nin Önsöz'ünde de dile getirdiği yeni dönemi kavrayamamaktadırlar. Yani devrim geri çekilmektedir ve artık yeni bir devrime hazırlanma dönemi başlamıştır.²³ Marx ve Engels'in ezberinde bütün o 40'lı yılların (ve öncesinin) sosyalizm anlayışları ve örgüt deneyimleri bulunmaktadır. Ustalar nereye doğru gittiklerini görecektir bakış açısına kesinlikle sahiptirler. Marx ve Engels bu konuda son derece "doktriner" ve merkezîyetçidir; Komünist Birlik'in başka bir örgüte dönüşmeye başladığını gördükleri andan itibaren Birlik'i tasfiye ederler.²⁴

İşte tüm bu değişimlerin gerçekleştiği dönemeç kabaca 1850 yılının yazıdır. Çalışmalarının ilginç bir çeşitlilik kazandığı bu dönemde Marx bir yandan tarihi inceliklerle değerlendirmiş, diğer yandan ekonomi politik çalışmalarına tekrar adım atmıştır. Artık bu ekonomi politik çalışmalarının odağı ve kapsamı değişecektir. Bu dönemeci simgeleyen asıl metin ise *Komünist Birlik'e Çağrı* olur. Bu metin proletaryanın bağımsız çizgisi ve komünistlerin diğer siyasi partilere karşı tavrı gibi pek çok önemli noktaya ilgilendirir. Lenin'in de üzerinde durduğu bu metinde elbette henüz bir "öncü parti" kavramı yoktur; fakat metin, strateji ve taktikleriyle bir bütün olarak Marksist siyasetin nasıl yapılacağı konusunda

²³ Marx ve Engels, meclis seçimleri gündemi ve sonrasında önce Gottschalk ile sonra da Willich-Schapper hizbi ile mücadele etmek zorunda kalır.

²⁴ Benzer bir müdahale 1871'den sonra Enternasyonal örgütünde gerçekleştirilir. Örgütün Marksist çizgiden çıkması tehlikesi karşısında Bakunin hizbi tasfiye edilir ve sonrasında da merkez Kuzey Amerika'ya taşınır. İşin aslı, ustalar bu konuda ömürlerinin sonuna dek çok tutarlı bir biçimde hareket ederler. Marx'ın *Gotha Programı'nın Eleştirisi* adını taşıyan "kenar notları" ve Engels'in *Anti-Dühring*'i Alman sosyal demokrasisine yapılan Marksist müdahalelerdir.

çok önemli dersler sunmaktadır. Bu kısa metinde tam on dört defa “bağımsızlık” kelimesi telaffuz edilir.

Bu değerlendirmelerin ötesinde şunu açıkça gözlemleriz ki 1848’de Fransız burjuvazisinin görevini yerine getiremeyişi ve proletaryanın yenilişi ile bağlantılı olarak, bir iktisadi gelişmişlik sorunu tespit edilir. Marx, daha önce de değindiğimiz üzere, iktisadi gelişme izleğini hiç kaybetmemiştir. *Sınıf Mücadeleleri*’nde, İngiltere ile Fransa arasında bir karşılaştırmada bulunur. Soru şudur: “İngiltere’de fabrikatörleri, bankayı ve borsa aristokrasisini hedef alan haçlı seferinin başında görürüz. Fransa’da neden böyle değil?” Marx, yanıtı Fransa’nın iktisadi gelişmemişliği üzerinden verir. Fransız sanayisi Fransız üretimine hükmetmediğinden, Fransız sanayicileri de Fransız burjuvazisine hükmetmez.²⁵ İktisadi gelişmemişlik sınıfların iç çatışmalarını ve siyasal konumlanışını etkileyen iklimin asıl yaratıcısıdır. Daha geniş plandan bakıldığında şu görülür: Gelişmemiş iktisadi yapıda Fransız burjuvazisi kendi üstyapısını, yani kendi devlet iktidarını kuramamaktadır.

Marx iktisadi gelişmemişliğin 1848 devrimi ile bir takım sorular ortaya çıkardığını, fakat dönemin bu sorulara yanıt verecek bir olgunluğa sahip olmadığını düşünmektedir. Zira sınıf mücadelelerinin bir bütün olduğunu da işin içine katarsak aynı problemin başta işçi sınıfı olmak üzere diğer sınıfları da etkilediğini görürüz. Fransa’da küçük burjuva sanayi burjuvasının, işçi sınıfı da küçük burjuvanın görevini yerine getirmeye çalışmaktadır. Bu aynı zamanda bir tür ideolojik olgunlaşmamışlığın da resmidir. Marx devrimin geriye çekildiğini görmekte ve bir sonraki döneme “hazırlanma”yı işaret edercesine şöyle demektedir:

Bu problem Fransa’da çözülmez; bu problem Fransa’da ilan edilir.

Bu problem, hiçbir yerde, ulusal sınırlar içinde çözülmez; Fransız

²⁵ “Fransız sanayisi Fransız üretimine hükmetmediğinden, Fransız sanayicileri de Fransız burjuvazisine hükmetmez. Burjuvazinin geri kalan kesimlerine rağmen kendi çıkarlarını kabul ettirmek için, İngilizler gibi, hem hareketin başına geçip hem de aynı zamanda kendi sınıf çıkarlarını başa yerleştirmeleri mümkün değildir; devrimin peşine takılmak ve kendi sınıflarının ortak çıkarlarıyla karşıtlık içinde olan çıkarlara hizmet etmek zorundadırlar. Şubat’ta kendi konumlarını yanlış değerlendirmişlerdi; Şubat, zekâlarını keskinleştirdi” *Fransız Üçlemesi*, s.109.

toplumu içindeki sınıf savaşı, ulusları karşı karşıya getiren bir dünya savaşına dönüşür. Çözüm, ancak, proletaryanın, dünya savaşı tarafından, dünya pazarına hükmeden halkın başına, yani İngiltere'nin başına itildiği anda başlar. Burada sonunu değil örgütsel başlangıcını bulan devrim, kısa soluklu bir devrim değildir. Bugünkü kuşak, Musa'nın çölden geçmelerine önderlik ettiği Yahudilere benziyor. Bu kuşağın yapacağı tek şey, yeni bir dünya fethetmek değil; yeni bir dünyayla baş edebilecek insanlara yer açmak için, yok olmak zorunda.²⁶

Marx ekonomi politik çalışmalarına henüz derinlemesine girişmemiştir; fakat dünya ekonomisi kavrayışı çarpıcıdır. Aslında, *Sınıf Mücadeleleri*'nin ilk satırlarında devrimi yaratan genel hoşnutsuzluğun kaynağını adreslerken de "*dünya çapındaki iki iktisadi olay*"dan bahseder.²⁷ Marx'ın, devrimin yenilgisiyle açılan hazırlanma döneminde odaklanacağı başlık işte bu olur. Marx yeni bir devrimci dalganın bir bunalım gerçekleşmeden yükselmeyeceğinin farkındadır. O halde, odağını, kriz-devrim ilişkisinin zemini olacak ekonomi politik çalışmalarına ayırması hiç de şaşırtıcı olmamalıdır.

Marx'ın 50'lerin ortalarından itibaren başladığı ekonomi politik incelemeleri *Kapital*'e kadar uzanacaktır. İlginç bir ara uğrak "Krizler Kitabı" olarak da bilinen notlarıdır. Bu notlarda Marx 1857 dünya ekonomik krizini anlamaya çalışır. 1857-58 döneminin gelişmelerini 1847-48 dönemiyle karşılaştırır. Fransa bu notlarda merkezi yer teşkil eder. Marx, Fransa'nın ticaret verilerini, banka kayıtlarını ve Louis yönetiminin finansal hareketlerini inceler. Olaylara tam olarak vakıf olmak isteyen Marx, Fransa yönetiminin kriz karşısında aldığı önlemleri ve kararnameleri, vergi

²⁶ *Fransız Üçlemesi*, s.110.

²⁷ "1845 ve 1846 yıllarındaki *patates hastalığı* ile *kötü hasatlar* halktaki genel huzursuzluğu artırdı. 1847 yılındaki fiyat artışları kıtanın geri kalanında olduğu gibi Fransa'da da kanlı çatışmalara yol açtı. (...) Devrimin ortaya çıkışını hızlandıran ikinci büyük iktisadi olay, İngiltere'deki *genel ticaret ve sanayi bunalımıydı*." *Fransız Üçlemesi*, s.45. Ayrıca, yine Marx'ın daha sonrasında değineceği bir olgu olarak, krizlerin büyük kapitalist ekonomilerde başlaması, ama krizin ancak birleşik dünya ekonomisi üzerinde bir dolaşım ile ilerlemesi de bu metinlerde, geçerken değinilen bir başka çarpıcı yöndür.

ve faiz oranlarını hatta dedikoduları bile inceler.²⁸

Marx'ın aklında Louis Bonaparte'ı²⁹ iktidardan indirecek bir devrimin oluşma koşulları vardır elbette. Bu devrim için 1871'i beklemek gerekecektir; ama Marx'ın ekonomi politik incelemelerinde yeni bir sayfa da böylece açılmış olur. Kabaca 1857'ye kadar geçen ve *Ücretli Emek ve Sermaye*'yi de içeren dönemin iktisadi çalışmalarının ağırlık noktasında, daha çok, Marx'ın sınıfları te-oride konumlandırma arayışları vardır. Bundan ibaret değildir asla; fakat temel motivasyonunun bu olduğu söylenebilir. İşçi sınıfının neden devrimci bir sınıf olduğu, onun diğer sınıflarla ilişkisi ve sınıf mücadeleleri bu çalışmaları sayesinde iktisadi bir zemine kavuşturulmuş olur.

1857'den *Kapital*'in ilk cildine uzanan dönemde kapitalist üretim tarzının genel hareket yasaları derinlemesine çözümlenmeye çalışılır. Marx'ın motivasyonunun odağı kapitalist üretim ilişkilerinin çelişkileri - dünya ekonomisi - krizler - devrimler bağlantısına doğru kayar. Ekonomi politik çalışmalarının bu iki dönemi arasındaki sürekliliği görmek zor değildir. Gerçek kurtuluşu arayan Marx bu kurtuluşun nasıl, kimler tarafından ve hangi koşullar içerisinde gerçekleştirilebileceğini araştırır.

Marx'ın yukarıdaki alıntısından bir başka sonuç daha çıkartmak mümkündür. Marx devrimin koşullarını araştırdığı ölçüde uluslararası ilişkileri de inceler. Devrimin ve devrimci kalkışmanın hangi uluslararası koşullarda mümkün olabileceği, devrimin dünyada yayılması, dünya devrimi ve bir büyük güç olarak Devrimin dünyada (daha çok kıta Avrupası'nda) nasıl bir refleksle karşılaşacağı gibi başlıklar bu incelemenin konusudur. 1848'ten 1871'e doğru ilerledikçe, genel iktisadi gelişmenin ya da gelişmemişliğin ve (daha sonra bir dünya savaşı da olacak) savaş durumunun bu başlıkları anlamayı sağlayacak örnekler yarattığı görülecektir.

Nihayet *İç Savaş*'ta, sonrasında asıl olgun örneğini Lenin'in 1917 yazılarında göreceğimiz bir bakışla bakar Fransa'ya. Louis'yi tarih sahnesinden çeken, Paris Komünü'nün kurulmasına ve

²⁸ Michael R. Krätke, "Marx's Books of Crises", *Karl Marx's Grundrisse* içinde, 2008, s.169-175.

²⁹ Marx notlarında Louis'den "Lucifer Boustrapa" olarak söz eder.

yıkılmasına zemin oluşturan uluslararası dengeleri ve savaş halini inceler Marx. *İç Savaş*'ın 1917 ile karşılaştırıldığında görülebilecek asıl esprisini ise elbette, devrim basamak basamak ilerlerken iktidarın hangi hamlelerle ve hangi hazırlıklar sonucu alınabileceği sorusu oluşturur. İki tarihsel kesitte de net olan şey şudur ki iktidarın ele geçirilip korunabileceği kalkışma, hem hazırlık hem de zamanlama olarak incelikle hesap edilmelidir. İşçi sınıfı bu hesabın, devrim denkleminin merkezinde yer alır.

1871 ve 1917 öncü parti, devrim stratejisi, meşruiyet ve ittifaklar gibi başka önemli meseleleri de inceleme imkânı sunar. Fakat Marx'ın "Fransa"yı anladığı bu kesite geçmeden önce, onun "Fransa" ile üçüncü ve son tanışmasının nasıl gerçekleştiğini açıklamamız gerekir.

Üçüncü tanışma: 1871 ve Paris Komünü

Bu sosyalizm, devrimin sürekliliğinin ilanıdır; genel olarak sınıf farklılıklarının ortadan kaldırılması, bunların dayandığı tüm üretim ilişkilerinin ortadan kaldırılması, söz konusu üretim ilişkilerine karşılık gelen tüm toplumsal ilişkilerin ortadan kaldırılması, bu toplumsal ilişkilerin ürünü olan tüm düşüncelerin köklü bir şekilde dönüştürülmesi için zorunlu geçiş noktası olarak, proletaryanın sınıf diktatörlüğüdür.³⁰

Sınıf Mücadeleleri'nde böyle yazıyor Marx. 1840'ların ortalarından itibaren şunu açıkça fark etmiştir: İktisadi ilişkiler değişmediği müddetçe mevcut sınıf ilişkileri de değişmeyecektir ve dolaşısıyla sömürü ve özel mülkiyet³¹ de ortadan kaldırılamayacaktır. Yine aynı dönem ürünlerinde ele aldığı "komünizm" de bununla bağlantılıdır. Komünizm gökten inmeyecek, düşüncedeki bir devrimle gerçekleşmeyecek, gerçek toplumsal yaşamın içerisindeki mücadelelerin ürünü olarak yükselecektir. Buradaki kritik uğrak politik bir devrimdir.

Bununla birlikte, 1848 deneyimlerinin sonucunda bu teorik doğruyu ilerletme olanağı bulur Marx. Gerçek sınıf kavgaları ona

³⁰ *Fransız Üçlemesi*, s.120.

³¹ Daha önce değindiğimiz gibi, bu temalar "komünizm" ile birlikte Marx'ın ilk yazılarında sıklıkla uğraştığı meselelerdir.

iki şeyi açıkça göstermiştir: Birincisi, iktidar havada asılı kalmaz ve sınıf mücadelelerinin sonucunda bir sınıf “yönetim”i eline geçirir; ikincisi, mevcut iktisadi gelişmişlik sınıf mücadelelerini belirlediği gibi, yönetimi yani devlet sorununu da belirler. Marx, bu soruna ancak 1871’in deneyimi sonucunda³² net bir yanıt verebilecektir.³³ Yanıt “proletarya diktatörlüğü” olur.

Öte yandan, 1848 devriminin alçalan bir seyir izlemesi tuhaf bir durum yaratmıştır. Tuhaftır; çünkü Fransa’da, her ne kadar İngiltere’ye göre gelişmemiş olsa da, kapitalist üretim ilişkileri hâkimdir. Hâlbuki burjuvazinin geri adımları eski sınıfları sahneye yeniden çıkartmıştır ve bu karmaşık sınıfsal kompozisyon içerisinde burjuvazi, yönetimi ele geçirip “kapitalist üretim ilişkilerine yakışır” bir devlet iktidarı kuramamaktadır. Havada asılı kalması mümkün olmayan iktidarı iki temel sınıftan biri ele geçiremeyince bir boşluk oluşmuş ve Louis Bonaparte bu boşluk sayesinde yönetme imkânı bulmuştur. Böylece literatüre “Bonapartizm” olarak giren arızı yönetme biçimi yaşam kazanmıştır.

Fransa’nın tüm sınıfları³⁴ (bu sınıflara küçük burjuvazi ve proletarya da dâhildir) küfrettiği diğer sınıflara karşı Bonaparte’i

³² Marx *Sınıf Mücadeleleri*’nde, aktardığımız alıntısından hemen sonra “*Bu sunuma ayrılan yer bu konuyu daha fazla açmamıza izin vermiyor*” şeklinde devam eder. Bu tali bir mesele gibi görülebilir; aslında nasıl okumamız gerektiğine dair önemli bir ayrıntıyı göstermektedir. Marx, metinlerinde belli ana sorulara yanıtlar arar. Bu ana soruların etrafında konumlandığı diğer sorunlar için ancak kısmi açıklamalar getirir. Bu “kısmi açıklamalar” elbette önemsiz ya da çıkarım yapılamayacak ürünler değildir. Ancak Althusser’in örneklediği şekliyle sergilenecek bir “semptomatik okuma” bizi yanlış yanıtlar üretmeye, bu değilse bile Marx’ın teorik kurgusunu fazlaca dağınık görmeye sevk edebilir. Marx her şeye yanıt verebilecek bir peygamber değildir kuşkusuz; ama örneğin “devlet” söz konusu olduğunda, Althusser’in dile getirdiği şekliyle, “Marx devletten anlamazdı” demek fazla cesur bir yaklaşım sergilemek olacaktır. Marx daha *Sınıf Mücadeleleri*’nde “baskı araçları” ve meşruiyet sorunu gibi çok önemli başlıklarda neredeyse tüm devlet teorisinin zeminini teşkil eden tespitler ortaya koyar. Daha fazlası için bir zahmet emperyalizm dönemi beklenmelidir.

³³ *Gotha Programı’nın Eleştirisi* bu yanıtın daha net olarak formüle edildiği metin olur.

³⁴ Tekrar hatırlatmak gerekirse, o dönemin “oturmamış” siyasal arenasında, sınıfların hatta sınıf fraksiyonlarının temsili bugün göremeyeceğimiz bir doğrudanlık taşır. Proletarya ve küçük burjuvazi dâhil her sınıfın bir partisi vardır.

desteklemektedir. Bonaparte her sınıf için farklı anlamlar kazanmaktadır. “Fransa’nın en basit adamı” olmasının nedeni de budur. Gerçekte güçlü bir siyasal kişilikten yoksun, silik bir tip olan Bonaparte, *“tam da hiçbir şey olmadığından, kendisi dışında her anlama gelebiliyordu.”*³⁵

Bonaparte Fransa’yı 1871’e dek yönetmeyi başardı. Hâlbuki Bonaparte burjuvazinin kendi programını temsil etmemekteydi. Kendisi, köylülüğün ve orta sınıfın temsilcisi olduğunu düşünüyor ve böyleymiş gibi hareket ediyordu. Peki, nasıl oldu da bunca sene iktidarda kalabildi?

Yanıt “devlet”in doğası ile ilgiliydi. İki yasa işliyordu: Fransız kapitalizmi gereksindiği üstyapıyı dayatıyordu ve iktidar da havada asılı kalamazdı. Yani bir devrim döneminden sonra iki şeyin mümkün olduğu rahatça gözüküyordu. Ya kapitalist üretim ilişkilerini dönüştürecek bir proletarya diktatörlüğü kurulabilirdi ya da bu ilişkileri ilerletecek, Fransa kapitalizmini aradığı istikrar ve gelişmeye yönlendirecek başka bir iktidar.

Bonaparte kendisini iktidara getiren koşullar hakkında bir cahildi. Fakat iki yasa onu kapitalizmi ilerletmek doğrultusunda yönlendiriyordu. Burjuvazinin programı farklıydı; ancak burjuvazi şunu görüyordu: Bonaparte, siyasal iktidarı kapitalistlerin elinden alırken, burjuvaları işçilerden ve işçileri de burjuvalardan koruma bahanesini kullanıyordu; ama bunun karşılığında spekülasyonu ve sınai faaliyetleri, kısacası tüm burjuvazinin o güne dek görülmemiş ölçüde zenginleşmesini de kolaylaştırıyordu. Bonaparte bu sayede iktidarda kalabiliyordu.

Hâlbuki sınıfsal dengeler ve iktisadi gönenç dönemi, koşulları açıklasa da sürenin uzunluğunu tam olarak açıklamıyordu.

Bonaparte’ın döneminde Fransa kapitalizmi neredeyse eşik atladı; ama öte yandan belki de bugünküyle karşılaştırılabilecek kadar çürük ve kurlsız bir yapı da ortaya çıkmıştı. Örneğin, adına “10 Aralık Derneği”³⁶ de denilen çete, Bonaparte adına iş görür-

³⁵ *Fransız Üçlemesi*, s.74.

³⁶ Bonaparte 10 Aralık 1848 seçimleri sayesinde cumhurbaşkanı olmuştu. Dernek de ismini bu tarihten aldı. Proletaryanın Haziran yenilgisinden bu tarihe dek “saf burjuva cumhuriyetinin diktatörlüğü” yönetimi vardı. Bonaparte’ın cumhurbaşkanlığı ile bu diktatörlük kaldırılmış oldu. Bu

ken adeta resmî bir orduya dönüşmüştü. Bu yapı çok istenir bir şey değildi; ama mevcut sınıfsal dengelerde, “burjuvaziye göre tek olanaklı çözüm, çözümü ertelemek”³⁷ idi.

Fransa, başlarda ciddiye alınmayan bu adamı ciddiye almak, Louis Bonaparte ve adamlarının pislik maddi ilişkilerine katlanmak zorunda kalmıştı. Bonaparte ve ekibinin cebe attığı paralardan Düzen Partisi’nin, bu araklayıcı sınıfın bile gözleri kamaşmıştı. Fakat Fransız kapitalizmi öyle ya da böyle ilerliyor, işçi sınıfı ise dizginleniyordu. Üstelik Bonaparte, “alçak burjuva ile karşılaştırıldığında mücadeleyi bayağı bir biçimde yürütebilme avantajına sahipti.”³⁸

Bonaparte, kendini yaratan koşullar hakkında cahil olabilirdi; ama dengeler üzerinden oynamayı bilmiyor değildi. Farklı partilerin birbirlerine karşı düşmanlıklarından faydalanan, partiler arası gerilimlerin azalmaması için türlü manevralar çeviriyor ve yeni bir devlet aygıtı oluşturdukça da kendi iktidarını örgütlüyordu.³⁹ Doğru bildiği şey ise dışarıda bir takım işlere girişmeden içerideki dengelerde hâkim olamayacağıydı. Oyunu amcası olan Napolyon Bonaparte’ın oyun kitabından ezberleyerek oynaması, bu gerçeği değiştirmiyordu.

Bonaparte ile birlikte II. İmparatorluk kendi öyküsü doğrultusunda ilerlemek zorundaydı. Bu, Fransız şovenizmi ile imparatorluk düşüncesinin kıta Avrupası’nda yol alması demekti. Fransa halkını uyutan öykü bu dış başlık olmadan bir hiçti; çünkü Bonaparte istediği kadar kendisini köylülüğün ya da başka tabakaların temsilcisi gibi görsün, Fransa kapitalizmi için çalışırken burjuvazi ile proletarya dışında kalan bu sınıfları yoksullaştırıyor ve hızla proletaryanın kanadına doğru itiyordu. Kapitalizmin gelişmesi ise proletaryanın rahatsızlık biriktirmesi demekti.

tarihten 2 Aralık’a dek Bonaparte’ın, farklı sınıf ve partilerin mücadelesiyle geçer. 2 Aralık 1851’deki gerçekleştirilen Bonapartist hükümet darbesinde bu dernek de rol oynar.

³⁷ Fransız Üçlemesi, s.135.

³⁸ Fransız Üçlemesi, s.207.

³⁹ “Büyük kişiliklerden tümüyle yoksun olması nedeniyle, Düzen Partisi, doğal olarak, kendi sınıfının bütününde eksik olan kuvveti tek bir bireye atfetmek ve böylece onu şişirerek bir deve dönüştürmek zorunda kalmıştı.” Fransız Üçlemesi, s.137.

Bununla birlikte “imparatorluk ideolojisi”nin ayağını bastığı zemin, yükselen kapitalist güçlerin mücadele ettiği bir Avrupa’ydı artık. İlk emperyalist paylaşım savaşına henüz vakit vardı; ancak kapitalizm devletlerin hareket tarzında temel belirleyen olmaya başlamıştı. Marx’ın “en politik” yazılarında bile defalarca dünya ekonomisinden bahsetmesi sürpriz değildi. Yani öykü, diğer bir deyişle ideoloji sorunu ülke sınırları içerisindeki sınıfsal dengelerin ötesine taşıyordu. Ötesine taşmadan geri dönüp etkileyemezdi bu ilişkileri.

Bu noktada artık yükselen kapitalist ekonomilerin mücadelesinden bahsetmeye başlıyorduk. Meseleler büyük bir hızla iç içe geçmeye başlamıştı; fakat yeni misyona uygun ideolojik cephaneye, doğası gereği ancak geçmişten devşirilebilirdi.⁴⁰ O halde Bonaparte’ın elinde serpilen ve yetkinleşen devlet aygıtının resmî imparatorluk ideolojisinin çekirdeğinde milliyetçiliğin olması şaşırtıcı olamazdı. 1789 ile açılan dönem ve Napolyon tecrübelerinin gücü, hafızası sonrasında bu ideoloji, önce Fransa’ya ve sonra da tüm dünyaya olmak üzere, yok olmamacasına yerleşmişti. Fakat Napolyon’un oyun kitabı, imparatoru olduğu Fransa’nın gelişme düzeyinin içinden çıkmış, bu gelişme düzeyinin ihtiyaçlarıyla çok yakın bağlantılı olmuş ve kıtayı sarsmıştı. Napolyon, burjuva Fransa’nın suretinde bir Avrupa yaratmak için sefere çıkmıştı. Yeğen Bonaparte’ı komik kılan şey de zaten aynı hikâyeyi kendi amaçlarınca tekrar oynayabileceğini düşünmesiydi.

Öte yandan, Bonaparte’ı var eden koşullarda, onun amcasından kopyaladığı oyun kitabı ile burjuvazinin ihtiyaçları kısmen uyuşuyordu. Uyuşmadığı durumlar için şimdilik yapacak çok bir şey yoktu: “çözüm, çözümün ertelenmesi” idi. Burjuvazinin zayıf karnı şuydu ki çözüm ertelenirken Bonaparte’ın elindeki hareket imkânı burjuvazinin kendisinin de sonu olabilirdi. Bu ikisi geçip giden zamana kendince kılıf biçerken altlarındaki halı kayıp gidebilirdi. Tarihin “Fransa’nın en basit adamı”na ihtiyacı vardı.

Tarih, Bonaparte’ın iktidarda kalabilmesini sağlayacak koşulları

⁴⁰ “Demokrasi ihracı” örtüsü altında yayılcılığı meşru gösterecek bir “dış”, Sovyetler Birliği, henüz mevcut değildi. Bir büyük güç olarak, İngiltere’ye kadar tüm Avrupa’yı titreten “Devrim” ise 1848’ten sonra aldığı yenilgiyle geri çekilmişti, kuluçkadaydı.

yaratmıştı. Öte yandan Bonaparte, ironik bir biçimde, koşullar ortadan kalkmaya başlarken, yine o koşullar sayesinde edindiği özgüvenin bir ürünü olarak yönetime yapışıp kalabilir, kendi iktidarını uzatabilirdi. Bu ilginç bir durum ortaya çıkarmıştı. Bir karakter, yok olmamayı istercesine attığı adımlarla mevcut çelişkilerin hızla yol almasına neden oluyordu. Fransa'nın çelişkileri bu en basit adam sayesinde patlayıp ortaya serilecekti.⁴¹

Bonaparte'in vardığı son Fransa-Prusya Savaşı oldu. Zaten bunca zamandır iktidarını koruyabilmesini sağlayan şey de savaş hâli olmuştu. Yükselen kapitalist güç olan Bismarck Almanyası'nın bir takım hesapları vardı. Hegemon İngiltere gücünü biraz da Avrupa'nın iç dengelerine oynayabilmesine borçluydu ve duruma aynı şekilde baktı. Rus Çarı Aleksandr ise birbirine düşmüş Fransa ve Almanya'nın arasından "Avrupa'nın hakemi" olarak yükselbilmenin hayallerini kuruyordu. Tüm bunların yaşanabilmesi için dünyanın I. Dünya Savaşı'na varacak olgunluğa erişmesi gerekmemişti.

Bonaparte, ordusuyla birlikte esir düştü. Savaşın sonucunda devrim Paris'ten yükseldi.

Bu yeni devrim, önceki devrimlerin aksine ne yükselen ne de alçalan bir seyir izliyordu. Daha doğrusu devrimin gelişimi, kendisinden önceki tüm tarihin gelişimi, birikimi ve hafızası sonucu iki cephenin açık kavgasına dönüşüyordu: Proletaryanın devrim ve yeni düzen cephesi ile burjuvazinin eski düzen ve karşı devrim cephesi. Artık, iki sınıfın ve siyasi partilerinin karşılıklı hamleleriyle ilerleyen, bu doğrultuda bir yandan alçalan ve bir yandan da yükselen bir devrim gelişimi görülüyordu.

Bonaparte ülkeyi müthiş zor bir döneme sokmuştu. Burjuvazi

⁴¹ Marx şöyle yazıyordu: "Temmuz 1870'teki savaş komplosu, Aralık 1851'deki hükümet darbesinin düzeltilmiş bir baskısından başka bir şey değildir. Bu olay ilk bakışta öylesine aptalca görünüyordu ki, Fransa, bunun gerçekten ciddi olduğuna inanmak istemedi. Bakanların savaş yanlısı konuşmalarını yalnızca bir borsa oyunu olarak değerlendiren milletvekiline daha fazla inandı. 15 Temmuz'da savaş yasama organına sonunda resmen duyurulduğunda, geçici bütçenin onaylanmasına tüm muhalefet karşı çıktı; Thiers bile savaşı 'tiksindirici' sözcüğüyle damgaladı; Paris'in tüm bağımsız gazete ve dergileri savaşı kınadı ve şaşırtıcı olan şu ki, taşra basını neredeyse oybirliğiyle onlara katıldı." Fransız Üçlemesi, s.271.

işin içinden çıkamıyordu. Esasında proletarya da verdiği mücade-
lenin seyrine çok hâkim değildi. Bonaparte'ın yenilgisinin ardın-
dan 4 Eylül 1870'te Parisli işçiler Cumhuriyeti ilan ettiler. İşçi sı-
nıfı yeniden meydandaydı. Öte yandan, burjuvazi yine bir an önce
düzeni sağlama, "huzur"a geri dönme peşindeydi ve ani bir saldı-
rıyla hamle yaptı; Thiers ve generalleri devlet iktidarına kondu.
Dengeler işçi sınıfının şimdilik bunu içine sindirmesine uygundu.
Çünkü işçi sınıfının gerçek önderleri hapisteydi; Prusya orduları
Paris'e doğru ilerlemekteydi ve iktidara ancak bir ulusal savunma
hükümeti oluşturması koşuluyla katlanıldı.⁴²

Hâlbuki savaş koşulları, siyasetin ve sınıfların konumlanışı-
nın koşullarını değiştirmişti. Savaş, işçi sınıfını silahlandırmış;
Bonaparte'ın imparatorluk ideolojisinin ve milliyetçiliğinin aldı-
ğı yenilgi, bir ideolojik boşluk yaratmış; bu ise Fransa'nın savu-
nulması gündeminin işçi sınıfının eline geçmesine neden olmuş;
burjuvazi ise Fransa'nın savunulması gündemi ile proletarya-
nın ilerleyişi arasında sıkışıp kalmıştı. Sıkışma, Ulusal Savunma
Hükümeti'ni bir "Ulusal İhanet Hükümeti" haline getirmişti.

Bu koşullarda, yeni hükümet, burjuvazinin önceki refleksinin
yarattığı hafızayı geri çağırarak, Thiers'i Cumhuriyeti bir kralla
değiştirme teklifiyle Avrupa'nın saraylarına yolculuğa çıkarmıştı.
Paris'in Prusya ordusu tarafından kuşatılmasının başlangıcından
dört ay sonra artık "teslim olma" hamlesi için şartların olgunlaştı-
ğı düşünüldü.⁴³ Thiers ve ekibinin seçimler, meclis ve diğer ara-
çlarla ama bir karşı-devrim süreci içinde düzeni sağlama doğrul-
tusunda gerçekleştirdiği manevraları, en sonunda Paris'in silah
bırakması çağrısıyla sonuçlandı. Karşı-devrim cephesi Fransa'yı
bir iç savaşa doğru sürüklemekteydi. İşçi sınıfının buna yanıtı
devrim oldu: 18 Mart 1871 sabahı Paris "yaşasın Komün!" haykı-
rışlarıyla uyandı.

Bonaparte'ın savaş ile tetiklediği kriz adım adım ilerlemiş ve
devrime neden olmuştu. Şimdi ise devrimin basamak basamak
ilerlemesi söz konusuydu. Savaş yönetme problemini ortaya çı-
karmış ve aynı zamanda da işçi sınıfını sahneye çıkarmıştı. Yeni

⁴² *Fransız Üçlemesi*, s.289.

⁴³ *Fransız Üçlemesi*, s.290.

durumda, gelişim, bir “cumhuriyet” uğrağına yerleşmişti; düşman sınıf bu ara basamağı yıkmak ve kendi iktidarını garanti altına almak istemekteydi. Hâlbuki bu ara uğrağı dokunmak, onunla ilişkilenen katmanlara ve ideolojik iklime de dokunmak anlamına geliyordu; düşman sınıfın bu dokunuşu devrim sürecini bir sonraki basamağı taşıdı. Hamle, burjuvazi ile işçi sınıfı arasında, iki farklı iktidar odağının gelişimini tetiklemişti. Bunun sonucunday- sa, Paris’in cüretli işçi sınıfı da devrim yanıtıyla bu basamaktan ileriye doğru bir adımı gerçekleştiriyordu.

Devrim anında, iktidara giden yol gözüktüğünde, yönetimi ele geçirecek hamlenin yapılması son derece meşrudur. Kimse, üstelik yukarıda bahsettiğimiz gibi, koşullar adım adım buna doğru sürüklerken, devrim hamlesini yapanları suçlayamaz.

Peki, işçi sınıfının iktidarı ele geçirebilmesi için koşullar mevcut muydu? İşte *İç Savaş*’ın belki de en önemli konusu, devrim yapma hakkının iktidarı ele geçirip koruyabilme değişkeniyle birlikte ele alınmasıydı. Bu, *İç Savaş*’ı bir “devrim kitabı” olarak okuyup ilham alan Bolşeviklerin motivasyonunu anlamamızı sağlayan şeydi.

Mesele önemliydi; çünkü verilecek yanıt o kadar da basit değildi. Birincisi, Marx ve Engels’in de çok yakından şahit olduğu ya da ezbere bildiği⁴⁴ “devrimci maceracılık”, Avrupa’nın diğer ülkeleri bir yana, Fransa’nın tipik hastalığıydı. Yani devrimci iyi niyet devrimi garanti etmiyordu. İkincisi ise, başta Alman sosyal demokrasisini saran “ihtiyat” hastalığıydı. Alman sosyal demokrasisinin önemli önderlerinden bazılarının *İç Savaş*’tan çıkardığı en kritik ders, ilginç bir biçimde, Marx ve Engels’in 1848’den çıkardığı derse benziyordu.

Ancak sadece benziyordu; çünkü tarih, koşullar ve Marksist dünya görüşünün gelişmişlik düzeyi farklıydı. Bu derse göre devrimi başarıyla gerçekleştirilebilmek için yeterince olgunlaşmak gerekiyordu. Maceracılığa karşı geliştirilen refleks, Marx ve Engels’te yaratmadığı hastalığı örneğin Kautsky’de yaratmıştı. Şartların

⁴⁴ Burada, Alman 1848’inin ötesinde, 1800’lerin ilk yarısındaki başarısız ayaklanmaları ve başlı başına Blanqui’yi düşünmek daha öğreticidir. Blanqui’yi işçi sınıfının gerçek devrimci önderlerinden biri olarak kabul eden Marx’ı devrimci maceracılıktan uzak tutan hassasiyet çok ciddi bir deneyim birikiminin üzerine inşa edilmişti.

uygun ve hazırlığın yeterli olmayışına saplanıp kalan; bu doğrultuda ise eldeki gücü boş yere yok ettirmemek⁴⁵ kaygısıyla gerçek kavgaya girişmeyi sürekli öteleyen bir anlayış... Bu anlayışta, Marx ve Engels'te her tarihte gördüğümüz "sıçrama" arayışı ve iktidarı ele geçirme aşkı yoktur. Kautsky'de olmayan bu arayış Bolşeviklerde ve Komünarlarda vardı. Giriştikleri şanlı kavgaya her şey bir yana insanlığın geleceğinin parladığı bir an yarattı; bu anın üzerine 1917 devrimi dâhil çok şey inşa edildi.

Peki, Marx tam olarak ne demişti?

Marx'ın konuya dair yazdığı ilk satırlar⁴⁶ enternasyonal kamuoyu oluşturma görevinin ürünüdür. Bu doğrultuda Fransa-Prusya savaşının oturduğu uluslararası koşulları ve güçler dengesini ele alır. Fakat Marx uluslararası duruma sonraki satırlarında⁴⁷ ve *İç Savaş* boyunca değinmeyi sürdürür. Yani bu koşullar sadece enternasyonal gündem ile ilgili elbette değildir. Marx, *İkinci Bildiri*'de Cumhuriyetin kuruluşunu selamlamaktadır. Öte yandan, Cumhuriyetin tahttan boşalan yeri aldığını, onu devirmediğini ve yeni hükümetin 1848'de işçi sınıfını ezenlerin etkisinde olduğunu belirtir. Aslında, Marx ortada bir yönetme probleminin olduğunu, iki sınıftan biri nihai sözü söylemediği sürece Cumhuriyetin ayaklarının yere sağlam basamayacağını dile getirmektedir. Fransa'nın savunulması gündemi işçi sınıfının iktidarı ile ilişkilendirilmediği sürece, burjuvanın işçiyi uyutma aracından başka bir anlam ifade etmeyeceğinin altını çizmektedir.⁴⁸ Bunun da ötesinde, Marx

⁴⁵ Yukarıda da değinmiştik, yenilgi 1848'in Haziran'ını akla getirebilir. Kautsky'nin tüm devrim tarihini ezbere bildiğinden kuşku duymamak gerekiyor. Lenin'in deyiimiyle Marx'ın yazılarına, "ihtiyacı olduğunda kafasındaki bölmelerden aradığı satırları çekip çıkarabilecek" bir hâkimiyeti bulunuyordu. Buradaki problemin ve ihanetin oluşumu meselesi çok yönlü ve kesinlikle hafife alınmamalı. Elinizdeki kitabın *Gotha Programı'nın Eleştirisi*'ni ve dolayısıyla Alman sosyal demokrasisini ele alan bölümünde "hastalığın" gelişimi ve temel dinamikleri ile ilgili daha ayrıntılı bir çerçeveye ulaşmak mümkün.

⁴⁶ *Genel Konsey'in Fransa-Prusya Savaşı Hakkındaki Birinci Bildirisi*, 19-23 Temmuz 1870'te Marx tarafından yazılmıştır. *Fransız Üçlemesi* s.459.

⁴⁷ *Genel Konsey'in Fransa-Prusya Savaşı Hakkındaki İkinci Bildirisi*, 6-9 Eylül 1870'te yine Marx tarafından yazılmıştır. *Fransız Üçlemesi* s.460.

⁴⁸ Marx'ın "ideoloji"ye dair çok ayrıntılı yazmadığı doğrudur. Fakat "ne hikmetse" Marx mevcut somut durumda ideolojinin işlevi ve ideolojinin

doğrudan kendi kaleminden okumamızı gerektirecek bir uyarıyı dile getirmektedir:

Delayısıyla, Fransız işçi sınıfı, en zor koşullar altında bulunuyor. Düşman Paris'in kapılarına dayanmak üzereyken, yeni hükümeti devirmeye yönelik her tür girişim, umutsuz bir delilik olurdu. Fransız işçileri yurttaşlık görevlerini yerine getirmek zorunda; ancak, Birinci İmparatorluğun ulusal anılarıyla aldatılabilen Fransız köylülerinden farklı olarak, 1792'nin ulusal anılarının onları egemenlik altına almak için kullanılmasına izin vermemeliler. Onların işi geçmişi tekrarlamak değil, geleceği kurmaktır. Bırakın, kendi sınıflarını eksiksiz bir şekilde örgütlemek için, cumhuriyete özgü özgürlüğün kendilerine sunduğu araçları sakın ve kararlı bir şekilde kullansınlar. Bu, onlara, Fransa'nın yeniden doğumu için ve emeğin kurtuluşunu sağlama ortak görevimiz için yeni, Herkülvari güçler kazandıracaktır. Cumhuriyetin kaderi, onların gücüne ve bilgeliğine bağlıdır.⁴⁹

Marx, daha sonra *İç Savaş'ta* Komünarların kalkışmasını ve Komün'ü coşkuyla selamlar, arkasında durur. Devrimci durumdaki gelişim ve sıçrama anlarını, olanaklarını bilen bir Marksist olarak bakar Fransa'ya.⁵⁰ Gözü şimdi Komün'ün atacağı adımlarda, yani işçi sınıfının hamlelerindedir. Bu doğrultuda Komün'ün duraksamaları, kafa karışıklıkları, aşırı iyi niyetliliği ve hataları konusunda da dürüsttür. Bunların hepsini *İç Savaş'ta*, Komün övgüleriyle yan yana bulmak mümkündür.

Öte yandan, Marx bu yeni durumda, yani Cumhuriyet uğrağından Komün uğrağına geçilen yeni koşullarda yenilenmiş

iktidara giden yol ile bağlantısı konusunda müthiş berrak hareket edebilmektedir. Marx'ı okurken biraz da onu "iş üstündeyken" okumak gerekiyor; yazmadığı ciltler üzerinden değil.

⁴⁹ *Fransız Üçlemesi*, s.284.

⁵⁰ Marx, Kugelmann'a yazdığı 17 Nisan 1871 tarihli mektubunda şu ünlü sözü söyler: "Eğer savaşıma ancak son derece elverişli şanslarla girilmesi gerekseydi, tarihi yapmak elbette çok kolay olurdu." Devamında, tarihte "kazalar" da yer olduğunu, onlar olmadan tarihin mistik bir doğaya sahip olacağını, "kazalar"ın hızlandırıcı ya da yavaşlatıcı etkilere sahip olduğunu dile getirir. Karl Marx, *Letters to Kugelmann*, London Martin Lawrance, (Printed in the Union of Soviet Socialist Republics), s.125.

hamlelerle bakmaktadır Fransa'ya. Marx, basamak basamak yakalar gerçek hareketi ve satırlarında hep bir genel tema vardır: Komün, eğer iktidarını korumak ve toplumsal dönüşümleri sonuna kadar gerçekleştirebileceği bir Fransa uğrağına adım atmak istiyorsa, karşısındaki düşman sınıfa karşı elindeki tüm kozları kullanmalı ve hatta bunları geç kalmadan kullanmalıdır. Marx sadece düşman ordularını hızla yok etme taktiklerinden ya da Fransa Merkez Bankası'nı yine hızla ele geçirme gerekliliklerinden bahsetmemektedir. Komün bu konularda hatalıdır.⁵¹ Marx, yeni durumda Komün'ün örgütlenme sürecinden, politik manevralardan ve daha da önemlisi bunların "meşruiyet" düzlemindeki yansımalarından da bahseder. Bu hamleler devrimin gidişatı ve devrim hareketinin gücü açısından için kritik önemdedir:

Komün, Kasım 1870'in başlarında Paris'te başarılı bir şekilde kurulabilseydi (o dönemde [ülkenin] büyük kentlerinde bu yönde girişimler başlatılmıştı ve tüm Fransa'da örnek alınacağı kesindi), savunmayı hainlerin elinden almakla ve Paris'in bugünkü kahramanca savaşının gösterdiği üzere ona kendi heyecanının damgası vurulmakla kalmaz, savaşın niteliğini tümüyle değiştirdi. Söz konusu savaş, 19. yüzyılın toplumsal devriminin bayrağını yükselten cumhuriyetçi Fransa'nın, fetih ve karşı-devrim sancağının taşıyıcısı Prusya'ya karşı savaşına dönüşürdü. Kaşarlanmış yaşlı entrikacıyı dilenmesi için Avrupa'nın tüm saraylarına göndermek yerine, eski dünyadaki ve yeni dünyadaki üretici kitleleri harekete geçirirdi. Komün'ün 31 Ekim'deki escamotage'ıyla

⁵¹ Yakından incelenmesi gereken bir tarihe de sahiptir bu konular. Komün'ün yönetiminde Marksizm yoktur; ama ona yakın duranlar hiç yok da değildir. Üstelik önemli olan şudur ki Marx sadece Enternasyonal bildirisi kaleme almamaktadır. Paris'e kadro yollamakta, Komün'ün yönetiminde etkili olması için ilişkiler oluşturmayı denemektedir. Enternasyonal üyeleri maliye ve askeri durumu yöneten komitelerde mücadele etmektedir. Varlin ve Frankel en önemlilerindendir. Varlin'in Prudoncu olarak ele alınamayacağı verisi önümüzde duruyor. Lissagaray anlaşılan daha çok bu eğilimle ele alıyor ünlü kitabında. Öte yandan, Varlin'in Ulusal Banka'ya el konulması gerektiğini ileri sürdüğü ancak yalnız kaldığıyla ilgili görüşler de bulunmakta. Elbette o dönem için Marx'a yakın kadroların ne ölçüde Marksist olduğu tartışmalıdır. (Ayrıca bkz. Paule Lejeune, *Pratique Militante & Écrits d'un Ouvrier Communiste* ve Prosper Olivier Lissagaray, *History of the Paris Commune of 1871*.)

[geri çekilmesiyle], Jules Favre ve arkadaşları Fransa'nın Prusya'ya teslim olmasını güvence altına aldı ve bugünkü iç savaşı başlattı. Ama şu kadarı açık: 4 Eylül devrimi, sadece, Sedan'da teslim olan gaspçının yerinin boşalması nedeniyle Cumhuriyetin yeniden kurulması değildi; bu devrim, Paris'in, düşmanlarının liderliği altında savaşmasına rağmen uzun süren direnişiyle, yabancı işgalcinin elinden bu Cumhuriyeti koparmakla kalmadı; söz konusu devrim, kendisine, çalışan sınıfların kalbine giden yolu açtı. Cumhuriyet, geçmişe ait bir şeyin bir adı olmaktan çıktı. O, yeni bir dünyaya gebeydi.⁵²

Marx, devrimci gelişme sürecinde bazı hataların yapılabileceğinin elbette farkındadır; fakat hataların telafi edilebilmesi için en başından beri ne yaptığını bilen, belli saikler doğrultusunda hamle yapan bir önderliğin mevcut olması gerekmektedir. Komün'ün önderliği ise kabaca Prudoncular ve Blankicilerden oluşmaktaydı. Bu iki parti Marksist olmadığı ölçüde kurtuluşa giden bir teoriyi doğru strateji ile taçlandıramıyorlardı. Yani Fransa bankasına hızla el konulamayışı da, Paris'i Fransa'dan izole eden şartları kırarak hamleleri gerçekleştiremeyişleri de, Fransa'yı savunma gündemini devrimci-yurtsever bir büyük gündeme taşımaktaki problemleri de doktrinleriyle muhakkak ilgiliydi. Uygun bir doktrin ve örgütle hazırlanmış bir önderlik, bu manevra anları karşısına geldiğinde zaten bu gündemlerin kendilerini şu ya da bu isabetle arıyor durumda olurdu. Marksizmin olgunlaştırdığı devrimci strateji, devrim anındaki manevraların cebrini tutan hamle felsefesi için olmazsa olmazdı.

Bu olgunluğa sahip Bolşeviklerin 1917 yılı boyunca yaptıkları hamleler *İç Savaş*'ın ne kadar iyi okunduğunu gösterir bize.⁵³ Bol-

⁵² Fransa'da İç Savaş'ın Taslakları içerisinde, *Fransız Üçlemesi*, s.388.

⁵³ Komün Bolşevik devriminin koşullarıyla birlikte yeniden düşünülür. İlk sosyalist iktidarın emperyalist dünyada varlığını koruyup koruyamayacağı sorunu somut gelişmenin ortaya çıkardığı sorulara verilen somut yanıtlar ile birlikte teorinin de sıçrama yapmasına neden olmuştur. Lenin'in tam da bu isimle çıkan makalesi 1917 Ekim'inin hemen öncesinde kaleme alınmıştır: "Bolşevikler devlet iktidarını koruyabilecekler mi?". Yönetim ele geçirildikten sonra "proletarya diktatörlüğü" ve "devlet aygıtı" üzerine tekrar yazma imkânı bulan Lenin, 1871'de Marx'ın yaptığı *türden* bir teorik katkı gerçekleştirmiştir.

şevikler olayların arkasından koşmamaktadır. 1917'nin başından beri ve özellikle Mart-Nisan ayından itibaren düşmanın adımlarını tahmin etmekte, önceden önlem almakta, kimi denemelerde bulunmaktadır. Örneğin Fransa'yı savunma gündeminin işçi sınıfına kalmasına benzer bir olanağı Bolşevikler de Kornilov Darbesi vesilesiyle elde etmiştir. Fakat Bolşevikler olanakları sonsuza kadar biriktirmemiş, uygun hazırlığı ve en önemlisi uygun zamanı gördükleri anda nihai hamleyi gerçekleştirmişlerdir. Tüm bunlar "Barış" gündeminde, "Kornilov Darbesi"ne karşı mücadeleyi devralma manevralarında, garnizonları tutabilecek hazırlıkları çok öncesinde gerçekleştirmiş olmalarında ve nihayet Sovyetler'e hâkim olabilecek hamlelerle yönetimin ele geçirileceği hamleyi incelikli bir hesapla koordine edebilmelerinde görülebilir.⁵⁴

Komün için ne yaptığını bilen bir önderliğin eksikliği, Paris proletaryasının Fransa'nın geri kalanından ve köylülükten kopuşu anlamına da gelmiş; kılıcın atıldığı ilk andan itibaren bütün hızıyla yayılıp ilerlemesi gereken devrim, yalnız askeri olarak değil, politik ve ideolojik olarak da bir tür savunma çemberinin içerisinde sıkışmış, en çok ihtiyacı olan şeyi, yani zamanı iyi kullanma olanağını yitirmiştir. Komün yenilmiş; ama kendi varlığının mümkün olduğunu yalnızca göstermesi ve tarihte görülmemiş bir mücadele azmini sonraki kuşaklara armağan etmesiyle bile başka bir dönemin kapısını açmıştır.

Böylece Marx, Fransa ile bu son tanışmasının sonucunda, Marksizmi daha gelişkin bir forma kavuşturmuştur. 1867'de ilk cildi yayınlanan *Kapital* ve 1875'te kaleme aldığı *Gotha Programı'nın Eleştirisi* ile birlikte, ekonomi politik incelemelerinin güncel siyaset yazıları ve örgütlenme sorunlarıyla birlikte nasıl tutarlı bir bütün oluşturduğu görülebilme olanağı kazanmıştır. Bu bütünün ortaya çıkardığı sorunların bir kısmı çözüldü, bir kısmı ise güncel

⁵⁴ Bu, aslına bakılırsa, kimi devrim tarihi yazarlarının ileri sürdüğünün aksine, Temmuz günleri için de geçerlidir. Bolşeviklerin olayların arkasında sürüklenip gittiğini düşünenler, öncü örgüt ile kitleler arasındaki ilişkinin çok basit olduğunu düşünüyor olmalılar. Bolşevikler, Parti'nin ve ayaklanmanın hazırlanışı, kitlelerin nabızı, Sovyetler'in değişken konumu ve karşı cephenin en zayıf zamanının değerlendirilmesi gibi çok değişkenli bir sürecin altından başarıyla kalkmışlardır. Buna Temmuz günlerindeki kısmi geri çekiliş de dâhildir.

gelişmeler ile birlikte kendini yeniden dayatma olanağı buluyor.

Tıpkı Marx'ın 1848'in öncesinde, 1848'de ya da 1871'de yaptığı gibi, eldeki teorik hareket zemininden yola çıkan ve gerçek hayatın gelişmeleriyle yeni soruların izini sürüp hem pratikte hem de teoride yanıtlandıran bir mücadele süreci bugünün devrimcilerine yol gösteriyor.

1848'in çok öncesinde başlayan ve 1883'e dek varlığını hep korumuş bir motivasyon, Marx'ın devrimi ve nihai kurtuluşu arayışı, bugünün devrimcilerini heyecanlandırıyor. Marx, ilk yazısından sonuncusuna dek koruduğu tutarlılığıyla, bugünün devrimcilerinin ilham kaynağı olmayı sürdürüyor.⁵⁵

⁵⁵ Lenin yazılarından birinde *Komünist Manifesto* ile *İç Savaş*'ın doğrultu ortaklığından bahseder. Ustalar, Komün'ün ardından, 1872'de bir önsöz eklerler *Manifesto*'ya ve düzeltme ihtiyacının altını çizerek. Ancak bu düzeltme, dikkatli okurun tahmin edebileceği bir şey olarak "burjuvazinin ilericiliği" vs. temalı değildir. Teorideki o aşama çoktan atlatılmıştır. Düzeltme, bizim de yukarıda değindiğimiz gibi, 1848 yazılarında var olan teorik olanağın ancak 1871 deneyiminin koşulları sayesinde kristalize edilebilecek yönüyle ilgilidir: "*Komün, devlet makinesini olduğu gibi almak ve onu kendi hesabına işletmekle yetinemez.*" Ustalar bu alıntıyı, *İç Savaş*'tan alarak *Manifesto*'ya yerleştirmişlerdir. (Ayrıca bkz. V.I. Lenin, *Komün Dersleri*, Ankara: Sol, 1992, s.78.)

Programatik Titizlikte Israr: *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*

Anıl Çınar

“Göğsünde iki can taşıyor; heyhat!
Biri diğerinden kopmak istiyor!”

Faust

1917 yılının Ocak’ında bir Parti’nin bazı üyeleri Almanya’nın Gotha şehrinde bir araya geldi ve bir konferans topladı. Alman Sosyal Demokrat Partisi (Sozialdemokratische Partei Deutschlands – SPD), yaşadığı kimlik bunalımının son anlarına yaklaşıyordu. Aslında uzun zamandır taşıdığı ağır hastalık yolun sonuna geldiğini haber veren ölüm belirtilerini ortaya seriyordu.

Bir araya gelenler Parti’de “çoğunluk” olarak anılan reformist¹ yapılanmanın köşeye sıkıştırmak istediği kesimlerdi. Alman Sosyal Demokrat Partisi artık açıkça reformist bir parti haline gelirken bu köklü partinin kuruluş ilkelerinde, daha doğrusu devrim ve sosyalizmde ısrar edenler ayrı bir yol düşünmeye başlamışlardı.

Ne olmuştu ki ilkelerinde devrim ve sosyalizm olan bir partide reformistler “çoğunluk” olarak adlandırılabilirdi artık? Kuşkusuz bu yalnız nicelik olarak çok olmakla ilgili bir adlandırma

Reformizm, kapitalizmi yıkmayı değil onu daha yaşanabilir kılmayı hedefleyen siyaseti ifade ediyor. Devrimci bir örgütün içerisinde sonu reformizme çıkan düşüncelerin ortaya çıkmasına genelde “sapma” adı verilir. Ben burada “hastalık” olarak tanımlıyorum. Meselenin doğasını daha iyi yansıttığı için.

değildi. Fakat o halde, neredeyse bütün partiyi ele geçirmiş bir yapılanma da sadece bir “yapılanma” olamazdı.

Sorun hastalığın kendisiyle ilgiliydi.

Bu özel hastalığa ancak özel türde partiler yakalanabilir. Özel olmasının nedeni bu partilerin doğasıyla ilgilidir: Yaşamının her anına biçim veren gerilim başka türdeki partilerde yoktur; çünkü ancak varoluşunun amacı devrim olan ve *içinde* bulunduğu düzeni yıkmaya çalışan devrimci bir partide buna gerilim adı verilebilir. Başka tür partiler o ya da bu oranda düzenin ve sistemin içerisinde yer edinmişlerdir.

Marx ve Engels’ten beri biliyoruz ve görüyoruz ki kapitalizm kendisini yıkmak isteyenlere gerçekçi olanaklar yaratmaktadır. Çelişkili ve yıkılma eğiliminde bir düzen olduğu için... Devrimciler ve devrimci partiler bu çelişkilerin ve kapitalizmi yıkılışa götüren zayıflık noktaların üzerinde yaşam kazanır, bunlardan enerji devşirirler. Öte yandan kapitalizmin yıkılmaya eğilimli oluşu fakat bunun hemen gerçekleşmeyişi, onu devirmek için onun içinde yaşayan öznelere çeşitli yansımalar üretir.

“Kapitalist düzen mi devrim mi?” denklemi kolay bir denklem olsa bile bu yansımaların doğasını anlamak sanıldığı kadar kolay değildir.

Özne düzenle ilişki içerisinde; ama bir yandan da onu yıkmak istemektedir. “Düzen” ile “devrim”in çekişmesinin bir özneye yarattığı gerilim önemlidir. Bu gerilim çeşitli şekillere bürünür, bazen derinleşir bazen hafifler; ama ortadan kalkmaz. Öte yandan gerilimin derinliğini ya da büründüğü biçimleri kolayca sezmek her zaman mümkün olmaz. Örneğin SPD’de olduğu gibi hastalık da üretebilir ve bu açıdan, sinsice gelişen bir ur gibidir. Erken fark edilmediğinde ve şiddetle kesilip atılmadığında yeniden ürer ve bedeni ele geçirir.

Yani devrimci enerjiyle devamlı ve devamlı tedavi edilmesi gereken bir gerilimden bahsediyoruz.

Ancak, bir yanıyla da oldukça basittir mesele. Düzeni yıkmak ve devrim yapmak isteyen bir özne, bir parti, düzenin kendisine sunduğu tüm olanakları kullanırken bir kırmızı çizgiyi hep daha da kızılaştırmalıdır: Mevcut düzende var olmanın tek yolu onu devirmektir. *Kapitalist düzenin içinde bir çözüm yoktur.* Kapitalist

düzenin içinde bir çözüm anlamına gelebilecek her düşünce, her eğilim reddedilmelidir. Devrimci bir partide böyle düşüncelerin varlık göstermesine izin verilmemeli, bu düşüncelerin bir eğilim halini almasına hiç mi hiç izin verilmemelidir. Partinin devrimci benliğini lekeleyen böylesi eğilimlerin kendi sınırlarında, partinin ana gidişatını bozmadan, iyi niyetle var olabileceğini düşünmek büyük bir hatadır. Bir tür ortalamacılık ve geçiştirmecilikle hastalığın üzerini örtecek her yaklaşım eninde sonunda boşa çıkacaktır.

42 sene sürse bile...

Parti Programı ise bu meselede atılmış en önemli adımdır. Bu yüzden Marx'ın *Gotha Programı'nın Eleştirisi*'nde verdiği sert ve net mesaj sorunun kökenini tespit etmek açısından da en önemli adımdır.

İşte meselenin karmaşık ve basit tüm yönleriyle anlaşılabilir kılınmasını sağlamış bir dönemin en mükemmel hastası olarak SPD tarihine damgasını vurmuş iki metin ve bir konferans bugünün devrimcilerine eşsiz dersler bırakmıştır. Marx ve Engels'in ömürlerinin son yıllarına denk gelen bu notlarla Rusya'da devrimi başarıya ulaştıran Bolşevikler'in komünist partisi² arasında bir Alman Partisi boyu yol vardır. Alman Partisi ise "Gotha" demektir.

1917 yılının 16 Ocak'ında Gotha'da gerçekleştirilen ve bir Parti'yi sona erdiren konferansın kırk iki yıl öncesinde yine aynı şehirde bu sefer Parti'yi kurmak için toplananlar bir program metnini kabul etmişlerdi. Kırk iki yılın otopsisini için gerekli araçlar Marx'ın bu metnin taslağı üzerine yazılmış "kenar notları"nda mevcuttu. Bu notlara *Gotha Programı'nın Eleştirisi* denildi.

Ya da kısaca *Gotha*³...

SPD'nin ve "sosyal demokrasi"nin 1. Dünya Savaşı ile birlikte çöküşü devrimin nasıl bir partiyle başarılacağı konusunda SPD'den farklı bir kapı araladı. Marx ve Engels'in "Komünistler Birliği"nden, yıllar sonra devrimi kazanan Bolşevik Parti'ye uzanan deneyimler ve ilkeler bütünü bir "komünist parti" anlayışı yarattı.

³ Marx'ın *Gotha Programının Eleştirisi* – *Alman İşçi Partisi Programına Kenar Notları* başlığıyla yazdığı metin için yazı boyunca kısaca *Gotha* ismini kullanacağız.

Marx'ın kenar notları

Gotha kuşkusuz bir doğum hastalığının belgesidir.

Öte yandan, SPD'nin 1917'de parçalanışının tüm nedenlerini doğum hastalığında aramak büyük kolaycılık olurdu. Üstelik SPD uzun bir süre Rusya dahil pek çok ülkedeki devrimci topluluklar için örnek parti olmuştu. Ve kuşkusuz, SPD'de yolun sonuna gelindiğinde, artık Marx'ın eleştirilerine hedef olan karakterlerin çoğu hayatta bile değildi. Ayrıca, "Marx görmüştü" diyerek işin içinden çıkmak bu zengin tarihin önemli ayrıntılarından yoksun kalmak ve Marx'a hiç yakıştıramayacağımız bir kâhin rolü atfetmek anlamına da gelirdi. Marx ya da Engels somut gelişmelerin nereye varacağını elbette tam olarak bilemezlerdi.

Buna karşılık, *Gotha*'da sert ve net bir mesaj bulunuyordu. Bu mesaj Marx'ın konuyu ele alışındaki titizliğe de yansımıştı ve bu titizliğin tam da kendisi bir mantığa sahipti. Bu mantık SPD'nin kuruluşu ve parçalanışındaki kişilikleri aşmakta, sosyalist mücadelenin değişmeyenlerine dair ipuçları sunmaktaydı.

İşte bu ipuçları değerliydi ve bugün dahi kullanılabilirler.

Marx, Wilhelm Bracke'ye⁴ gönderdiği 5 Mayıs 1875 tarihli mektubunda⁵ *Gotha*'yı neden ve ne amaçla yazdığını anlatır. Marx'ın, eseri için kendisinin kullandığı ifade "birlik programı hakkındaki kenar notları"dır.

Siyasal iktisattan devlete, proletarya diktatörlüğünden komünist topluma değin geniş bir alanda tartışılmış bu katmanlı metnin "kenar notları" olarak anılmasının bir önemi bulunuyor. Daha önce de "eleştiri" adını taşıyan eserlere imza atmış yazarın bu metnin önceki kitaplarından, öyle ya da böyle bir bütünlük arz eden yazılarından farklı bir amaçla yazıldığını fark ediyoruz. Eser yayınlanmak için değil doğrudan muhataplarına ulaşması için yazılmıştır. Bu açıdan elimizdeki *Komünist Manifesto* gibi bir eser değildir. "Gotha Programı" denilen belge neyse tam da bu belgenin

⁴ Wilhelm Bracke: Alman sosyal demokrat, yayıncı. SDP'nin kuruluşunda rol üstlenmiş liderlerindendir. Marx ve Engels'in Bracke'ye yollanmış birden fazla mektubu bulunmaktadır.

⁵ https://www.marxists.org/archive/marx/works/1875/letters/75_05_05.htm, Erişim tarihi: 9 Ağustos 2018.

birtakım özellikleriyle ilgilidir Marx'ın eseri. Bu, esere yaklaşımımız açısından önemlidir; çünkü Marx'ın örneğin komünist toplum ya da devlet ile ilgili dile getirdiklerini anlamak istiyorsak, Gotha Programı'nda iz bırakmış yine aynı konular hakkındaki yanılmalı düşüncelerin o tarihsel dönemdeki anlamını da hesaba katmamız gerekir. Gotha Programı yazıldığı dönemdeki farklı sosyalizm düşüncelerinin yansıdığı bir metindir. Bu düşüncelerin metne yansımaya neden olan şey de bu yanılmalara birilerinin zihninde karşılık buluyor olmasıdır.

O halde "kenar notları" tam da "kenar notları" olması özelliğiyle bize kendi anahtarını vermiş oluyor. Marx bu metni dönemin Almanyası'ndaki bazı siyasal akımlar ve kişiliklere karşı yazmıştır. Bu akımlar ve kişilikler bir ölçüde Marksizmden farklıdır ve bir ölçüde de ona düşmandır. İşte Marx'ın bunlara yaklaşım tarzındaki titizlik ve netlik en az metinde geçen farklı tartışma başlıkları kadar önemlidir. Bu yüzden metni incelerken aklımızda bulundurmamız gereken şeylerden biri de metnin ruhunu şekillendiren bu titizliğin anlamıdır.

Peki, eleştirisi kendisinden ünlü şu Gotha Programı nasıl bir metindir?

Gotha'nın öyküsü

Tarih kimlik demektir. Gotha'nın kırk iki yıllık tarihinde Avrupa'da gördükleri sosyalizmin kimliğine dair veriler sunar.

1875 yılının Mayıs'ında Alman sosyal demokrasisinin iki örgütü Gotha'da bir birlik kongresi topladı. Bu örgütlerden biri kuruluşuna Lassalle'in⁶ öncülük ettiği Genel Alman İşçi Derneği (Allgemeine Deutsche Arbeiterverein - ADAV, 1863) diğeryse Marx

⁶ Ferdinand Lassalle: ADAV'ın kurucusu ve Alman sosyal demokrasisinin ilk isimlerinden. Bismarck ile iş birliği yapması sonucunda Marx ve Engels'in ağır eleştirilerine hedef olmuştur. 1864 yılında bir düelloda vurulmasının sonucunda ölmüştür. Lassalle sonraki nesiller tarafından, genelde, bir örgütün çalışma tarzı ile ilgili meselelerde anımsanmıştır; ancak Lassalle'in teorik ve siyasi doğrultusu devrimci olmayan bir noktaya ulaşmıştır. Bunun örgütsel sonuçları da hemen görülmüştür. Teorik ve siyasi doğrultu ile örgütün işleyişi birbirinden ayrı olmadığından Lassalle'in sorunlu düşüncelerinin uzantıları (Lasalcılık) Lassalle'in örgütünü de içten içe zayıflatmıştır. Aslında birlik kongresi toplandığı zaman da ADAV bu sorunlardan mustaripti.

ve Engels'in de iletişim kurduğu Wilhelm Liebknecht ve August Bebel'in⁷ önderliğindeki Sosyal Demokrat İşçi Partisi (Sozialdemokratische Arbeiterpartei - SDAP, 1869) idi. Bunlardan ilki Lassalcılar ikincisi ise Ayzenahçılar olarak bilinirdi.

İki parti arasında geçmişte başka yakınlaşmalar da olmuştu; fakat birliğin önünde engeller bulunuyordu. İki partiden ikisi de yetkin bir sosyalizm programına sahip değildi ama farklı doğrularda siyaset yapıyorlardı; somut siyasal gelişmelerde takınılan tavır farklılığı bu iki partiyi bir şekilde ayrı tutuyordu. ADAV, Lassalle henüz hayattayken, orta sınıf liberallere karşı Bismarck'ın⁸ desteğini kazanma çabasındaydı⁹ ve programında biraz ütöpik sosyalizmi biraz da (Marx ve Engels'in koptukları) Alman felsefi geleneğini anımsatan "devletli üretici kooperatifleri" vardı. SDAP ise gerek "Prusyacılık"¹⁰ ve Alman birliği meselelerinde gerekse sosyalizm anlayışı açısından ADAV'dan farklı, Marx ve Engels'in düşüncelerine daha yakındı.

- 7 Wilhelm Liebknecht ve August Bebel: SDAP'ın kurucularından. Wilhelm Liebknecht, Marx ve Engels'in de bulunduğu Komünistler Birliği'nin üyelerindendir. 1918-19 Alman devriminde önemli rol oynamış Karl Liebknecht'in babasıdır. August Bebel, daha sonrasında SPD'nin en prestijli lideri olmuştur. Serbest çeviriyle "işçilerin babası" diyebileceğimiz "Kaiser der Arbeiter" olarak bilinirdi.
- 8 Otto von Bismarck: Önce Prusya başbakanı daha sonra Alman birliğinin kurulmasıyla Alman İmparatorluğu'nun ilk şansölyesi. "Sosyalistlerin Yasası" olarak bilinen antikomünist yasa Bismarck döneminde yürürlüğe girmişti. Bu yasayla SPD dahil bütün sosyalist partiler ve sendikal örgütlenmeler yasaklanmıştır.
- 9 O dönemde Almanya'da orta sınıf olarak anılan burjuva kesimler ile Bismarck'ta temsil olunan kralcılık arasında bir karşıtlık bulunuyordu. Sosyalistler her ikisiyle de karşıtlık içerisindeydi ve aslında bu iki kesim arasındaki karşıtlık da geçiciydi. Öte yandan Almanya'nın o dönemki koşullarında orta sınıf ile Bismarck arasındaki karşıtlık da yok sayılamazdı. Lassalle, orta sınıf liberalizminin özgürlükçü arayışlarına güvenmemekte haklı olsa da bunlarla mücadele etmek için Bismarck'ı yanına almaya çalıştığında oportünizm yapmış oluyordu. Lassalle'in (ve ADAV'ın) bu oportünizmi Bismarck'ın Prusyacı yaklaşımları ile de örtüşüyordu.

ADAV dar bir Alman birliği isterken Prusya merkezli ve yanlısı bir siyaset tarzı ortaya koyuyordu. SDAP yanlıları ise geniş bir Alman birliği istiyorlardı ve Prusyacılık anlamına gelecek bir dar ulusal mücadelenin problemli olduğunu düşünüyorlardı.

Fakat 1871'de Bismarck eliyle kurulan Alman İmparatorluğu ADAV'ın Prusyacılığını ve Alman birliğiyle ilgili yakıcı tartışmaları geri plana itti. Otoritenin içeriye daha çok yönelme fırsatı bulunduğu bir döneme ekonomik sıçrama ve işçilerin yaşam koşullarındaki gerileyiş eşlik etti. İşçi sınıfını korumak ve yeni koşullarda örgütlemek ihtiyacı birlik düşüncesini güçlendirdi. Kısacası iki partinin yakınlaşması için gerekli ortam oluşmuştu. Birleşmenin işçileri memnun edeceği açıktı; ancak görünen oydu ki anlık başarının bedeli ileride misliyle ödenecekti.

Aslında birlik kongresi pek de dostça bir havada gerçekleşmemişti. Hem Gotha Kongresi öncesinde SDAP yönetiminin ADAV'a karşı verdiği zaafı¹¹ hem de kongreyle kurulan yeni partinin (Alman Sosyal Demokrat İşçi Partisi)¹² kabul ettiği programın problemlerini (Gotha Programı) fark eden Marx'ın (ve Engels'in) yeni partinin geleceksizliğini görmesi için kırk iki yıl daha yaşaması gerekmiyordu. İki Alman partisinin zayıflıkları, Marksizmin ilkeleri ve siyasetin nasıl yapılması gerektiğiyle ilgili edinilmiş deneyimler ihtiyatlı olmayı öğütlüyordu Marx ve Engels'e. Ustaların ihtiyatları Marx'ın kaleminde birikti ve ortaya *Gotha* çıktı.

Gotha Programı'nın Eleştirisi

Marx eleştirisini Gotha Kongresi'ne sunulacak taslak program metni üzerine geliştirmişti. Marx'ın iki partinin birleşme tarzına dair uyarıları oldukça sertti. Sırf birleşmiş olmak için birleşmek ve bunun da üstüne artık güçten düşmeye başlamış ADAV'a yoktan yere tavizler vermek Marx ve Engels'in emeğinin de bulunduğu

ADAV birlik kongresi öncesinde kendi cephesini netleştirmek için öncül bir toplantı düzenlemişti. Ancak ADAV aslında Engels ve Marx'ın mektuplarında belirttiği gibi zayıflamış bir durumdaydı. Bu zayıf haliyle istediklerini SDAP'a kabul ettirebilecek bir güçten yoksundu. SDAP daha güçlüydü: Hem programatik açıdan daha gelişkindi hem de izlediği siyasetin emekçiler için daha büyük bir anlamı vardı. SDAP yönetimi ise "birleşelim de ne olursa olsun" duygularını açıkça belli ettikleri için ADAV'a fazladan bir özgüven vermiş oluyorlardı.

Birliğin ürünü olan Parti'nin ilk ismi buydu (Sozialistische Arbeiterpartei Deutschlands, SAPD). Bu isim Parti üzerindeki yasal baskıların kalktığı 1890 yılında SPD olarak değiştirildi. Karışıklık yaratmaması adına yazıda her ikisi için de SPD'yi kullanıyorum.

bir sosyalizm geleneğinden geri adım atmak anlamına geliyordu. Bunları hem *Gotha*'dan hem de o dönem Marx ve Engels tarafından gönderilen mektuplardan anlayabiliyoruz. Fakat bu uyarılar pek de karşılık bulmadı. Taslak metin önemli bir değişiklik yapılmadan kabul edildi.

Marx *Gotha*'da program metnini başlık başlık incelemiş ve her başlık için uzun incelemelerini ortaya koymuştur. Yazarın eleştirisinin bütününde bir tema çok rahat fark edilir. Bu başlıkların tamamında ağır bir Lasalcılık ve hatta doğrudan Lassalle eleştirisi bulunmaktadır; çünkü metin gerçekten de Marx ve Engels'in sosyalizm anlayışından çok daha fazla Lassalle'inkinin izini taşımaktadır.

Lassalle Alman sosyal demokrasisinin geçmişinde önemli bir figürdür. Almanya'da sosyalizm düşüncesini Lassalle'ın broşürlerinden öğrenenlerin sayısı hiç de az değildir. Lassalle, işçi sınıfının bağımsız bir partiye ihtiyacı olduğunu dillendiren ilk ve en güçlü isimlerdendir.¹³ Sonraları Rosa Luxemburg ve Lenin dahil pek çok devrimci, yazılarında atıfta bulunmuştur Lassalle'a. Öyle ya da böyle, Lassalle demek Parti demektir. Bugünün Sosyal Demokrat Partisi bile köken olarak hâlâ onu göstermektedir yayınlarında.

Anayasal krizin varlığında ve Avrupa'da 1848'den itibaren geriye çekilmiş devrimin kalıntıları üzerinde Almanya'da bir işçi hareketi örmeye çalışmıştır Lassalle. Marksizmin kurucularının sürgünde, Almanya'daki komünistlerin de dağıtıldığı bir dönemde her şeye rağmen 1863 yılında ADAV'ı kurmuştur. Liberallerden bağımsız bir siyasi kanal yaratmak istemiştir.

Başlarda iletişimleri devam eden Marx ve Lassalle'ın araları Lassalle'ın özgün bile olamayan, hatalı ve çelişkili düşünce tarzı yüzünden açılmıştır. Lassalle kendi problemleri yolunda ısrar etmiştir. ADAV kurulduktan kısa süre sonra trajik bir ölümle uzaklaşmıştır dünyadan Lassalle; ancak buna rağmen etkisini hâlâ sürdürmektedir. Acaba Marx, yokluğunda güç kazanmış bir amatörden gecikmiş bir intikam mı almaktadır?

Bu Marx'ı hafife almak olurdu şüphesiz. Çünkü daha sonra

¹³ Lassalle'ın ünlü *Açık Mektup*'una bakılabilir. http://ghdi.ghi-dc.org/docpage.cfm?docpage_id=439, Erişim tarihi: 20 Temmuz 2018.

değineceğimiz üzere, *Gotha*'da Marx'ın ve *Erfurt*'ta¹⁴ Engels'in dile getirdiği sert eleştirilerin mantığını kişiler ve koşullar değişse bile Alman sosyal demokrasisinin farklı dönemlerine uygulayabilirdiniz. Eleştiri siyasaldı, ideolojikti ve teorikti. Yani Lassalle, sosyalizm akımları ve Alman siyaseti içerisinde bir hattın cisimleşmesi olmuştu.

Bu yüzden Marx'ın neyi amaçladığını 'anlamak için Marx'ı ve Marksizmi bu akımlardan ayıranın ne olduğunu da kavramamız gerekmektedir. Bunun için Marx'ın *Gotha*'daki bölümlerine başvuracağız ve böylece asıl mesaja doğru bir adım atmış olacağız.

***Gotha*'daki keskinliğin nedeni**

Gotha Program Taslağı üç kısa bölümden oluşur. İlk bölümü programın genel teorik çerçevesi oluşturur. Bu bölüme “emek” ile ilgili kavrayış damgasını vurur. Bunun uzantısı olarak sosyalist mücadelenin yürütüleceği ölçek (ulusal - enternasyonal) ve işçi sınıfı ile diğer sınıflar arasındaki ilişki işlenir. İkinci bölümde, ilk bölümdeki genel çerçeve itibarıyla Parti'nin geliştireceği yönelimler ele alınır. Bu bölümde “ücretlerin tunç yasası” ve “özgür devlet” anlayışı kendine yer bulur. Üçüncü bölümde ise Parti'nin güncel koşullardaki talepleri dile getirilir. Marx'ın “demokrasi bölümü”¹⁵ olarak adlandırdığı bu bölümün temel teması devlettir.

Marx bu üç bölümün orijinal uzunluğunu çok aşan bir “kenar notu” hazırlamıştır. Nedeni de bellidir: Program taslağının tamamı, çözümün kapitalist düzenin sınırları içerisinde bulunabileceğini ima eden cümlelerle doludur. Hatta bununla da kalmamaktadır, artık aşılmış olması gereken geri sosyalizm kavrayışları¹⁶ Lassalle üzerinden metinde yer bulmuştur.

Hâlbuki Program niteliğini taşıyacak bir metin, o metne göre mücadelesini gerçekleştirecek sosyalistler için bir kılavuzdur ve

¹⁴ Engels'in hazırladığı *Erfurt Programı Üzerine, 1891 Tarihli Sosyal Demokrat Program Taslağının Eleştirisine Katkı* adlı eser.

¹⁵ Marx'ın bu tarifinin de uyarıları açısından bir anlamı vardır. *Gotha Programı* devrim ve sosyalizm hedefine sahip bir “sosyalizm programı” olmaktan ziyade, burjuva demokrasisini geliştirme ruhu taşımaktadır.

¹⁶ Bu düşünceleri *Komünist Manifesto*'nun üçüncü bölümünde bulmak mümkündür.

“sağlama” yapma imkânı sunar. Bu nitelikleriyle Program sıfatını taşıyacak metin, dünya görüşünün teorik ilkeleri ile güncel mücadelenin pratik gerekleri arasındaki bağın özenli ve anlaşılır bir biçimde kurulmasının ürünüdür. Program bir parti için aynı zamanda kimlik demektir. O partinin “kimlerden” olduğunu anlamak için partinin Programına bakılır. Bu nedenle Programı oluşturan her cümle, hatta her sözcük, özenle seçilir. Ve bu nedenle de Programdaki her söz bir tercih anlamına gelir.

Bu haliyle Gotha Programı’nı benimseyecek bir sosyalistin doğru bir strateji geliştirmesi mümkün olmayacaktı; çünkü tam da stratejinin üzerinde yükseleceği zemin kaygandı. Sosyalizmin kooperatifler eliyle kurulabileceği düşüncesi¹⁷ açık bir yanılsamaydı. Bu düşünce, iktidarı ele geçirmeye gerek olmadığı ve dolaşısıyla kapitalist düzen içindeki manevralarla bir şeylerin başarılabileceği düşüncesine sonuna kadar açıktı. Şüphe yoktu ki, Gotha Programı’nı benimseyecek bir parti, stratejisini işçi sınıfının iktidarı ele geçirmesi düşüncesi üzerinde kurgulamakta sorun yaşayacaktı. Bununla da kalmamaktaydı; Parti’de bir kişi ya da bir grup zamanında Lassalle’in Bismarck ile yaptığı pazarlıklara benzeyen kirli (oportünist) siyasetleri savunduğunda bunun gerekçesi olarak Gotha Programı’nı gösterebilirdi. Gotha Programı başından sonuna dek Lasalcılığı meşrulaştırıyordu.

Öte yandan denebilir ki tüm bu tercihlerin derin anlamlarının geniş kitleler tarafından ilk bakışta anlaşılması mutlak bir gereklilik değildir. Bu yaklaşımda elbette haklı bir yan vardır. Zaten Gotha Programı kongrede kabul edildiğinde, bunu coşkuyla karşılayan işçiler de burjuva gazeteleri de Gotha Programı’nın “gülünçlüğünü” fark etmeyip onu komünist bir program gibi değerlendirdiler. Bu açıdan Marx ve Engels’in Gotha Programı karşısında kılı kırk yaran tavırlarının hiç de kişisel kaprisleriyle ilgili olmadığı anlaşılabilir. Çünkü Engels, Bebel’e yazdığı mektupta şunları dile getirmekteydi:

¹⁷ Kooperatif sosyalizmi diye tabir edebileceğimiz düşüncenin izlerini ütöik sosyalizmin farklı versiyonlarında ya da Prudonculuk gibi geç dönem yan-sımlarında bulmak mümkündür. Proudhon *Sefaletin Felsefesi* isimli kitabın yazarıdır. Marx Proudhon’un düşüncelerini *Felsefenin Sefaleti* isimli kitabında eleştirir. *Felsefenin Sefaleti*, bilimsel sosyalizmin temellerini görebileceğimiz ilk yazılardan biridir.

Burjuva yayınlarındaki aptallar, bunun yerine, bu programı fazlasıyla ciddiye aldı, içinde bulunmayan şeyleri ona atfetti ve ona komünist bir anlam yükledi. Görüldüğü kadarıyla işçiler de aynı şeyi yapıyor. Marx ve ben, *sadece ve sadece bu nedenle*, böylesi bir programla kamuoyu arasında bir mesafe koymayabildik. Hem hasımlarımız hem de işçiler bu programa bizim görüşlerimizi atfettikleri sürece, onun hakkındaki suskunluğumuzu koruyabiliriz.¹⁸

Bu sözlerin Gotha Programı tartışmasının ötesinde özel bir anlamı da bulunuyor. Engels'in sözlerini okurken ustaların davranışlarında hep gördüğümüz bir özellikle karşılaşırız. Marx ve Engels siyasal yaşamlarında denk geldikleri farklı karakterlere ve farklı akımların temsilcilerine sosyalizm mücadelesinin genel çıkarları ekseninde yaklaşmış ve gerektiğinde bazı anlaşmazlıkları geri plana itebilmişlerdir. Fakat dönemin Marksizmin çocukluk çağı olduğunu ve ustaların, kendilerini kavrayabilmiş pek az insanla karşılaşma olanağı bulabildiğini hesaba katsak bile şunu görürüz: Marx ve Engels hiçbir zaman ortalamacılık ve geçiştirmecilik yapmamış, günü kurtarmak uğruna sahte birlikteliklere göz yummamıştır. Bu doğrultuda, açıkça farklı bir dünya görüşünün eksenine girmiş kişilikleri acımasızca eleştirebilmişlerdir.

Çalkantılı siyasi hayatları boyunca sayısız farklı tipe ilişki kurmuş, bunlardan bir "parti" yaratmaya çabalamışlardır. Öyle ki, değişebilecek ile değişmesi mümkün olmayan şeyler arasındaki ayrımı fark edebilmelerini sağlayan bir yeteneğe sahip olmuşlardır. İkilinin yanıldığı zamanlar da olmuştur elbette; ancak önemli olan büyük hatalar yapmayışları, hatalarından ders çıkarışlarıdır. Ve elbette bu dersler hiç yokmuş gibi davranmayışları... Yazının ilerleyen kısımlarında daha rahat fark edeceğiz, ustaların bu özellikleri Alman sosyal demokrasisinin gidişatını ve zaafalarını çözümleyebilmek için kritik önemdeydi. Bu yüzden *Gotha*'nın bütününe yansıyan titizlik ve keskinlik metne ayrıca "klasik" bir anlam da katmaktadır.

İşte Marx *Gotha*'daki eleştirilerini noktalarken "*Dixi et salva-vi animam meam*" (söyledim ve ruhumu kurtardım) dediğinde

¹⁸ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Gotha ve Erfurt Programları Üzerine*, İstanbul: Yordam, 2017, s.59 (Engels'in Bebel'e yazdığı 12 Ekim 1875 tarihli mektuptan).

de kişisel bir arınma derdiyle değil siyasal titizliğinin yön verdiği bir güdüyle hareket ediyordu. Marx ve Engels'in ortaya koyduğu sosyalizm insanlığın en ileri ürünü ve devrimci eylemin en yetkin kılavuzuydu ancak Marx'ın *bizim* partimiz dediği SDAP'ın liderleri bile bu dünya görüşünü kendisi yapan en temel ilkeleri yok sayarcasına Program'dan uzak tutmuşlardı.¹⁹ Bilerek ya da bil-meyerek... Ama koz SDAP'ın elinde olmasına rağmen²⁰ yoktan yere taviz verilmişti. Marx ve Engels buna sinirlenmekte haklıydılar. Onlar SDAP'ın bilirkişiliğini oynamak gibi bir şeyi kendilerine görev üstlenmemişlerdi kuşkusuz; ancak SDAP liderleriyle aralarındaki kişisel hukuk ve paylaşımın sonucu da böyle olmalıydı.²¹ Yani ustaların zaaf gördükleri her yerin altını kalınca çizmelerinin haklı bir gerekçesi vardı.²²

¹⁹ "Teorik, yani programın can alıcı noktası açıdan bakıldığında, partimizin Lasalcılardan öğreneceği en ufak bir şey bile yoktu, ama Lasalcıların partimizden öğrenecekleri kesinlikle vardı; birleşmenin birinci koşulu Lasalcı olmayı bırakmaları. (...) Program taslağı, teorik açıdan bakıldığında bizimkiler Lasalcıların liderlerinden son derece üstün olmalarına karşın, sıra siyasal kurnazlığa geldiğinde işin tam tersi olduğunu gösteriyor" (Engels'in Bebel'e yazdığı 18-28 Mart 1875 tarihli mektuptan, https://www.marxists.org/archive/marx/works/1875/letters/75_03_18.htm, Erişim tarihi: 9 Ağustos 2018).

11. dipnota bakılabilir.

Burada şunu da belirtmeliyiz ki daha SPD kurulmadan önce dahi Marx ve Engels'in, bizim dedikleri parti SDAP ile aralarındaki aç sanıldığından fazlaydı. Engels'in Kautsky ve Bebel dahil önemli SPD liderleriyle yakınlığı onlara tam olarak nüfuz edemediği gerçeğinin üzerini örtmemelidir. Bunu bizzat Engels'in mektuplarından da fark edebiliyoruz. Yani SPD'yi ve İkinci Enternasyonal geleneğini Marx ve Engels'in devamı saymanın önünde büyük engeller bulunmaktadır.

Bebel, anılarında Marx ve Engels'in Londra'dan Almanya koşullarını yeterince iyi değerlendiremediklerinden dem vurmaktadır. Teoride "ihtiyarlara" güvenen Bebel uygulamada kendine güvenmektedir! Bebel yanılmaktadır ve buna tekrar döneceğiz; ancak şunu söylemekle yetinelim: Pratiğe teorik ilkelere bağımsız ve rahatça gezinilebilecek bir yer olarak bakmak SPD geleneğinde daha sonra bir kural halini almıştır. Teorik olarak kendini vaftiz edip pratikte özgürce dolaşmak geleneği ile yönetici ortalamacılığı birleştiğinde SDP iyice hastalıklı bir parti halini almaya başlamıştı.

Gotha Programı ne anlatıyor?

Marx bu gerekçelerle giriştiği eleştirisinde Gotha Programı'nı ele almaya ilk olarak "emek" tartışmasından başlar. Kısacık Program emek kavramına dair burjuva yanılısamlarla doludur.

Örneğin "emek tüm zenginliğin ve tüm kültürün kaynağıdır" denilmektedir programda. Halbuki emek kadar doğa da kullanım değerlerinin²³ kaynağıydı; emeğin kendisi de bir doğa gücünün, insanın emek gücünün ifadesinden başka bir şey değildi. Burjuvaların emeğe doğaüstü bir yaratıcılık gücü atfetmelerinin çok iyi bir nedeni vardı. Gerçekte işçi böylesine kutsallaştırılmış bir emeği üretebilme yeteneğinden başka hiçbir varlığa sahip değildi ve dolayısıyla bu emeği de yalnızca kölelik altındaki koşullarda üretebilirdi. Ancak bu koşullardan hiç bahsedilmeyişi burjuva iktisadının bilindik illüzyonuydu ve dolayısıyla işçinin yaşamak için bile burjuvalara bağlı oluşu hasıraltı edilmiş oluyordu. Sosyalist bir partinin Program'ında bu gizemi tekrarlamak açıkça bir zaaftı. İşin aslı, burjuva iktisadına dair az çok okumuş bir düşmanın bunu fark ettiğinde gülünç bulacağı da açıktı.

Program'da "yarar sağlayan emek" deniyordu ancak bu tuhaf kavramlaştırma tam da bir kavramın yapması gereken şeye yani emeğin kapitalizm koşullarındaki gerçek anlamına dair hiçbir açıklayıcılık içermiyordu. Haliyle, zahmete girmeye hiç gerek yoktu, geçmişte aynı şeyleri söyleyen, oldukça da bilindik düşünürler zaten vardı. Marx'ın dediği gibi "Rousseau'nun tüm yazdıkları tekrarlanabilirdi" örneğin. Marx'ın kapitalizmi kapitalizm yapan şeyi bilimsel olarak ortaya koyduğu, dolayısıyla ondan çıkışın gerçek anahtarını da verdiği bir dönemde eski, içi boş kavramlarla konuşmak önemsiz sayılabilir miydi? Bunları (tam da Program'ında) yok sayan bir parti gerçek çözümü nasıl işaret edebilirdi ki?

²³ Bir metanın içerdiği iki değerden biri (diğeri değişim değeri). Kullanım değeri, metanın kullanımı ya da yararlanımıyla ilgili yönüdür. Bir meta kullanım değerine sahip olmalıdır ki değişim değerine de sahip olsun. Aslında aynı değer farklı yönleri olan bu ikilinin kapitalist üretim ilişkilerinin karakteristiği oluşunu Marx *Kapital*'de derinlemesine inceler. Değerdeki bu ikiliğin anlamını kavramadan bu kavramlar hakkında konuşmak ve Program oluşturmak sosyalizmin bilimsel zemininden geri adım atmak anlamına geliyordu.

Bu ve bunun gibi söz öbeklerinin Program'a masumca yerleştirildiğini düşünmek için saf olmak gerekiyor. Partinin kurulduğu birlik kongresi Lasalcılar ile Ayzenahçılar arasındaki gergin mücadelenin üzerine bina edilmişti ve o dönem Lassalle'ın teorik zırvallıklarına ve ADAV'ın sloganlarına aşına olmak hiç de zor değildi. Program taslağının dört bir yanı açıkça Lassalle'ın kopyası sayılabilecek sözlerle doluydu.

Bunların hepsini sıralamamız ve neden sosyalist bir partinin programında olmaması gerektiğini serimlememiz mümkün değil elbette, bu işi *Gotha* yapıyor. Ancak açıkça kapitalizm içinde bir çözüme çıktığı belli bazı örneklerle devam etmemiz uygun olacaktır.

Bunlardan birisi de program taslağında emeğin kurtuluşunun "emeğin getirisinin adil olarak bölüşülmesi" ile sağlanacağını dile getirildiği paragraftır. "Emeğin getirisi" denilen muğlak deyişin açıkça Lassalle kökenli olması bir yana, "adil bölüşüm" olarak kodlanan "çözüm" önerisinin burjuvaların ortaya koyduğundan bir farkı olmayışı dehşet vericidir Marx için.²⁴ Gerçekten de adını kapitalizm koyduğumuz kapitalist üretim ilişkilerini, onun iktisadi temelini yok sayarak bir takım hukuki ve ahlaki düzenlemelerle emeğin kurtulabileceğini düşünmek açık bir yanılsamaydı, düzen içinde bir çözüm arayışı anlamına geliyordu. Marx'ın düşüncesinin bütün meselesi tam da kapitalizmin iktisadi temelini ortadan kaldırmadan bu iktisadi temel in ürünü olan hukuki, ahlaki vb. ilişkileri de ortadan kaldıramayacağımızdı. Yani emeği ve işçileri kurtarmak istiyorsanız problemi kökeninde, *bölüşümün* değil *üretimin* nasıl yapıldığında aramalısınız.²⁵ İşte Marx'ın düşün-

²⁴ "Çünkü" der Marx amacını açıklarken: "*partimize çok büyük çabalarla kazandırılmış ama artık onun içinde kökleşmiş olan gerçekçi kavrayışın, haklar ve başka konular hakkındaki, demokratlar ve Fransız sosyalistleri arasında fazlasıyla yaygın ideolojik zırvallıklarla yeniden çarpıtılmasının ne kadar büyük suç olduğunu göstermekti.*" (Marx ve Engels, age., s.29). Bu, Marx ve Engels'in "büyük çabalarda"ki payını düşündüğümüzde daha anlaşılırdır.

²⁵ "*Bayağı sosyalizm (ve onun aracılığıyla da demokratların bir kısmı) bölüşümü üretim tarzından bağımsız görme ve sayma ve bu nedenle de sosyalizmi asıl olarak bölüşümle ilgili bir şey olarak sunma alışkanlığını burjuva iktisatçılarından devralmışlardır*" (Marx ve Engels, agy.).

cesinin asıl özünü, onu gerçek bir çözüm yapan kalbi kenara atıp burjuvaların zaten söyledikleri sahte çözümleri Program maddesi olarak eklemek açık bir yanlışın ifadesiydi.

Marx devamında doğru yolu anlatmaktadır. İktisadi temeli dönüştürmenin siyasi iktidarı ele geçirmekten başka bir yolu yoktur. Yani siyasi iktidarı değil de “devletin üretici kolektifleri”ni hedefleyerek sosyalizme ulaşma fikri, kapitalizmin iktisadi temelini dönüştürmeyi hedefleyen devrimci bir siyasi iktidardan yoksun olduğu için yanlıştır. Kapitalizm içerisinde izole alanlar yaratma ya da kapitalizmin yönetici erki olan siyasal iktidarı yok sayarak sosyalizmin tohumlarının atılabileceği düşüncesi ütöpik sosyalizmin bir özelliğidir ve gerçekçi değildir. Buna bir de Hegel'den²⁶ araklayarak “devlet” ön ekini getirmek olsa olsa Lassalle'ın yapabileceği bir “özgünlük”tür.

Marx bu yanlışlamayı ortaya koyduktan sonra açıklamaya komünist topluma giden yolu irdeleyerek devam eder çünkü görünen odur ki geleceğin toplumunun kimi temel öğeleri ortaya konulmadan dönemdaşları kapitalizmin ve devrimin doğasını da anlamayacaktır. Yani Marx'ın derdi geçerken komünist toplumu da anlatmış olmak değil, onu referans vererek ona ulaşmanın zahmetli ama *gerçekçi* yollarını anlatabilmektir. Bu anlaşılmadığı sürece ne doğru düzgün bir Program ve strateji ne de güncel bir talep ya da taktik ortaya konabilir. Üstelik Marx'ın gerçekçi yolundan sapmaların uğrak noktası *kolaycılık* olmaktadır. Siyasette kolaycılık hep kirli bir fırsatçılığı doğurmuştur ve buna verilen isim de oportünizmdir.²⁷

Marx toplumun ahlaki, hukuki vb. yönlerinin toplumun kapitalist iktisadi temelini değiştirmeden değişmeyeceğini söylemişti. Yani iktisadi temel belirleyiciydi. Bununla birlikte, bu temel değişmeliydi ama yeni topluma atılan ilk adımda bu dönüşümün hemen

²⁶ Ayrıca Hegel'in *Hukuk Felsefesinin İlkeleri*'ne ve Marx'ın buna getirdiği eleştiriye bakılabilir.

²⁷ “Lassalle'a inananlar onun kaleme aldığı kutsal metinleri nasıl ezbere biliyorsa, Lassalle da Komünist Manifesto'yu ezbere biliyordu. Dolayısıyla, onu bu kadar kaba bir şekilde çarpıtmasının tek nedeni, burjuvazinin karşısındaki mutlakçı ve feodal hasımlarla kurduğu ittifakı mazur gösterme isteğiydi” (Marx ve Engels, age., s.31).

gerçekleşemeyeceğinin de farkındaydı Marx. Bu yüzden şöyle di-yordu: *"Konumuz, kendi temeli üzerinde gelişmiş olduğu haliyle değil, tersine, kapitalist toplumdan çıkıp geldiği haliyle, dolayısıyla da her açıdan, iktisadi, ahlaki, düşünsel olarak, rahminden çıktığı eski toplumun doğum lekelerini hâlâ taşıyan bir komünist toplumdur."*²⁸ Ve bu doğum lekelerinin ya da kusurların varlığı komünist toplumun "birinci aşaması" için kaçınılmazdır; çünkü *"hukuk hiçbir zaman toplumun iktisadi yapısı ve bununla belirlenen kültürel gelişmişliğin üstünde olamaz."*

Marx daha sonra çokça tartışılmış "komünizmin daha yüksek bir evresi"nden ve bu evrenin kimi koşullarından bahseder. Bu evrede nihayet burjuva toplumunun dar ufku aşılacak ve toplum, bayrağına şöyle yazacaktır: *"Herkesten yeteneklerine göre, herkese gereksinimlerine göre!"*

Fakat Marx'ın komünist topluma dair "evreler"²⁹ ortaya koymasının asıl nedeni bir tür plan çıkarmak değildi. Marx şunu anlatmak istiyordu: "Bölüşüme", "adillığe" ya da "hakka" dair Program'da dile getirilen problemleri ifade eden kaynağı burjuva düşüncesidir. Kapitalist iktisadi temelin ölümsüz olduğunu ileri sürmek burjuva düşünürlerin işidir; ama aynı zamanda sosyalistler de bilmelidir ki asıl kaynağı iktisadi temel olan şeyler ancak iktisadi temeli dönüştürdükten sonra ortadan kaldırılabilir.

Marx kapitalist toplumun hastalıklarından bağımsız bir ileri toplumu referans vererek gerçekçi bir dönüşüme ihtiyaç olduğunun altını çizdikten sonra söz konusu dönüşümün nasıl gerçekleştirileceğine dair açıklamalar yapmaya devam eder. Çünkü bu

²⁸ Eski toplumdan kalan en baş belası kusurlardan birini Marx "burjuva hak" ilkesi olarak tarifeder. Buna göre kapitalist toplumda en gelişmiş formunu kazanan mübadele sistemi insanlar arası ilişkisinin her yönüne yansır. Pazarda eşit değerler mübadele edilirken üreticilerin hakkı da emekle orantılı bir karşılığı almaktır. Fakat bu komünist toplumda bir kusurdur çünkü insanlar pek çok açıdan eşitsizdir. O halde komünist toplumda hak eşitsiz olmalıdır. Yani komünist toplumun temel motivasyonu "hak" değildir. İktisadi biçimden bağımsız içeriğe sahip bir "hak" kavramı düşünülemez. Öte yandan bu sorunu çözmek de hemen mümkün olmayacaktır. (Ayrıca bkz. Marx ve Engels, age., s.27-28.)

²⁹ Bugün ilk evreyi "sosyalizm", üst evreyi ise "komünizm" olarak kavramlaştırıyoruz.

dönüşümün öznesi siyasal iktidar, aracı da devlet olacaktır; ancak devlete dair kafalar epeyce karışıktır.

Program'da "çözüm yolunu açmak" için tercih edilen yol "devlet yardımlarıyla üretim kooperatifleri"nin kurulmasıdır. Devamında, yardımı istenen devletin "özgür devlet", toplumun da "bugünkü toplum" olarak kodlandığı görülüyor. Üretim kooperatiflerinin ütöpik içeriğine yukarıda değinmiştik; "devlet" ve "toplum"a dair benimsenen muğlak ifadeler de bu boş içerikten kaçınmıyor. Bu yüzden Marx bu ifadeler için "kurgusal" dır diyor.

Marx'a göre "bugünkü toplumun" ya da "bugünkü devletin", bu ifadeyle ister İsviçre'den ister Prusya-Almanya'dan bahsedilsin, tek bir ortak özelliği vardır: Burjuva toplumuna dayanma. Eğer kastedilen komünist toplum ise başına ister "özgür" ister "halk" ister başka bir sözcük getirilsin, devletin sınıfsal kökeni ve işlevi ortaya koyulmadığı için, asıl probleme "bir arpa boyu yol yaklaşılamamış olunacaktır". Çünkü asıl sorun devletin komünist toplumun yaratılması sürecinde nasıl bir işlevle donatılacağıdır. Marx'ın buna yanıtı şöyledir:

Kapitalist toplum ile komünist toplum arasında, birinin diğerine devrimci dönüşümü yer alır. Buna siyasal bir geçiş dönemi karşılık gelir ve söz konusu geçiş döneminin devleti, *proletaryanın devrimci diktatörlüğünden* başka bir şey olamaz.³⁰

Ya da kısacası "proletarya diktatörlüğü"... Yani Marx'a göre işçi sınıfı sosyalizmi kurmak için siyasal iktidarı almalıdır ve komünizme giden yolun taşlarını döşeyebilmek için burjuva toplumdan geldiği haliyle toplumun iktisadi, ahlaki, hukuki vb. yapısını devlet aracılığıyla dönüştürmelidir.

Yukarıda anlattıklarımızla birlikte toparlayacak olursak, proletarya diktatörlüğü işçi sınıfının özneleşmiş bir ifadesi olarak iktisadi temeli, dolayısıyla burjuva toplumdan devralınan hukuki ve ahlaki hastalıkları da dönüştürecek temel araç olmaktadır. Komünizme ulaşmanın bundan başka *gerçekçi* bir yolu yoktur.

Halbuki Program ne bu geçiş devleti ile ne de "komünist toplumun

³⁰ Marx ve Engels, age., s.39.

gelecekteki devletiyle”³¹ ilgilenmektedir. Devletin gerçek niteliğine dair bilimsel bir kavrayıştan yoksunluk o devlete karşı dile getirilen siyasi taleplerle birleştiğinde Program’ın altı iyice boşalmaktadır.

İki toplum, kapitalist ve komünist toplum arasındaki temel fark anlaşılamadığında kapitalist topluma dair yanılsamalar üremeye başlar. Bu yanılsamaları ortadan kaldırmanın ilk ve zorunlu adımı bilimsel sosyalizmin Alman Partisi’nde tek otorite olmasıdır. Burada verilecek en ufak zafiyet proletarya diktatörlüğünden vazgeçmeyle, sonrasında da mevcut burjuva devlete dair hülyalar görmeyle sonuçlanır. SPD’nin tarihinde ikisinin de olmadığını kimse iddia edemeyecektir.

Gelecekte ne olacağına kehanet ettikleri için değil (Engels birlikteliğin ömrüne iki yıl biçmişti ve Parti hâlâ bölünmemişti) ama kırmızı çizgilerde atılan geri adımların sonuçlarının neler olabileceğini tahmin ettikleri için Marx ve Engels ısrarcıydılar.³² Ve ne yazık ki bu sonuçları tutturmakta da başarılıydılar!

Sonuçları tartışmadan önce değinmemiz gereken bir başlık daha bulunuyor: “Ücretlerin tunç yasa”.

Lassalle’in hayaleti olarak Program’a girmiş bu “yasa”dan Lassalle’in anladığı şuydu: İşçi ortalama olarak hep asgari düzeyde bir ücret alabilecektir; çünkü işçi ücretindeki artış yaşam koşullarındaki artışla birlikte, işçi evliliklerini ve işçilerin artışını da beraberinde getirecektir. Artan işçi popülasyonu ise bu sefer işçi ücretinin düşmesine neden olacaktır.³³ Bu kavrayışta Lassalle’a özgü hiçbir şey olmaması bir yana (belki tunç sözcüğü hariç!) yasanın kendisi de özünde Malthus’un nüfus teorisinden³⁴ başka

³¹ Kabaca açıklama getirecek olursak, Marx bu ifadeyle komünist toplumda da belli organizasyonel işlevler üstelenecek bir tür devlet yapısı öngörmektedir. Ama bu ne burjuva devlet ne de geçiş döneminin devleti gibi olacaktır. Toplumun ve kendisinin temelini dönüştürdükçe, sınıfsal içeriğinden arındıkça “devlet olmayan devlet” olacaktır.

³² “*Alman Partisi ile Alman sosyalist bilimi arasındaki bir yarılma bir kenara, hafif bir gerginlik bile bir şanssızlık ve benzersiz bir rezalet olurdu.*” (Marx ve Engels, age., s.85).

³³ Lassalle, agy.

³⁴ Malthus’un nüfus teorisine göre nüfusun artışı geometrik bazda iken, besin maddelerinin artışının aritmetik kalması toplumu gerekli tüketimden yoksun bırakacak ve sonunda kıtlık oluşacaktır. Lassalle’in “tunç yasa”sının bunun oynanmış versiyonu olduğu hemen göze çarpar.

bir şey değildir. Üstelik Program (ve Lassalle) Marx'ın ortaya koyduğu gibi (kapitalizme özgü olan) ücretli emek sisteminden değil³⁵ ücret sisteminden bahsetmektedir. Bu iki falsoyu toplayınca karşımıza bir toplumsal üretim biçiminden bağımsız, neredeyse her çağa uygulanabilir bir şey çıkmaktadır. O halde ücretli emeği (yani kapitalizmi) ortadan kaldırırsanız dahi ücret sistemi ortadan kalkmış olmayacaktır. "Ama" der Marx, zaten "iktisatçılar elli yıldan uzun bir süredir" bu yasanın sosyalizmde de var olacağını, dolayısıyla sosyalizmin "doğadan kaynaklanan sefaleti ortadan kaldıramayacağını" ispatlamaktadır. Sosyalizm için yazılmış bir Program'da geçen böyle bir madde zaaf olmanın da ötesindedir.³⁶

Lassalle'in tunç yasayı ortadan kaldırmak için önerisi ise üretim kooperatifleriydi. Buralarda işçiler kendilerinin patronu olacaktı. Dolayısıyla geriye kârı "adil" bir biçimde "bölüşmek" kalıyordu. Fakat bunu uygun yani daha büyük bir ölçekte yapmak ancak devletin yardımlarıyla mümkündü. Devletten alınacak yardımın siyasete tercümesi ise herhalde Bismarck ile anlaşılmaktı!

Fakat tüm bu hikâyede yeni olan hiçbir şey yoktu...

Zaten asıl üzücü olan başka bir şeydi. Ücretli emek sisteminin ve kapitalist üretim ilişkilerinin yasalarına hâkim olmak zaman alabilirdi. Bu konuda hassasiyet geliştirmek de zaman alabilirdi.³⁷ Ama Lassalle'in ölümünün üzerinden onca zaman geçmişken ve Parti'de ücrete dair bilimsel düşünce yerleşiklik kazanmışken, Lassalle'in dogmalarına geri dönülmesi; Parti kitlesine yayılmış

35 Ayrıca *Kapital*'in ilk cildindeki yedinci kısımda yer alan "Sermayenin Birikim Süreci" başlıklı bölüme bakılabilir.

36 Bu yasanın benimsenişi her açıdan bir geriliktir. Marx bunu şuna benzetir: "Sanki köleliğin sırrını sonunda çözmüş ve isyan başlatmış olan köleler arasında, eskimiş düşüncelerin tutsağı olarak kalmış bir köle, isyan programına şunları yazıyor: Kölelik kaldırılmak zorundadır; çünkü kölelik sisteminde kölelerin beslenmesi, alçak olan belirli bir üst düzeyin üzerine çıkmaz!" (Marx ve Engels, age., s.35).

37 Bebel'in anılarından anılıyor ki Marksizmi anlamak özel bir uğraş gerektiriyordu. Bebel'in böyle bir zamanı bulmakta zorluk çekişi anlayışla karşılanabilir olsa da, döneminde sosyalizmin bilimsel temellerini incelediğini iddia eden ve bunu da büyük bir ciddiyetle ortaya koyan bir düşünce sistemini ilgiyle ve özenle incelememek siyaseten de büyük bir problemdi. Marksizm, onun kurucularının da dediği gibi, devrim için vardı ve el yordamıyla devrime ilerlendiğinde neler olabileceğini görmek için Avrupa'nın yakın geçmişine bakmak yeterliydi.

bir kavrayışa saldırı anlamındaki şeye parti temsilcilerinin izin vermiş olmaları utanç verici ve insafsızcaydı. Çünkü ayrım devrimci bir dönüşüm ile kooperatiflerin kurulması, düzen dışı bir çözüm ile düzen içinde bir çözüm arasındaydı.

Dertleri devrimci bir parti olan iki usta tüm bu olan bitene elbette sessiz kalamazlardı. Devrimci bir partinin yaratılması için ise önce Marksist olmak gerekiyordu.

Bu doğrultuda atılmış en büyük adım ise Erfurt Kongresi'nde gerçekleştirilmişti; fakat yine de SPD'de her şey yolunda değildi.

Artık Marx yoktu ve Engels de etkisini yitirmeye başlamıştı; ancak *Gotha*'daki mantıktan bağımsız sayamayacağımız bir uyarı bu sefer Engels'in kaleminden kâğıda döküldü: *Erfurt*.

Erfurt'tan 2. Gotha'ya giden yol

SPD, kurulduktan sonraki birkaç yıl içerisinde ağır engellerle karşılaştı. Bismarck "Sosyalistlerin Yasası" olarak da bilinen anti-sosyalist yasayı devreye soktu ve hem Parti yasaklandı hem de her tür legal çalışma olanağı ellerinden alındı. Ama Parti bu koşullara uygun bir mücadele tarzını geliştirmekte gecikmedi. İlle-gal yollarla etkisini artırmaya ve güçlenmeye başlayan sosyal demokratlar politik kısıtlara rağmen seçim düzleminde de oylarını artırıyorlardı. Seçimler, politik kısıtların olduğu bir ülkede sosyal demokrat mesajı yaymak için önemli bir araçtı ve Parti de görünüşe göre bunu iyi değerlendiriyordu.

Baskı yılları ve seçimlerdeki artan oy oranları Parti içerisinde farklı ve zıt eğilimlerin yavaş yavaş filizlenmesine de neden oluyordu. İşte bunlardan biri Engels'in eleştirilerine hedef olan reformizmdi.

1891 yılına gelindiğinde SPD artık yasal statü kazanmıştı, Almanya'da büyüyen bir işçi sınıfı kendisini göstermişti. Değişen koşullarda, Gotha'dan beri büyüyen ve gelişen SPD'nin artık yeni bir programa ihtiyacı vardı. Erfurt Program taslağı 1891 yılında Erfurt'ta toplanan Kongre'ye sunulmak üzere hazırlanmıştı.

Erfurt Programı hep Kautsky³⁸ ismiyle birlikte anılır ve bu sık

³⁸ Karl Kautsky: SPD'nin liderlerinden ve SPD'de "Marksist Merkez" kanadın önde gelen isimlerinden. 1883-1917 aralığında SPD'nin teorik yayın

sık yaygın bir yanılsa da sebep olur. Engels'in eleştirilerinin doğrudan Kautsky ile ilgili olduğu düşünülür. Erfurt Kongresi sonrasında nihai kabul gören ve Parti parçalanana dek yürürlükte kalan Program'ın mimarı ve yazarı şüphesiz Kautsky'dir. Ancak Engels'in eleştirilerinin hedefi olan metin, ilk taslak olarak bilinen ve büyük ölçüde Wilhelm Liebknecht'in imzasını taşıyan metindir. Bu bilgi bize, Kautsky'yi temize çıkarmak için değil; ama asıl soruna ve dolayısıyla *Gotha* ve *Erfurt*'un taşıdığı asıl mesaja varabilmemiz için gereklidir.

Engels'in derdi Parti içerisinde giderek güçlenen reformizm ve oportünizmdir. Hastalığın kaynağı ise *Gotha*'da hakkından gelinememiş "eski düşünce"nin canlılığını korumasıdır: Sosyalist toplumun kapitalizmin içinde yavaş yavaş gelişebileceği düşüncesi ya da Engels'in sözleriyle "*eski pisliğin sosyalist toplumun içine doğru zinde, imanlı, şen özgür bir şekilde büyümesi.*"³⁹

Gotha'da Lassalle öldürülemedi; çünkü sorun Lassalle değil, belki Lasalcılıktı; çünkü *Gotha* Programı'ndaki Lasalcılığın özü tam da dokuz canlı "eski düşünce" idi. Zaaf kendisini büyütüyordu. Engels'in de belirttiği gibi *Gotha*'daki saçmalıklar, 15 yıl boyunca resmi parti programı olarak sirkeye yatırılmış durumda tutuldukları için iyileşmedi.⁴⁰

Engels'in uyarısının belkemiğini Erfurt Program taslağının

organı olan *Die Neue Zeit*'in genel yayın yönetmenliğini üstlendi. SPD'nin parçalandığı 1917 yılında Bağımsız Sosyal Demokrat Parti (USPD) tarafında kaldı. Daha sonra SPD'ye geri döndü ve dışişlerinde görevler üstlendi. "Marksizmin Papası" olarak bilinen Kautsky, dönemde Lenin dahil pek çok devrimciye ilham veren en önemli teorisyenlerdendi. Lenin'in bir kitabına da isim babalığı yapmıştır: *Proletarya Diktatörlüğü ve Dönek Kautsky*.

³⁹ https://marxists.catbull.com/archive/marx/works/1891/letters/91_06_29.htm, Erişim tarihi: 1 Ağustos 2018.

⁴⁰ Friedrich Engels, "Engels to Kautsky 3 Feb 1891", *Marx Engels Collected Works*, Vol:49, International Publishers, s.119. Engels gördüğü tehlike üzerine Marx'ın *Gotha*'sını yayınlamak istemektedir. Fakat başta Liebknecht olmak üzere SPD liderleri buna pek sıcak bakmamaktadırlar. Liebknecht birleşmedeki ve iki programdaki büyük hataların önde gelen isimlerinden biridir ve mektubu engellemeye çalışır. Fakat Engels'in Liebknecht yerine tercih edeceği Bebel de durumdan pek hoşnut değildir. Bebel mektubun Parti'deki Lasalcıları kızdıracağını düşünmektedir. Hiç olmaması gereken bir toplamı... Bebel'deki dengesizlik ve ortalamacılık SPD yönetiminin geleceğine ışık tutmakta.

“Siyasal Talepler” bölümündeki eleştirileri oluşturur. Engels sosyal demokrat basının büyük kısmında oportünizmin yerleşiklik kazandığını tespit etmektedir. Engels’e göre SPD, Sosyalistlerin Yasası’nın geri dönmesi korkusuyla kendisini sakınmaktadır. Adepta Yasa dönemindeki cesur çıkışların utancı yaşanmakta, devrimcilikten de eski kötü anılardan kaçır gibi kaçılmaktadır. Mevcut yasal koşulların Parti’nin tüm taleplerinin “barışçıl yollarla hayata geçmesine izin vereceği” düşüncesi kabul ettirilmek istenmektedir.

SPD’de büyüyecek temkinlilik hastalığı böylece ilk semptomlarını üretmiştir. Parti’de “bugünkü toplum”un sosyalizme doğru büyümekte olduğunu düşünenler vardır ve mantıksal sonucuyla bu gelişimi kesecek çıkışlar ve keskinlikler istenmemektedir; zira SPD kuruluşundan bu yana oylarını artırmaktadır. 1890 seçimlerinde alınan oy oranı yüzde 20’dir, SPD Reichstag seçimlerinin en güçlü partisi olmuştur. Göreceğimiz ki seçim “başarı”larının budalaştırıcı etkisi SPD’de bir daha ortadan kalkmayacaktır.

Halbuki Engels şunu söylemektedir:

Günün anlık çıkarları için asıl önemli konuların bu şekilde unutulması, gelecekteki sonuçlar dikkate alınmadan anlık başarılar için bu şekilde uğraşıp didinilmesi, hareketin bugünü için hareketin geleceğinin bu şekilde feda edilmesi, “dürüstçe” yapılıyor olabilir, ama oportünizmdir ve oportünizm olarak kalır ve “dürüst” oportünizm, oportünizmlerin belki de en tehlikelisidir.⁴¹

Tartışmaların ardından, yeni öneriler ve program taslakları Parti içinde boy gösterdi. Bunlardan biri de Kautsky’nin kaleme aldığı program taslağıydı. Kautsky’nin metni daha önceki resmi taslaklardan çok daha iyiydi ve Bebel’in bu yeni taslağın kabul edilmesini önermesi Engels’i mutlu etmişti. Fakat Engels’in canını sıkır başka bir şey vardı. Kautsky’nin taslağının *Vorwärts*’ta⁴² yayınlanan baskısını gözden geçiren Engels, Marx’la birlikte 15 sene önce Gotha’da eleştirdikleri Lasalcı bir ifadeyle bu sefer yeniden karşılaşıyordu: “Gerici bir yığın”.

İfadenin Gotha Programı’nda geçen hâli şöyleydi: “Emeğin kurtuluşu işçi sınıfının eseri olmak zorundadır ve bu sınıf karşısında

⁴¹ Marx ve Engels, age., s.99.

⁴² *Vorwärts*: SPD’nin merkezi yayın organı.

tüm diğer sınıflar *sadece gerici bir yığındır.*" Lassalle'ın imzasını taşıyan bu ifadedeki problem aşağı yukarı şöyleydi.

Doğrusu, *Komünist Manifesto*'da geçtiği şekliyle, burjuvazinin karşısında duran sınıflar arasında yalnızca proletaryanın *gerçekten devrimci bir sınıf* olduğuydu. İki ifade arasındaki farkın iki sonucu vardı.

Birincisi devrimin asıl gücü proletaryaydı ve proletarya, devrimcileştikleri oranda toplumun diğer katmanlarını burjuvaziye karşı seferber etmeliydi. Bu bugün bize de, hem bir olanak hem bir görev anlamında, bir şeyler anlatır. Parti ayağını gerçek devrimci sınıfa basarak ara katmanları ideolojik olarak etkisizleştirmeli ve devrimcileşme eğilimindekileri devrim hareketine çekmeliydi. Zira 19. yüzyıldan beri devrimin asıl gücü olan proletarya, devrimin ideolojik koordinatlarını da hakimiyetini de burjuvaziden ya da küçük burjuvaziden kurtarmayı pek başaramamıştı. Artık Marksist ve bağımsız bir işçi sınıfı partisi bu denklemdeki en önemli değişkendi.

İkincisi Lasalcılıktan Parti'ye sızan oportünizm ile ilgiliydi. Lassalle'ın kaba çarpıtmalarının bir nedeni olabilirdi: Burjuvazi karşısındaki kralcı ve feodal hasımlarla kurduğu ittifakı mazur gösterme isteği.⁴³ Bismarck da bundan rahatsızlık duymazdı. Fakat sorunun bir boyutu daha bulunuyordu. Lassalle işçi sınıfı hareketine hep "en dar ulusal bakış açısıyla"⁴⁴ yaklaşmıştı. İşçi sınıfının, mücadele yürütebilir olmak için kendisini *bir sınıf* olarak örgütlemek zorunda olduğu ve mücadelesinin dolaysız gösteri alanının "ülke" olduğu açıktı. Ancak bugünkü ulusal devlet, Alman örneğinde olduğu gibi, bir dünya pazarının ve ulusal devletler sisteminin sınırları içerisindeydi. Bu görmezden gelinerek devrim stratejisi oluşturmak mümkün değildi.⁴⁵

⁴³ 9. ve 10. dipnotlara bakılabilir.

⁴⁴ <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1875/gotha/ch01.htm>, Erişim tarihi: 9 Ağustos 2018.

⁴⁵ Marx ve Engels bir "emperyalizm kuramı" geliştirmemişlerdi; fakat emperyalizm olarak andığımız sistemi anlamamızı sağlayacak araçları ortaya koymuşlardır. Bunlardan biri de *Gotha*'da dile getirildiği gibi dünya ekonomisi ve devletler sistemiyle ilgili olandı. Daha sonra Lenin kendi emperyalizm anlayışını ortaya koyarken bu satırları anacaktır.

Gotha Programı ise geçmiş Enternasyonal deneyimi, işçi sınıfının uluslararası işlevi ve görevi hakkında hiçbir şey söylemiyordu. Alman işçi sınıfına düşen tek şey “halkların uluslararası kardeşliği”nden ibaretse, artık orada devrimci bir perspektif bulmakta zorlanırdınız.

Gerçek soruna temas etmeyişi ve söylenmesi gerekeni söylemeyen geçiştirmeci tutum bir düşünce olarak kendisini var etti SPD’de. Bununla Parti’deki “temkinli”, pasif siyaset birleştğinde ortaya çıkan şey devrimci değildi artık. Bu şey 1914’te Reichstag’da bir Emperyalist Paylaşım Savaşı’nın yolu yapılırken gündeme gelen savaş kredileri oylamasında burjuvazi lehine oy vermeyi ya da Kautsky’nin başını çektiği SPD kanadının yaptığı gibi çekimser kalıp oy vermemeyi meşru kıldı. Savaş burjuvazinin çıkarınydı; fakat savaş bütçesine oy verenler bunun aynı zamanda işçi sınıfının çıkarına da olduğu yalanını ileri sürüyorlardı.

Kişiler değişmişti ama hastalık kendine yeni bedenler bulmuştu. Birinci Dünya Savaşı her şeyi açık ettikten sonra SPD parçalandı ve “çoğunluk” olarak adlandırılan reformist kanat partiyi tamamen ele geçirdi. Halbuki, aslında, SPD uzun zamandır bu kanadın kontrolündeydi.

Erfurt sentezinin anlamı⁴⁶

Baskı yılları ve seçimlerde artan oy oranlarının Parti içerisinde farklı ve zıt eğilimlerin yavaş yavaş filizlenmesine de neden olduğundan bahsetmiştik. Bu eğilimler içerisinde baskın çıkan reformizm oldu. Halbuki Parti’de “radikaller” olarak bilinen bir eğilim de varlık gösterdi. Parti’nin devlete karşı yaklaşımlarında, seçimler ve parlamentodaki başarılar konusunda daha ihtiyatlı olmak gerektiğini düşünen, Marx’ın anladığı anlamda devrimci bir perspektife daha yakın duran ama yekpare olmayan bir eğilimdi bu. Üçüncü eğilim ise Parti tarafından kabul edilen Erfurt Programı’nın yazarı Kautsky’nin temsil ettiği Merkez’di.⁴⁷

⁴⁶ Bu deyişi Carl E. Schorske’den ödünç alıyorum (bkz. *German Social Democracy 1905-1917*, Cambridge ve Londra: Harvard University, s.6). “Sentez” ifadesi *Gotha* ve *Erfurt*’taki mesajı kavramak açısından oldukça açıklayıcı.

⁴⁷ “Merkez” ya da “Marksist Merkez.”

Erfurt Programı başka ülkelerde de uzun süre yegâne “Marksist parti programı” olarak kabul gördü ve örnek alındı. Şurası açıktı ki bir işçi sınıfı partisinin o güne kadar sahip olduğu “en Marksist” programdı. Bununla birlikte, Erfurt Programı’ndaki Marksist kavrayış ile Parti’nin güncel talep ve mücadeleleri arasında bir gerginlik olduğu kuşku götürmezdi. Güncel olarak atılacak adımları nihai hedef olan devrime bağlama konusunda problemlili idi SPD. Fakat aslında, devrimcilikten taviz vermeyen ve geçiştirmeyen bir tarz Parti’ye hâkim olabilseydi bu sorunlar aşılabilirdi belki.

İşte tam da bunu engelleyen bir şey Parti’de giderek yerleşiklik kazanıyordu; asıl tehlike buydu. Örneklerine yalnızca sorunlu Gottha ve Erfurt program taslaklarının yazarı Wilhelm Liebknecht’te değil, Bebel’de ve hatta “Marksizmin Papası” teorisyen Kautsky’de bile gördüğümüz bu tehlike bir tür geçiştirmecilikti.

Bir devrimci parti için en önemli hastalık Parti’nin ve tek tek üyelerinin kapitalist düzende istikrarla varlık gösterebilecekleri düşüncesidir. Bu düşünce devrimci bir enerjiyle bastırılamadığında hızla başka düşüncelerle rezonansa girmeye başlar. Çünkü “kapitalizmde istikrarla varlık göstermek” ile “düzen içinde çözüm mümkündür” düşüncesi arasındaki mesafe sanıldığından kısadır. SPD liderliği henüz çok erken zamanlarında buna prim vererek yıkımın tohumlarını atmış oldu.

SPD’nin istikrarlı yolunun kaçınılmaz sonucu “burjuva demokrasisini iyileştirmeye” çıkıyordu. Oysa *Gotha* tam da buna karşı yazılmıştı. Burjuva demokrasisini iyileştirerek sosyalizme varılabileceği düşüncesi reformizm demektir. “Demokratizm” sosyalistlerin bir hedefi olamazdı. Kapitalizmi güzel kılmak sosyalistlerin işi değildi.

Marksizm güçlenen bu hastalığın ilacıydı ancak sorun oraya da sıçramıştı. Kautsky’nin düşüncesi bunun en nadide ürünüydü belki de. “İstikrarlılık” ve “temkinlilik” Kautsky’nin teorisinde de vardı. Üstelik Kautsky’de bunlar kendi problemlerini gizleyecek araçları üretmenin kaynağı olmuştu. Kautsky’nin teorisinde iki yön birbiriyle muazzam bir gerilim içerisindeydi.

Kautsky işçi sınıfı partisinin bağımsız siyasal çizgisini koruması gerektiğini düşünüyordu. Devrimci durumların kapitalizmin nesnel dinamiklerinin ürünü olacağının farkındaydı. Ancak böyle bir

zamanda egemenler güç kaybedecek ve güç dengeleri sosyalistler lehine değişebilecekti. Parti, devrimi başarmayı sağlayacak öznel faktördü, önemliydi. Dolayısıyla devrimci olmayan, dengelerin aleyhte olduğu bir zamanda Parti'yi riske atmamak, kırdırmamak gerekiyordu. Yapılması gereken güç kazanmaktı.

Bunların tümünde Kautsky kesinlikle haklıydı. Fakat problem şuydu ki Kautsky'deki temkinli yan ile Parti'nin doğrusal bir biçimde güç kazanacağı düşüncesi akrabalık içindeydi. Kautsky'deki "gereksiz risk almama" doğrusu ile garantici yaklaşımın birlikteliği çok sinsi bir tehlike oluşturmuştu. Paris Komünü'nün⁴⁸ yenilgisinden problemli dersler çıkarmıştı Kautsky; devrim için çoğunluğu arıyordu. Devrim garanti edilebilecek bir şey hiç değildi ama hâl böyle olunca riske atmamak bahanesiyle Parti'yi mevcut düzenin içerisinde bir yere monte etmeye başlayabilirdiniz artık. Üstelik SPD'nin, kuruluşundan beri neredeyse aralıksız elde ettiği büyüme, artan oy oranı ve sonrasında parlamentodaki varlığı⁴⁹ devrimci olmayan bir temkinliliği besleyecek "iyimser" koşulları da yaratmıştı.⁵⁰ Kazanımlar öyle bir noktadaydı ve Parti de

⁴⁸ Kautsky'nin çıkardığı problemli ders kabaca şöyle özetlenebilir: "Paris'te işçi sınıfı gücü elinde tutamayacağı bir zamanda ve biçimde iktidarı almaya çalışmıştır. Komün tarzı ayaklanma ve şiddet yoluyla devrimler geçmişte kalmıştır (Kautsky'nin aksi yöndeki bazı yazılarına rağmen). Almanya büyüyen işçi sınıfı ve siyaset sahnesinde elde ettiği kazanımlarla barışçıl bir çoğunluk devrimine yakındır. Uygun zaman gelene kadar sabırla ve temkinle ilerlenmelidir." Bu stratejinin sonucu, "kazanım"ların harman olduğu bir dönemde Parti'yi adeta dizginlemeye vardı. Geriye neredeyse tek bir şey kalıyordu: Parlamenteoya odaklanmak.

⁴⁹ Ki bu varlığın da altının boş olduğu görülecekti. SPD'nin *odağı* parlamento olmaya başladığında politikadan anladığı şey de parlamento manevraları haline geldi. SPD ilerleyen zamanlarda parlamentoda güçlü olabilmek ve kralcılığı, feodal gericiliği bertaraf edebilmek için burjuva partilerle fazlasıyla yakınlaşmıştı. Kurduğu ittifak görünüşte karşıtları püskürtmeyi sağlamıştı ancak burjuva partiler hemen ilk sınavlarında gemiyi terk edeceklerdi. SPD ise kirliliğine bir leke daha eklemiş olacaktı. Partinin böylesi politikalarına direnen kesimleri SPD parçalandığında kurulacak yeni, devrimci bir partinin de asıl unsurlarını teşkil ediyordu.

⁵⁰ Aynı koşullar ve reformizmin, oportünizmin Parti'de pratik olarak da mahkûm edilemeyeşi, hastalığın SPD'de belli kavşak noktalarında güçlü semptomlar üretmesine neden oldu. "Bernstein revizyonizmi", Parti ile sendikaların hareket içerisinde eşit statü görmesinin kabulü (Parti'nin önceliği kaybedildi), Parti'deki sorunların bir sonraki seçimde alınacak

öyle büyümüşü ki camlarla dolu bir odada hareket etmeye çalışan “fil”den farksızdı. Bunun sonucu Parti’yi her “radikal” yöneliminde dizginlemeye çalışmak oluyordu. Aslında Parti bu yola çoktan girmişti, “fil”in hareket etme isteği uzun zamandır yoktu.⁵¹

Sonrasında artık, Kautsky’nin durduğu merkezin anlamı Parti’deki radikal kanat ile reformist kanadı uzlaştırmakla ilgili oldu. Uzlaşma hep reformizm lehine gerçekleştirildi. İşte bu uzlaşma “Erfurt sentezi” ifadesinde anlam kazanıyordu.⁵²

“Erfurtçuluğun” anlamı tarihsel bir vizyonu olan planlı kapitalizm sosyalizm fikri ile işçi hareketini birleştirmekti. Sosyalizm işçi hareketinden, Parti de işçi sınıfında örgütlenmekten kaçınamazdı. Ancak Kautskici temkinlilik bir kere “riske atmama”yı meşru

ilerlemeyle aşılabileceği düşüncesinin açıkça kabul edildiği 1912 dönemi bunlardan yalnızca birkaçıdır. Örneklerin hepsinde bu kutsal partinin “yoldaşça birliği” uğruna gerekli müdahaleler gerçekleştirilemedi; fakat 1919’da SPD’nin reformist bürokrat liderleri yoldaşları Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht’in katlinin emrini vermekte tereddüt etmedi.

⁵¹ Örneğin Max Weber’e göre egemen sınıf sosyal demokrasiye tam boy özgülük vermeyerek büyük bir hata yapıyordu. Sosyal demokrat hareket, bürokrasisinin de yardımıyla mevcut düzendeki maddi çıkarları ön plana yerleştiriyor ve bu sayede hareketin içerisindeki devrimci güçlerin taşıyıcısı olarak onları düzene eklemliyordu. Yani sosyal demokrasinin işlevinin işçi sınıfını burjuvaziye eklemek olduğunu görmek için Marksist olmak gerekmiyordu. Weber diyordu ki “*Sosyal demokrasi devleti ele geçirmeye çalışıyor gibi gözüküyor, ancak olan tam tersi; devlet sosyal demokrasiyi fet-hediyor*” (Akt. Schorske, age., s.117).

⁵² Sentezin mimarlarından en önemlisinin Bebel olduğunu atlamamamız gerekir. Aynı Bebel, Kautsky’nin “son devrimci kitabı” olarak da bilinen ilham verici *İktidara Giden Yol* (Çeviren Özlem Altıok, İstanbul: Yazılama, 2015) kitabını da hoş karşılamamıştır. İlginçtir (ve bir yanda da pek sürpriz değildir) ki *İktidara Giden Yol* Rusya’da, Almanya’da ve SPD’de olduğundan çok daha etkiliydi. *İktidara Giden Yol* tüm sorunlarına rağmen yeni bir devrimler çağına açıldığını haber veriyordu. SPD’deki önemli bir kesim için bu durduk yere rahat bozmak anlamına geldi. Daha önce dediğimiz gibi, Kautsky’nin yolu pasifizme, parlamentarizme, devrimden dönmeye çıktı. Sonrasında Bolşevik Devrimi ile de arası iyi olmadı. Ancak tüm olan bitenden sonra bile Sovyetler Birliği’nde yazıları eğitim kitabı olarak okutulabilen Kautsky’nin hatasını basitçe döneklik diyerek geçiştirmek yanlış bir tutum olacaktır. Kautsky’deki, adeta mistik diyebileceğimiz temkinliliğin, garanticiliğin bileşenleri etrafıca masaya yatırılmalıdır. Çünkü aradan yüz yıl geçse de aynı sorunlarla karşılaşmaktayız. Kautsky, hatalarından dersler devşirmek açısından da ilham verici bir zenginlik olmayı sürdürüyor.

kılmaya başladığında meselenin boyutu değişmişti. Bunun sonucunda, elde ettikleri kazanımlarla sayıca da güçlenen sendikalar SPD'yi "oy" üzerinden tehdit edebilecek noktaya geldiler. Sendikaların düzenin içinde istikrarı koruma yanlılığı biçim değiştirerek (bazen de değiştirmeyerek) Parti'nin içine, gündelik politikalarına yansıyor. Hep Parti'nin önceliğini savunmuş Erfurtçu Kautsky bile buna karşı pek direnmedi. Zaten Parti yönetimi de giderek sendika bürokrasisinden türeyen yöneticilerle dolmaya başlamıştı. Parti kâğıt üstünde bunların hepsini eleştirebiliyordu, Parti de Programı da Marksistti! Ancak pratik hiç de öyle işlemiyordu. Erfurt sentezi Erfurt Programı'nın da Marksizmin de altını oydu.

İşte *Gotha*'da Lasalcılığı ve *Erfurt*'ta oportünizmin meşruiyet kazanışını tavizsizce eleştiren Marx ve Engels'in temel motivasyonu bu konuda taviz verilememesi gerekliliği üstüne kuruluydu. Devrimci bir partide "sosyalist toplumun kapitalizmin içinde yavaş yavaş gelişebileceği düşüncesi" ile "kapitalist düzen içinde bir çözüm yoktur" düşüncesi birlikte yaşayamazdı. Bu, kimlik bunalımı demekti. SPD kuruluşundan parçalanışına dek göğsünde iki can taşıyordu, biri diğerinden kopmak istiyordu.

Ve koptu...

Bunlar ustaların iki metninin de ruhuydu. Marksizme ve devrime açıktan karşı çıkışın ilk örneklerinden biri, "Dühring olayı" gerçekleştiğinde Engels, SPD liderliğine ve editörlerine Dühring⁵³ gibilerinin Parti'de nasıl barınabildiği ve resmi yayınlarında nasıl yazı yazabildiği konusunda eleştirilerini iletmişti. Fakat yayınladığı her eleştiride Parti'deki Lasalcıları korkuttuğu düşünülen Engels'in Dühring'e karşı yazdığı klasik eseri "Anti-Dühring" Parti yazınında yasaklanmak istendi. Yıl henüz 1878'di ama cüret büyüktü. Bu ve bunun gibi cüretkârlara verilen taviz Parti'de büyüyen reformizmin teorik bir ifade kazanmasına neden olacaktı. Bernstein⁵⁴ revizyonizm adı verilen sapmanın Marksizme alter-

⁵³ Eugen Dühring: Alman pozitivist, antimarksist düşünür. SPD içerisinde etki sahibi olmuştur. Engels (Marx'ın da bilgisi dahilinde) kısaca *Anti-Dühring* olarak bilinen *Bay Eugen Dühring'in Bilimi Altüst Ediş*i isimli eleştiriyi (2. Baskı, Çeviren Kenan Somer, Ankara: Sol, 1995) kaleme almıştır.

⁵⁴ Eduard Bernstein: Alman sosyal demokrat, teorisyen. "Evrimci sosyalizm"i savunucularından, SPD'nin reformist kanadının liderlerinden. Marksizmi

natif olarak tartışılabileceğini Parti'nin gündemine sokan ikinci isim olmuştu. Ona göre "nihai hedef hiçbir şey fakat hareket her şey" demektir.⁵⁵ Kautsky, yazdığı yazılarda Bernstein revizyonizminin hakkından gelmiş ve görünüşe göre de Marksizmin otoritesini yeniden tesis etmişti; ancak gerçekte bu düşünce kapsamlı bir biçimde hiç mahkûm edilmedi. Bizzat Kautsky'nin kendisi Bernstein'ı küstürmemek için geçiştirmeci davrandı.

Aynı ve aynı şey, farklı kişilerle tekrar ve tekrar ortaya çıktı.

Sonrası bildiğimiz hikâye...

Marx ve Engels'in SPD ile yakın olduğu, hatta ikilinin SPD'ye yön verdiği düşünülür. Aynısı, "İkinci Enternasyonal Marksizmi" olarak adlandırılan, aslen SPD merkezli ve esasen devrimci olmayan "Marksizm" için de düşünülür. Fakat gerçekler pek de böyle değildir.

Marksizmin kurucuları Alman hareketiyle, başka herhangi bir hareketle olduğundan daha içten bağlara sahipti. Biraz da bu yüzden Parti'ye içten bir titizlikle yaklaşıyorlardı. Fakat Almanya'da ve işçi hareketinde olup biten her şeyden bu ikiliyi sorumlu tutanlar da az değildi.⁵⁶ Buna Gotha Programı da dahildi ve bu doğru değildi. Marx *Gotha'yı* yazdığında bir yandan da yakınlığın sınırlarını göstermiş oluyordu.⁵⁷

Marksizmin henüz yeni öğrenilip içselleştirilebildiği, Marksist siyasetin ilkelerinde pişmiş kadroların henüz yeni yeni yükseldiği bir dönemde Marx ve Engels işin kolayına kaçarak mevcut

"Hegelmeciliği" üzerinden eleştirmeye çalışmış, sosyalizmden devrim fikrini çıkarmaya çabalamıştır.

55 Eduard Bernstein, *Sosyalizmin Ön Koşulları ve Sosyal Demokrasinin Görevleri*, Çeviren Levent Bakaç, İstanbul: Yazılama, 2011.

56 Birinci Enternasyonal'in 1872'de (yani Gotha'daki birlik kongresinden yaklaşık 2 yıl önce) düzenlenen Lahey Kongresi'nde Bakunin ile birlikte anarşistler ihraç edilmişti. Bakunin ve anarşistleri, Marx ve Engels'i suçlamak için onların Alman Partisi ile olan yakınlıklarını kullanmak istedi.

57 "Yurt dışında, 'Eisenach Partisi' diye anılan hareketi gizlice ve buradan yönettiğimiz şeklindeki, parti düşmanları tarafından özenle beslenen görüşün (bu tümüyle yanlış görüşün) benimseniyor olması nedeniyle bunu yapmamız zorunlu. Örneğin Bakunin, daha yeni yayımlanan Rusça bir eserde, beni söz konusu partinin tüm programlarından vb. <sadece bunlardan değil, Halk Partisi ile işbirliği yaptığı günden bu yana Liebknecht'in attığı her bir adımdan bile> sorumlu tutuyor." (Marx'tan Wilhelm Bracke'ye mektup, Marx ve Engels, age., s.17).

karakterlerle iletişimi koparmayı düşünmediler. Ama geçiştirmeci ve ortalamacı bir tavırla da hiçbir zaman hareket etmediler.

19. yüzyılın ikinci yarısı Marx ve Engels'in Marksizm ile işçi hareketini buluşturmanın yollarını ısrarla denedikleri bir dönemdi. Hedef bağımsız Marksist işçi partileriydi ancak eldeki mevcut malzeme ile hedeflenen arasındaki açığı her defasında bu iki ustanın kapsamlı müdahalelerine ihtiyaç yaratıyordu. Hatta açının büyüklüğü Marx ve Engels'i müdahalelerinin yarattığı gerilimi de sürekli ve sürekli kontrol etmek zorunda bıraktırıyordu.

Yazdıkları mektuplar bu gerilimin izlerini taşımaktadır.

Marx ve Engels'in arayışta oldukları Parti Almanya'da değil ama Rusya'da ortaya çıktı. 1875 yılında Gotha'da gerçekleştirilen kongreden kırk iki yıl sonra SPD parçalandı.

Ve aynı yıl Bolşevik Devrim'i başarıya ulaştı.

Saklı Hazine: *Grundrisse*

Özgür Şen

Marx, *Grundrisse*'yi 1857 Temmuz'unda Bastiat ve Carey üzerine hazırladığı bölümle yazmaya başladı. Yazdığı bölüm Marx'ı pek de heyecanlandırmamıştı. Sözcüğün gerçek anlamıyla sıkıldı ve bölümü yarıda bıraktı.

Ama *Grundrisse*'yle ilgili çalışmaya devam edecekti. Hem de çok büyük bir hızla...

1857 yılının Temmuz ayında başlayan çalışma 1858 yılının Mart ayında, dokuz ay gibi kısa bir sürede tamamlandı. Marx, dostlarına yazdığı mektuplarda kullandığı ifadeyle deliler gibi çalışıyordu. Bu ekonomi meselesine bir son nokta koymalıydı ve vakit dardı, çünkü Ağustos 1857'de açığa çıkan ilk gelişmelerle bir kriz tüm dünyayı kasıp kavurmaya başlamıştı.

Ağustos'un başında ABD'den ilk iflas haberleri gelmeye başladı. Oysa daha bir ay önce demiryolu şirketlerinin hisse senetleri borsada tavan yapmıştı. Kriz, Ağustos sonunda büyük bir banka iflasıyla ciddiyetini gösterdi. Sonra da önce ABD'de ardından kıta Avrupası'nda hızla yayıldı. 57-58 krizi, pek çok özelliğiyle bugün yaşadığımız krizlere benziyordu; finans sektöründe başlamış ve oradan diğer alanlara sıçramıştı. Dahası, yine bugünkü anlamda küresel denebilecek ilk krizdi. Zincirleme bir şekilde dönemin tüm ileri kapitalist ülkelerinde hissedilmişti.

Marx da Engels de bu gelişmelerden dolayı oldukça heyecanlılardı. Kriz, herkes gibi onları da etkilemişti elbette. Marx, yazdığı mektupta mali sıkıntısının arttığından bahsederken, buna rağmen çok keyifli olduğunu söylüyordu.

Engels de eğlendiğini hiç saklamıyordu. Kasım 1857’de yazdığı mektupta iş için uğradığı borsada bu mutluluğunun diğerlerini nasıl delirttiğini anlatıyordu. Hiç durmadan yaptığı felaket tellallığının onun sözcükleriyle borsadaki eşekleri nasıl çıldırttığından bahseden Engels belli ki mutluydu.

Keyifleri, hiç kaybetmedikleri umutları için nesnel bir zemin bulmalarıyla ilgiliydi. 1847’de yaşanan krizin 48 devrimlerini tetiklemesine tanık olmuşlardı. Üstelik yaptıkları çalışmalar, aradaki ilişkiyi dört başı mamur bir şekilde teorize etmeseler de, krizle siyasi gelişmeler arasında mutlak bir bağlantı olduğunu gösteriyordu. Dünya çapında yaşanan bu büyük krizin de siyasi sonuçları olacağı açıktı.

Mektuplara bakılırsa Marx, büyük bir tufan bekliyordu ve en azından bu tufandan önce ekonomi üzerine yaptığı ön çalışmayı tamamlama arzusundaydı.

1857 krizi büyük bir tufana yol açmadı. Marx da Engels de bu krizin işçi sınıfını harekete geçirecek dinamikleri tetiklemesini bekliyorlardı. Ama onların beklediği şiddet ve yönde siyasi gelişmeler yaşanmadı. Yalnız, iktisadi kriz ile siyaset arasındaki ilişkinin varlığı elbette kendisini gösterdi. Örneğin kriz ABD’de beklenen hesaplaşmayı hızlandırdı ve Kuzey ve Güney eyaletleri arasındaki iç savaş başladı. Dahası, 1857 krizi kapitalist ekonomilerin birbirine hem nasıl bağlandığını hem de bu bağlantıların tetikleyebileceği dinamiklerin şiddetini göstermişti. Bir dünya sistemi olarak gelişmeye başlayan kapitalizm başka bir aşamaya doğru ilerlerken, büyüyen ekonomiler arasındaki gerilim ve rekabet artmaya başlamıştı. Ama bu gelişmelerin analizi için henüz çok erkendi, çünkü daha kapitalizmin tarihsel bir üretim tarzı olarak sistematik bir incelemesi yapılmamıştı.

Marx işte bu zorunluluğun farkındaydı. Bir yandan aslında ne yazacağını, bu incelemenin neyi hedeflemesi gerektiğini çok iyi biliyordu, ama öte yandan ulaştığı sonuçların nasıl anlatılması gerektiği konusunda kararsızdı. Marx için analizin kendisi ve sunumu iki ayrı işti lakin birbiriyle doğrudan bağlantılıydı. *Kapital*’in basımına kadar Marx’ın başını ağrıtabilecek bir sorundu bu. Defalarca ele alınacak, her ele alınışta eserin planının değişmesine neden olacak bir sorun...

Marx, 1857 yılında yalnızca bir ön çalışmadan ya da ham taslaktan söz ediyordu, çünkü kafasındaki iş gerçekten çok kapsamlıydı. Ekonomi hakkında çalışmaya da yeni başlamamıştı ve *Grundrisse*'yi oluşturan elyazmalarının bir ön tarihi vardı. Aslında yine kendisinin ifade ettiği gibi sürekli yeni yaklaşımlarla ele aldığı politik ekonomi problemleri vesilesiyle on beş yıl içinde kendi sisteminin temelini oluşturmayı başarmıştı. 1857 yılında kaleme almaya başladığı elyazmaları bu sürecin bir meyvesi olarak görülmeliydi. Önemli ama nihayetinde bir ara uğrak olarak görülmesi gereken *Grundrisse*'nin ardından bu süreç *Kapital*'le sona erecekti.

Marx'ın politik ekonomi çalışmaları 1844 ve 1846 yılları arasında yaptığı geniş kapsamlı eleştirilerle başlamıştı. Bu dönemki çalışmaların bir kısmı, başka el yazmaları gibi yine ölümünün ardından, Türkçede *1844 Elyazmaları* olarak bilinen başlıkla bir kitap şeklinde yayınlanacaktı. Marx, kimine göre bir filozof ama aslında daha doğru bir adlandırmayla bir tarihçi olarak iktisadi kategorileri kullanıyor, insanlığa yabancılaşmış bir ekonomik ve toplumsal düzeni inceliyordu. Bu çalışmalar son derece parlak olmasına rağmen doğal ki henüz bir başlangıç olarak görülmeliydi. *1844 Elyazmaları*'nda iktisadi açıdan bir çerçevenin var olduğu tartışmasızdı, üstelik bu çerçeve herhangi bir tarihçi veya iktisatçı için son derece etkileyici bulunabilirdi. Ama söz konusu olan Marx'tı ve onun yıllar sonra ulaşacağı nokta düşünüldüğünde, henüz yolun başında olduğunu söylemek haksızlık değildi.

Adım adım artı-değer teorisini inşa eden Marx 1848 yılı civarında bu hususta netleşti. 1847 yılında yayınladığı Fransız sosyalisti Proudhon'a yönelik polemiği *Felsefenin Sefaleti*'nde sistematik bir bilimsel çerçeve fark ediliyordu. Yine 1847 yılında hazırlanan ama daha sonra yayınlanan *Ücretli Emek ve Sermaye* adlı çalışma da benzer bir içerikteydi. 1848 yılında Engels'le birlikte hazırladıkları *Komünist Manifesto* arkasına bu bilimsel çerçeveyi almıştı.

Marx, ekonomiyle ilgili tüm alanlarda nihai hesaplaşmasını tamamlamamış olsa dahi burjuva iktisadından tamamen kopmuştu. *Grundrisse*'yi oluşturan elyazmalarında açıkça izlenebilecek şekilde, bu kopuşu adım adım kendi kurduğu bir sistematik içinde detaylandıracaktı. Ulaştığı somut sonuçlar çarpıcıydı.

1848 devrimlerinin damgasını vurduğu bir dönemde devrimci faaliyetleri nedeniyle kısa süre de olsa iktisat çalışmalarına ara veren Marx, 1850 yılında partili yoldaşlarının talimat ve zorlamasıyla bu alana geri döndü. Tarih ve siyasetle iç içe geçmiş benzersiz bir iktisat yaklaşımı kuruyordu. Ekonominin merkezi önemi, içinde yaşadığımız dünyanın değişiminde durduğu yerden kaynaklanıyordu. Marx için ekonomik ilişkileri anlamak şarttı, çünkü dünya değişecekse bu ilişkileri dönüştürmek zorunluydu.

Çalışmalarını ve ulaştığı sonuçları yoldaşlarıyla verdiği ders ve seminerler aracılığıyla paylaşıyordu. *Ücretli Emek ve Sermaye* adıyla yayınlanan kitap da aslında Marx'ın önceki yıllarda verdiği eğitimlerde kullandığı notların toplanmasıyla oluşmuştu.

1851 yılına gelindiğinde Marx, Engels'e yazdığı bir mektupta yine kendi deyişiyle bu ekonomi saçmalığını bitirdiğini iddia edecek kadar ilerlemişti. Ekonomi Marx'ın ifadeleriyle onu sıkımsamaya başlamıştı. Bu bilimin Smith ve Ricardo'dan sonra bir ilerleme kaydettiğini düşünmüyordu ve işini bir an önce tamamlayıp başka konularda çalışmak istiyordu. Ekonomi çalışmasını yazacak, sonra da müzeye kapanıp asıl istediği alanlara yoğunlaşacaktı.

Öyle olmadı... Bu mektuptan sonra, en önemli ara aşama olan *Grundrisse*'nin hazırlanması için altı yıl, *Kapital*'in ilk cildinin yayınlanması içinse on altı yıl geçmesi gerekecekti.

Peki Marx, 1851 yılında gerçekten böyle bir elyazması hazırlamaya başlamış mıydı? Sovyet araştırmacı Riyazanov'a göre, bugüne ulaşan bir metin olmadığı için bu soruya kesin bir yanıt vermek mümkün değil. Ama aynı dönemde Marx böylesi bir çalışma için bazı yayıncılarla görüşmüş, dahası bu görüşmelerde kullanacağı bir çerçeve de hazırlamıştı. 1855 yılında Engels'e yazdığı bir mektupta bir taslak hazırlamak için çıkardığı notları tuttuğu defterlerden bahsediyordu. Belli ki, Marx, ekonomi meselesini bitirecek o büyük eser için çalışmayı hiç bırakmamıştı. Hayat ve siyaset önüne engeller çıkarsa da o okumayı, düşünmeyi ve notlar almaya sürdürüyordu.

1852 ile 1856 yılları arasında profesyonel gazetecilik yaptığı dönemde yaptığı çalışmalardan da aynı perspektifle önemli ölçüde faydalanacaktı.

Aklında ekonomi hep vardı ve 1857 yılında somut olarak çalışma

masasına geri döndü. 1851 yılında kısa bir süre içinde politik iktisat ile ilgili problemlere dair işini bitireceğini söyleyen ama bunu yapamayan Marx, bu defa aklındaki hedefe ulaşmaya gerçekten çok yaklaştı. 1857 yılında başlayıp yaklaşık 9 ay gibi çok kısa sürede yazdığı ve sonradan *Grundrisse* olarak anılacak taslak onun ekonomi çalışmalarında büyük bir aşamaydı. Fakat yine kendi deyişiy-le içerikle ilgili sorunlar tamamen bitmiş değildi. Evet, kafasındaki ana çerçeve değişmiyordu belki. Lakin yıllardan beri çalışmalarında çözme-yi amaçladığı bazı temel sorunlar ona göre sürekli yeni yüzlerini ortaya koyuyor ve farklı kuşklar yaratıyordu.

Daha en başta, bu taslakla iki işi aynı anda yapmayı düşünürken çalışmanın bir noktasında bundan vazgeçmişti. Marx, hem ekonominin temellerini analiz etmek, hem de mevcut krizi ayrıntısıyla değerlendirmek istiyordu. Sonra bu iki iş birbirinden ayrıldı ve Marx, öncelikle ekonominin temel meselelerine yoğunlaşmayı tercih etti.

Mevcut krizi boş vermek gibi bir niyeti de yoktu aslında. İngiltere, Almanya ve Fransa'da krizin seyrine yoğunlaşan üç ayrı kitap hazırlamayı planlayacak ama bu kitapları yazamayacaktı. Bu fikir de Marx'ın düşündüğü ama hayata geçiremediği işler listesine eklenecekti...

Marx'ın krizle ilgili somut gelişmeleri incelediği çalışmaları gazete için hazırladığı makalelerden ibaret kaldı. Ama Marx, *Grundrisse* ile çok daha büyük bir işi başarmış ve kapitalizmin sürekli tekil krizler yaratan genel krizinin dinamiklerini çözmüştü. 1857 krizinin heyecanı ile oturduğu çalışma masasında somut olarak krizin nasıl seyrettiğine değil ekonominin temellerine yoğunlaşmış ve ekonominin temellerini analiz etmek amacına kesin olarak ulaşmıştı. Marx, bu notlarla aslında bir kriz kitabı da yazmıştı. Sermayenin hiçbir şekilde çözülemeyecek çelişkili yapısının kapitalizmin genel kriziyle bağlantısını açığa çıkarmış, bu genel krizle, insanlığın önündeki bir sonraki aşama olarak gördüğü sosyalizme geçişin arasındaki ilişkiyi somutlamıştı.

Grundrisse, Marx'ın kendi ifadesiyle hem ham hem de taslak ama ekonomi alanında o güne değin görülmemiş bir işi başarıyor ve kapitalist üretim tarzının özgül, tarihsel ve hiçbir şekilde mutlak olmayan karakterini ortaya döküyordu. *Grundrisse* devrimci

bir çalışmaydı. Marx'ın elinde yıllardır planladığı o büyük eserin ilk taslağı vardı artık.

Marx, bu denli büyük bir adımı 1857 yılında atmış olmasına rağmen, bu taslağın nihai hali olan *Kapital*'i kendisi tamamlayamayacaktı. Marx, bu dev çalışmanın yalnızca ilk cildini baskıya verebilecek, çalışmanın kalanı ise Engels tarafından düzenlenecek ve yayına hazırlanacaktı.

Grundrisse'yi oluşturan bölümler tekrar tekrar ele alınacak, baştan yazılacak, bazı bölümler tamamen atılacak, konuların sıralanması ise her defasında değişecekti.

Marx, çalıştıkça görüşlerini şüphesiz zenginleştiriyor ve temel çerçeve değişmese de yeni sonuçlara da ulaşıyordu. Fakat sunumla ilgili bir sorun olduğu ortadaydı. Marx, gittikçe derinleşen yöntemini ve ulaştığı olağanüstü sonuçları nasıl sunacağı konusunda kararsızdı.

Örneğin daha en baştan yazmaya giriştiği yöntem konusundaki girişi yarıda kesmişti. *Grundrisse*'nin girişinde yarıda bıraktığı işi *Ekonomi Politiğin Eleştirisi'ne Katkı*'nın "Önsöz"ünde, marksist yazının *Manifesto* ile birlikte en çok bilinen metninde tamamlayacaktı.

Eserin planı da sürekli değişiyordu. 1858 yılının Şubat ayında yazdığı bir mektupta altı bölümden bahsediyordu. Sermaye ile başlayacak, toprak mülkiyeti, ücretli emek, devlet, dış ticaret, dünya piyasası ve krizler şeklinde devam edecekti.

Ama Marx sermaye ile değil de para konusu ile başladı. Bu tercihte işçi sınıfının sahte kardeşi olarak nitelediği Prudonculuğu hedef tahtasına oturtma isteği kuşkusuz belirleyiciydi. Marx, haklı olarak siyasi bir rakibi bertaraf etme derdindeydi. Metinde bu polemik önemli bir yer kapladı. Bu polemğin özellikle para meselesinde Marx'ı kendi düşüncelerini ayrıntılandırmaya zorladığı ve yine *Kapital*'e giden yol düşünüldüğünde faydalı olduğu açıktı.

Marx, altı bölüm halinde kurguladığı ilk planı bir noktada rafa kaldırdı ve bir daha bu plana geri dönmedi. *Grundrisse*, iki ana bölüm halinde hazırlandı ve para ile ilgili bölümü sermaye üzerine olan kısım takip etti. Sermaye ile ilgili kısım üç başlıktan oluşuyordu: Sermayenin üretimi, sermayenin dolaşımı ve artı-değer, kâr ve sermaye arasındaki ilişkilere odaklanan son bir bölüm...

Grundrisse'nin bu şekilde yazılmış olması sürecin nereye doğru gittiğini de gösteriyordu. Plan aslında bayağı değişmişti.

Marx, *Grundrisse*'den yola çıkarak para üzerine ilk bölümü meta ile ilgili çalışmasıyla ayrıntılandırarak *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*'yı hazırladı ama oradan da devam etmedi. Daha doğrusu, çalışmasını bu kitabı hazırlarken planlandığı gibi *Katkı*'nın bir devamı olarak sürdürmedi.

Katkı tek başına bir kitap olarak kaldı ve Marx tamamen sermayeye odaklandı. Nihai planda, sermaye ile ilgili bölüm, *Katkı*'da ele alınan meta ve para ile ilgili bölümlerin kısaltılarak en başa eklenmesiyle tek başına bir çalışma haline geldi. Üç cilt halinde yayınlanacak ve hepimizin planına aşına olduğumuz *Kapital* buradan doğdu. İlk cilt sermayenin üretimi, ikincisi dolaşımı, üçüncüsü ise genel olarak ya da bir bütün olarak sermaye üzerinedir. Yine yazışmalarda rastlanan teorinin tarihi üzerine olan dördüncü ve son kısım ise çok sonra *Artı-Değer Teorileri* adıyla yayınlanacaktı.

Grundrisse, *Kapital*'e giden yolda hiç şüphesiz en önemli ara uğraktı. Marx, hazırladığı bu taslaktan sonra *Kapital*'in yazımına girişti, ham taslağı ise yayınlamayı hiç düşünmedi. Dahası, bu taslağa dair bir atıfta da bulunmadı.

İşin ilginç tarafı Marx'ın ölümünden sonra ondan geride kalanları toparlamak ve yayına hazırlamak işini üstlenen Engels de böyle bir metnin varlığından söz etmedi. Büyük olasılıkla, her ikisi de bu ham taslağı başkalarıyla paylaşılması gereksiz bir tür çalışma notları olarak görüyorlar, belki bu el yazmasına bir tür mahremiyet de atfediyorlardı.

Engels'in ölümünden sonra aralarında *Grundrisse*'nin de bulunduğu materyalin önemlice bir kısmı hepimizin bildiği gibi Kautsky'nin eline geçti. Marx'tan kalan bu çalışmalardan son derece tartışmalı ve tahrif edilmiş bir *Artı-Değer Teorileri* edisyonu hazırlayan Kautsky, *Grundrisse*'nin "Giriş"ini ise *Katkı*'ya bir ek olarak yayınlamayı tercih etti. Böylece "Giriş", "Önsöz" ile birlikte yöntem tartışmalarında referans bir metin haline geldi.

Açıkçası *Kapital*'in dördüncü cildi konusunda büyük bir yanlış yapan Kautsky, *Grundrisse*'nin "Giriş"i ile *Katkı*'nın "Önsöz"ünü yan yana koyarak doğru bir tercih yapmıştı. Marx'ın "Giriş"te başladığı işi "Önsöz"de geliştirip tamamladığı açıktı ve bu iki metin

mutlaka birlikte okunmalıydı. “Giriş”, basıma hazır ve olgun bir metin olan “Önsöz”deki tezleri inceltmek ve detaylı bir şekilde ele almak için verimli bir araçtı.

Grundrisse’nin tamamı ise ilk kez Sovyetler Birliği’nde bulunan Marx-Engels-Lenin Enstitüsü tarafından 1939-1941 yılları arasında, iki cilt halinde, orijinal dilinde, yani Almanca yayınlandı. Savaş dünyayı kasıp kavuruyordu ve bu baskıdan çok az sayıda kitap dünyanın diğer yerlerine ulaşabildi. Savaşın bitmesinden sonra 1953 yılında Almanya Demokratik Cumhuriyeti’nde tekrar basılan *Grundrisse* ise bugün esas alınan versiyondur. Ancak İngilizceye ilk çevirinin dahi 1973 yılında yapıldığı düşünülürse, *Grundrisse*’nin az tanınıp okunduğu ortadaydı.

Aynı nedenle *Grundrisse*’nin Türkçeye bu denli geç kazandırılması da şaşırtıcı değildi. *Grundrisse* Türkçeye ilk kez her yerde olduğunun tersine “Giriş”i ile değil sermaye ile ilgili bölümden bir parçayla, 1967’de girdi. *Kapitalizm Öncesi Üretim Biçimleri* başlığıyla Mihri Belli’nin yaptığı çeviri, o dönem Türkiye’de hareketle devam eden Asya Tipi Üretim Tarzı tartışmasına bir müdahale amacı taşıyordu. Sermaye ve ücretli emeği yaratan tarihsel sürece odaklanan, sermayeyi tarihsel bir ilişki olarak tarif eden bu bölümün Belli ve çevresinin o dönemki tezlerine teorik destek sunmadığı açık olsa da, *Grundrisse*’nin bu kısa bölümü, devrimci strateji tartışmaları bağlamında didik didik edildi ve bir referans metin olarak kullanıldı.

1970 yılında tıpkı Kautsky’nin yaptığı gibi *Katki*’ya bir ek olarak çevrilen “Giriş” ise aynı ölçüde ilgi çekmedi. Oysa Türkiye’de o günlerde devam eden strateji tartışmaları düşünüldüğünde, “Giriş”, *Katki*’nin “Önsöz”ü ile birlikte ele alınsa, kapitalizm öncesine odaklanan kısımdan çok daha verimli olabilirdi. Çünkü metnin hâkim üretim tarzı ve ona eşlik eden hukuk ve siyaset gibi üst-yapısal olgularla ilişkisine yöntemsel yaklaşımı ilham vericiydi.

Grundrisse, bu iki kısa çeviriden sonra, 1979 yılında daha geniş bir şekilde, ama yine bölümler seçilerek Türkçeye çevrildi. Çevirinin kapağında *Grundrisse* yazıyordu, fakat metin *Grundrisse*’nin öznel tercihlerle kısaltılmış bir haliydi. Çevirmen Sevan Nişanyan, çeviri için uzun bir sunuş hazırlamış, bazı bölümlere düştüğü notlarla Marx’tan daha çok konuşmayı başarmıştı. Bu metin

bir *Grundrisse* çevirisi değildi ve Nişanyan'ın *Grundrisse* üzerine yazdığı bir kitap olarak görülmeliydi, ama kapakta Marx'ın imzası ve *Grundrisse*'nin başlığı vardı.

Grundrisse'nin Türkçeye ilk tam çevirisi Arif Gelen tarafından yapıldı ve çevirinin ilk cildi 1999 yılında, ardından ikinci cildiyse 2003'te Sol Yayınları tarafından basıldı.

Berlin 1953 baskısı düşünüldüğünde *Grundrisse*'nin Türkçeye kazandırılması 50 yıl sürmüştü. Ancak bu 50 yıllık gecikme Marx'ın taslağının Türkiye'de bu denli az okunması ve tartışılmasının tek nedeni olarak görülmemeli.

Grundrisse çok daha önce çevrildiği ülkelerde de yoğun olarak tartışılmadı ve Marx'ın diğer eserleriyle kıyaslandığında onlar kadar ilgi çekmedi.

Evet, Türkiye'de marksizm üzerine teorik tartışma hep kısır-
dı, ancak *Grundrisse* özelinde bunun tek nedeni bu genel kısır-
lık değil.

Marx'ın hazırladığı bu ham taslak dürüst olmak gerekirse genel olarak zor, bazı açılardan çok zor bir metin...

Marx basılması için hazırladığı tüm metinlerde sunum ve üslup konusunu detaylı olarak düşünmüştü. *Kapital*'in ilk cildinin yayınlanmasının yıllar almasının temel nedeni buydu. Bu gecikmeyi açıklarken Marx'ın mükemmeliyetçiliğine atıfta bulunmak hep genel bir yaklaşım olarak kabul gördü. Oysa Marx'ın mükemmeliyetçiliği doğru olsa da, bu tarz kişisel bir özellik olarak görülemezdi. Entelektüel bir hırsla ya da akademik bir şevkle değil işçi sınıfının devrimci mücadelesi için yazan Marx, işçi sınıfının yalnızca en iyisine layık olduğunu düşünüyordu.

Dahası, yine işçi sınıfı için yazması dolayısıyla okunmak, anlaşılacak ve daha çok insana ulaşmak istiyordu. Engels'le mektuplaşmalarında, çalışmaları hakkında birbirlerine yönelttikleri sert eleştirilerin nedeni de aynı istekti.

Mesela, Engels, Marx'ın üslup ve sunum konusunda muazzain çaba harcadığı *Kapital*'in ilk bölümlerinin ele alınış şekline ve meta hakkında yapılan soyut tartışmanın kitabın hemen başındaki konumu hakkında emin değildi. Bunu Marx'la da paylaşmıştı. Üstelik *Katki*'daki ilgili bölüm bayağı kısaltılarak ve üslup ve sunum önemli ölçüde değiştirilerek *Kapital*'de kendisine yer bulmuştu

ancak Engels belli ki bu değişikliği dahi yeterli bulmamıştı.

Düşünün, bu eleştiri, estetik ölçütler açısından tarihin belki de en nitelikli teorik eseri hakkında yapılıyordu. Çünkü okunmasını ve anlaşılmasını istiyorlardı ve bunun önünde engel teşkil edebilecek en ufak bir detaya dahi tahammülleri yoktu.

Peki, ya *Grundrisse*?

Marx'ın hazırladığı bu taslak hakkında aynı tartışmayı yapmanın hiçbir anlamı yok, çünkü burada Marx'ın kendisi için hazırladığı çalışma notları söz konusu. Dolayısıyla Marx, bu taslağı hazırlarken ne sunumu ne de üslubu düşündü. Nihai olarak işçi sınıfı için çalışıyordu, yazılan taslak da elbette mücadelenin bir parçasıydı, ama bu taslak son ürünün mükemmeliyeti için yapılmış bir hazırlık veya ara çalışmaydı.

Ulaşılabilecek hedef belliydi. Marx, o güne değin yazılmamış sistematik ve içerikte bir eser için çalışıyor, nihai eserin mükemmel olması için çaba harcıyordu. Bölümlerde bazı görüşler tekrar tekrar ele alınıyor, yeniden ve yeniden formüle ediliyor ve tüm bunlar yapılırken bu cümleleri sonradan bir başkasının okuyacağı hiç ama hiç düşünülüyordu. Mektuplardan takip ettiğimiz gibi plan ve kurgu da sürekli değişiyordu.

Bu eser işçi sınıfının devrimci mücadelesi için teorik bir rehber olacaktı. Dolayısıyla aslında akademik kriterlerle değil devrimci açıdan mükemmel olması gerekiyordu.

Ama her yönüyle mükemmel bir biçimde hazırlanması gereken eser *Kapital*'di, *Kapital* için hazırlık çalışması olan *Grundrisse* değil...

Kapital'in mükemmelliğine giden yolda zorunlu bir ara uğrak... *Grundrisse* buydu. *Grundrisse* üzerine Marx bu biçimde uğraşmasa, yöntemsel sınırları zorlayıp görüşlerini bu şekilde elden geçirmese ve her açıdan sınımasa, *Kapital* bildiğimiz üslup ve içeriğiyle ortaya çıkmazdı.

O halde *Grundrisse*, *Kapital*'in ortaya çıkışını anlamak, Marx'ın düşüncesinin nasıl olgunlaşıp derinleştiğini takip etmek için kullanılması gereken bir eser olarak görülmeli. *Grundrisse*, deyim yerindeyse, bir tür *Kapital* kılavuzu...

Ama bu kılavuzun nasıl kullanılması gerektiğine karar vermek o denli kolay değil.

Kapital'i nasıl okumak gerektiği, Marx'ın bu eseri ortaya çıkışı bağlamında da çok tartışıldı. Bir görüşe göre *Kapital*'i gerçekten anlamak için Marx'ın izlediği sıraya izlemek ve düşüncesinin adım adım oluşumunu takip etmek zorunluydu. Örneğin Hegel okuması yapmaksızın, *Kapital*'i tam olarak sindirmek imkânsızdı.

Smith ve Ricardo'nun iktisadi görüşlerini bilmeden, Marx'ın burjuva iktisadından nasıl koptuğunu anlamanın imkânsız olduğu da iddia edilebilirdi. Daha ileri gitmek de mümkündü. *Kapital*, aynı zamanda aydınlanma düşüncesinden bir kopuştu. O halde bu eseri anlamak için, Marx'tan önce, tüm aydınlanma düşünürleri okunmalıydı.

Bir diğer okuma yöntemi ise Marx'ın eserlerini kronolojik olarak takip etmek ve ilk eserlerinden başlayarak *Kapital*'e doğru ilerlemek olabilirdi. O zaman *Grundrisse* hem kronolojik olarak hem de içerik açısından *Kapital*'i öncelediği için mutlaka *Kapital*'den önce okunmalıydı.

Bu iddianın bir versiyonu bizzat Lenin tarafından dillendirilmiş olsa ve Lenin de bir el yazmasında *Kapital*'i tamamen anlamak için Hegel okumak gerektiğini iddia etse de gerçek değişmiyor. Bu tür kronolojik veya içeriksel yaklaşımlar bizzat Marx'ın yöntemi ile ters düşüyor ve yanlış.

İşin *Grundrisse* açısından hoş ve ilginç yanı ise bizzat Marx'ın bu yaklaşıma daha el yazmasının en başında, "Giriş" bölümünde yöntemsel olarak itiraz etmesi.

Marx'ın *Grundrisse*'nin girişinde yaptığı meşhur benzetme de vurguladığı gibi; insan anatomisi maymun anatomisi için bir anahtar... Tıpkı kapitalist üretim tarzı ve bu tarza has sermaye ve ücretli emek gibi ilişki ve olguların kapitalizmden öncesini anlamak için bir anahtar olması gibi...

Marx eserine başlarken kapitalist üretim tarzının incelenmesinin insanlık tarihini çözmek için bir anahtar olacağını söylüyor ve en gelişmiş olandan başlamak gerektiğini iddia ediyordu.

Aslında burada durmuyor ve daha ileri gidiyordu. Çünkü kafasında insanlığın komünizme doğru yürüyüşü vardı. Onun gözünde tüm tarih sınıflar mücadelesinin tarihiydi ve amacı tarihi devrimci bir hedefle okumak ve komünizmi tarihin çözülmüş bilmecesi olarak en tepeye yazmaktı. Tarihe, her şeyden bağımsız

kendi hedefi olan tanrısal bir akıl atfetmek değildi bu. Tarihe değil ama insanlığa bir amaç göstermeden devrimci mücadeleyi tarif etmek imkânsızdı ve marksizm böylesi bir çağrı ve siyasi manifes-to olmadan hiçbir anlam ifade etmiyordu.

Kapitalizm insanlığın ulaşacağı sömürüye dayanan son sınıflı toplumdur. Tarihseldi ve bir başı olduğu gibi bir de sonu vardı. Tam da bu tarihselliği nedeniyle hem öncesi hem de sonrası hakkında bize bir fikir veriyordu ve tarihi anlamaya başlamak için mükemmel bir noktaydı. Dahası, Marx için anlamak fiili değiştirmek eyleminden bağımsız ele alınamazdı. Kapitalizm eleştirisi devrimci bir eleştiri olmak zorundaydı. Yıkıcı ama en önemlisi yenisini ve daha iyisini kurmak için yıkan bir eleştiri...

O halde marksizmi marksist bir yöntemle ele alacak olursak, marksizme de Marx'ın ulaştığı en gelişmiş sonuçlardan başlamak en doğrusu.

Kapital, Marx'ın tarih ve iktisat konusundaki yaklaşımını anlamak için en doğru başlangıç ve ilk elden başvurulması gereken kaynak o. *Kapital*'i ilk kez okumak için de Marx'ın başka eserlerine, ya da Hegel, Ricardo veya başkalarının yazdığı kitaplara gerek yok.

Grundrisse, *Kapital*'in yazılma aşamasında Marx'ın hazırladığı notları içeriyor ve hiç şüphesiz *Kapital*'in bir ham taslağı. Ama *Grundrisse* aynı nedenle, tam da bir ön çalışma ve ham taslak olması sebebiyle kesinlikle *Kapital* için bir ön okuma değil...

Üstelik konuların ele alınışı ve genel içerik düşünüldüğünde *Kapital*'in, *Grundrisse*'ye göre, girişteki para bölümü hariç tutulduğunda, eksiği yok fazlası var. Meta gibi başlangıçta tanımlanmasına ihtiyaç duyulan bazı kavramların *Kapital*'de farklı ve daha sistematik bir şekilde ele alındığını ve bunun *Grundrisse*'deki para bölümünün işlevini fazlasıyla yerine getirdiğini de unutmamak lazım.

Peki o zaman, *Kapital* var ve *Kapital* okumak için *Grundrisse*'ye ihtiyaç yokken *Grundrisse*'yi niye okuyacağız? Hem de Lenin bile okumamışken...

Evet Lenin, *Grundrisse*'yi okumaya fırsat bulamamış, yalnızca *Katki*'ya bir ek olarak basılan "Giriş"i görmüş çok sayıda marksistten yalnızca bir tanesi. Lenin okumadan yapabildiyse biz de hayatımızı *Grundrisse* olmadan sürdürebiliriz belki... Bu hadsizliği

yapıp kendisini Lenin'le bir tutacakların sayısına gönül rahatlığıyla az diyebilsek keşke. Bu acayıplık ve Lenin'in neye ihtiyaç duyup duymadığı tartışması bir yana, bizim *Grundrisse* okumasına ihtiyacımız var. Hem de çok...

Üstelik Lenin'in ne denli titiz bir Marx okuyucusu olduğunu söylemeden geçmek Lenin'e haksızlık olmaz mı? Marx'a ait ulaştığı her şeyi müthiş bir özenle okuyan ve okuduklarını tam da Marx'ın hayal ettiği ve istediği gibi bu özene yakışır bir verimle siyasi ve teorik olarak kullanan Lenin'in *Grundrisse*'ye ulaşması durumunda okumayacağı düşünülebilir mi?

Bu sorunun spekülatif bir yanıtı yok. Çünkü kesin olarak okuyacağını ve siyasi ve teorik yaşantısında kullanacağını biliyoruz. O halde asıl hadsizlik Lenin'in fırsat bulsa okuyacağı bir eseri, bizim okumamayı düşünmemiz veya en azından denemeyişimiz ya da plana bile almayışımız olabilir mi?

Lenin, Hegel okuduktan sonra *Kapital*'i anlamak için Hegel'den çokça faydalandığını ifade etmişti. Ama o her zamanki heyecanı ve hep sonuna kadar götürme isteğiyle, *Kapital*'i başka türlü anlamamanın imkânsız olduğunu da yayınlanmamış ve yayınlamayı düşünmeyeceği bir notunda paylaşmıştı. Lenin yanıliyordu ve zaten bu yanılgısında ısrarcı da olmadı.

Lenin, Hegel'den faydalanmıştı, çünkü hem *Kapital*'i öncesinde okumuştı hem de marksizmin tüm inceliklerine vakıftı. Hegel'i de zaten siyasi bir amaçla, İkinci Enternasyonalcilerle girdiği tartışmada kullanmak için devrimci bir niyetle okuyordu.

Lenin'in söylediğini değil ama yaptığını yapmak, Hegel okuncaksa Marx'ın gözüyle okumak en doğrusu.

Grundrisse'yi de tam olarak böyle okumak gerekiyor. *Kapital*'den sonra ve devrimci bir amaç için... *Grundrisse*'yi okuyunca *Kapital*'i daha iyi anlayacağımızı bilerek...

Grundrisse'yi baştan sona herhangi bir kitap gibi okumak ne kolay ne de gerçekçi bir hedef. Üstelik bu tür bir okuma yalnızca *Grundrisse*'yi temel alan bir çalışma gibi oldukça özel bir amaç için yapılmıyorsa anlamsız da... Ancak kitabın başındaki son derece ayrıntılı içindekiler bölümü sayesinde aranılan konuyu bulmak ve mesela *Kapital*'deki ilgili bölümle birlikte ele almak son derece kolay ve *Grundrisse*'yi kullanmanın en verimli yolu bu.

Kapital'den *Grundrisse*'nin ilgili bölümüne geçmek ve oradan *Kapital*'e geri dönmek... *Kapital*'i *Grundrisse*'yi anlamak için bir anahtar olarak kullanırken *Grundrisse* sayesinde *Kapital*'i daha iyi kavramak ve bu defa *Kapital*'i marksizmin genel anahtarı olarak etkili bir şekilde işlevlendirmek... Bu şekilde ele alındığında *Grundrisse* marksizme vakıf olmak için bunca yıldır saklanmış olmasına rağmen müthiş bir hazine.

Bu hazineyi hiçbir şekilde gözden çıkartmamak ve az okunup bilinmesinden hareketle marksizmin garip yorumları için zemin teşkil etmesine izin vermemek lazım.

Bizim *Grundrisse*'nin karmaşık ve zor anlaşılır cümlelerine de ihtiyacımız var. Marx'ın kendisini en ham haliyle ifade ettiği cümleler, neredeyse kafasından geçenleri bire bir yazdığı satırlar yöntemsel açıdan son derece değerli. Ama bu yöntemsel egzersiz, *Kapital*'de en net ve açık haliyle formüle edilmiş sonuçlar olmadan anlaşılması imkânsız bir bulmacaya dönüşüyor.

Marx'ı anlamak için önce onun yöntemine mutlak şekilde hâkim olmak gerekmiyor. Tam tersine, Marx'ın ulaştığı sonuçları, bu sonuçlara dair sunduğu tarihsel kanıtları anladıkça, Marx'ın düşünme biçimine dair ipuçlarına ulaşıyor.

Grundrisse'de bu ipuçları tüm zenginliğiyle mevcut, evet. Ama bu ham taslaktaki sonuçları özümsemek yalnızca bu ham taslağı kullanarak mümkün değil. Bu sonuçların sistematik bir şekilde ifade edildiği *Kapital*'e bu bağlamda ihtiyacımız var.

Marx'ın düşüncesinin oluşumuna tanıklık etmek, *Grundrisse*'de bu yolculuğa onunla birlikte çıkmak yöntemsel olarak hiç şüphesiz müthiş bir deneyim. Ancak *Grundrisse*'nin sunum bağlamında üzerinde kafa yorulmamış ve deyim yerindeyse yöntemsel açıdan çıplak satırlarını etkili ve kullanışlı kılmanın yolu onu *Kapital*'le eşleştirmekten, *Kapital*'le birlikte ele almaktan geçiyor.

Grundrisse marksizme bir yolculuk olduğu gibi marksist bir yolculuk da aynı zamanda. Marx'la birlikte zorlu ama verimli bir yolculuğa çıkmak için yanımıza *Kapital*'i almak ve biraz sabırlı ve inatçı olmak yeterli.

Bu yolculuk bittiğinde ve *Grundrisse* bu şekilde ele alınıp okunduğunda Marx'a ve marksizme daha yakın olacağımıza hiç şüphesiz yok.

Sermayenin Parazit Varlığının Eleştirisi: *Kapital ve Artı-Değer Teorileri*

Nevzat Evrim Önal

Marx'ın yazmaya hayatını adadığı eseri *Kapital*, onun düşünsel yolculuğunda vardığı en ileri noktadır. Kuşkusuz bu bir “son” değildir ve Marksist düşünce, Marx'ın ölümünden sonra da büyük aşamalar kaydetmiştir. Ne var ki, aynı anda hem bir özel mülkiyet biçimi, hem de kapitalist toplumda ezilen işçi sınıfı ile egemen burjuvazi arasındaki temel ilişki olan Sermaye'nin maddi hareket yasalarının, yani kapitalist toplumun temel, yapısal özünün analiz ve eleştirisi, *Kapital*'de tamamlanmıştır. *Kapital*'in Marx'ın sağlığında yayınlanan tek cildi olan birinci cildinin¹ yayınlandığı

Kapital'in ikinci ve üçüncü ciltlerini tamamlama ve yayına hazırlama işi, Marx'ın ölümünün ardından yoldaşı Engels'e düşmüştür. Engels'in (en önemlilerinden biri Marx'ın okunaksız el yazısı olan) büyük zorluklar barındıran bir işe verdiği emek, bir düzenleme ve redaksiyondan ibaret değildir. Sürecin nasıl güçlükler barındırdığını detaylı biçimde *Kapital*'in 3. cildine yazdığı önsözde anlatan Engels (Karl Marx, *Kapital – Üçüncü Cilt*, Çeviren Alaattin Bilgi, 4. Baskı, Ankara: Sol, 2003: 11-14), kendi katkısını mütevazı biçimde “yapabileceğim tek şey, mevcut malzemeye elden geldiğince bir düzen vermek ve ancak en vazgeçilmez ekleri yaparak Górdion düğümünü kesip atmaktı” şeklinde hafifseemektedir. Ancak, gerek Engels'in aktardığı olgular yorumlarından ayıklandığında, gerekse zamanla elyazmaları incelenebilir belgelere dönüştüğünde ortaya çıkan şudur: Engels, Marx'ın üretimine mutlak surette sadık kalmıştır ancak eldeki malzeme katkı yapılmadan yayınlanabilecek durumda değildir. Dolayısıyla *Kapital*'in 2. ve 3. (bilhassa 3.)

1867 yılından günümüze kapitalizm pek çok açıdan değişmiştir, ama sermayenin *Kapital*'de ele alınan özellikleri değişmemiştir.

Kapital'in en başa yazılması gereken değeri budur. Bu eser kuşkusuz "tarihüstü" değildir; ama Marx bu eserde kapitalist üretim biçimi var olduğu müddetçe sermayenin asla değişmeyecek, değişmeyecek maddi özelliklerini, yani onun diyalektik özünü saptamıştır.

Böyle bir eseri özetlemeye kalkışmak abes olur, içindeki şu ya da bu teorik açılıma dair bir yazı ise kuşkusuz yazılabilir ancak Marx'ın düşünsel mirasını tarihsel bağlamında ele alarak okuyucuya sunmaya çalışan bir kitapta *Kapital*'i böyle bir çerçeveden ele almak, yani onun içeriğinin bir kısmına büyüteç tutmak yanlış olacaktır. Bu yüzden elinizdeki kitabın kapanışı niteliğindeki bu yazıda, *Kapital*'in en temel sorunu ele alınacak ve eserin bu sorununa bir çözüm sunulmaya çalışılacaktır.

Bu sorun, *Kapital*'in az okunmasıdır.

***Kapital*'e gelene kadar...**

Kapital'in okunmasına dair en temel sorulardan biri, "*Kapital*'i okuyabilmek için önce neler okunmalı?" sorusudur. Bu sorunun kestirme cevabı "hiçbir şey"dir. Ne var ki bu cevap, kestirme haliyle doğal olarak tatmin edici olmayacağı için, açıklanmalı.

Marksizmin tarihsel anlamda üç düşünsel kaynağı vardır; Lenin bunları Alman felsefesi, İngiliz ekonomi politiği ve Fransız

ciltlerinin Marx ve Engels'in ortak eserleri olarak değerlendirilmesi gerekir (Vladimir İlyiç Lenin, "Friedrich Engels", *Marx, Engels, Marksizm* içinde, Çeviren Vahap Erdoğan, 3. Baskı, Ankara: Sol, 1997, s.68-69).

Nihayetinde *Artı-Değer Teorileri* ismiyle yayınlanacak olan dördüncü cildin serüveni ise daha karmaşıktır. Bu eser, ilk olarak Engels'in ölümünden sonra elyazmaları üzerinde çalışan Karl Kautsky tarafından hayli tahrif edilerek yayınlanmıştır. Ardından elyazması 1923'te Sovyetler Birliği'ni temsilen Marx ve Engels'in elyazmalarını toplayan David Riazanov tarafından edinilmiş, nihayetinde metin eksiksiz biçimde ilk kez 1956-1962 yılları arasında Alman Demokratik Cumhuriyeti'nde yayınlanmış, ardından Rusça ve İngilizceye tercüme edilmiştir. Üç kitap halinde yayınlanan bu edisyonun ilk ikisi Sol Yayınları tarafından Türkçe basılmıştır. Marx'ın İngiliz ekonomi politiğinin baş gericisi Malthus'la polemliğini de içeren üçüncü kitap ise halen Türkçeye çevrilmiş değildir.

sosyalizmi olarak sıralar.² Bu üç unsur, aynı zamanda burjuva aydınlanmasının üç klasik burjuva devriminde vardıkları son noktadır. İngiliz ekonomi politiği, sömürgelerden beslenme kanalları Amerikan devrimiyle daralmaya başlayan ve 18. yüzyıl sonu itibariyle gerek Kuzey Amerika, gerekse Kıta Avrupası'nda yükselen yeni burjuva uluslarla kapitalist rekabete girişmek zorunda kalan İngiliz burjuvazisinin *teorisidir*. Fransız sosyalizmi, Fransız burjuvazisinin, kendisinden çok daha zengin ve sanayileşmiş İngiliz burjuvazisinin gölgesinde devrimini yapabilmek için kendi işçi sınıfıyla kurmak zorunda kaldığı ittifakın mümkün kıldığı çelişkili *siyasi* pozisyonudur. Alman felsefesi ise, geriden gelen Alman burjuvazisinin İngiliz ve Fransız rakiplerini yakalayabilmek için kendi içindeki rekabeti baskılayacak, tüm Alman sermayesini emperyalizm yarışında aynı doğrultuda tutacak bir devlet arayışının ideolojik ürünüdür.

Teori, siyaset, ideoloji...

Marksizm, bu üç kaynağını bunun tam tersi sırada aşmıştır. Yolum başında, "Feuerbach Üzerine Tezler" ve *Alman İdeolojisi* ile Alman felsefesiyle hesaplaşmış, 1848 devrimleri döneminde *Komünist Manifesto*'da kendisini önceleyen sosyalizmin eleştirisini tamamlamış ve buradan yola çıkarak *Fransız Üçlemesi*'nin ilk iki kitabında bu eleştirileri nihayetlendirmiş, ardından da bütün enerjisiyle ekonomi politiğin teorik eleştirisine girişmiştir. En önemlileri *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* ve *Grundrisse* olan bu süreç, 1867'de *Kapital*'in birinci cildinin yayınlanmasıyla ilk nihai ürününü vermiştir.

Burada dikkate alınması gereken şudur: İngiliz ekonomi politiği, Fransız sosyalizmi ve Alman felsefesi, feodal ortaçağ karanlığına karşı Avrupa burjuvazisinin yürüttüğü (ve nihayetinde başarıya ulaşan) devrimci mücadelenin doruk noktasıdır. Dorukların bir özelliği en yüksek olmaksa, diğer özelliği oradan sonra yolun hep aşağıya doğru gidecek olmasıdır. Marksizmin bu üç kaynağı, burjuva aydınlanmasının *sonuçlarıdır* ve aynı zamanda burjuvazinin devrimci enerjisinin nerede tükendiğini, yeni egemen sınıf

olan burjuvazinin hangi düşünsel noktadan itibaren gericileştiğini gösterirler.

Marksizm bu dorukların eleştirilmesi ve aşılmasıdır. Bir doruğu aşıyorsanız, artık başka bir dağa tırmanmaya başladınız demektir. Kuşkusuz hiçbir düşünsel aşma eylemi mutlak anlamda kopuş, aradaki tüm ilişkiyi kesme değildir; ama elimizdeki örnekte yaşanan da bir “alıp kullanma”, kimilerinin kullanmayı pek sevdiği tabirle “iktisap etme” ya da daha basit bir Türkçe kullanırsak “edinme, kendine mal etme” de değildir. Yaşanan bir asimilasyondur; eski düşünceler oldukları gibi alınıp eklektik bir çerçeveye monte edilmemekte, aksine yeni düşünsel çerçeveye uyacakları biçimde dönüştürülmektedir.³ Marksizm burjuva teorisi, burjuva siyaseti ve burjuva ideolojisinin vardığı en ileri noktalardan yola çıkmış ve işçi sınıfının ideoloji, siyaset ve teorisini oluşturmaya başlamıştır.

Marksizmin öncülleriyle yaşadığı düşünsel kopuşun nitelik ve boyutunu belki de en iyi anlatan cümleler, Marx tarafından 1852 yılında Weydemeyer’e yazdığı bir mektupta, yani ekonomi politiği eleştirisinde henüz kat edilecek hayli yol varken ifade edilmiştir. Marx’ın devrimciliğini göz ardı edip onu bir hümanist filozofa indirgemeye çalışan küçük burjuva revizyonizminin hep göz ardı etmeye çalıştıkları bu pasaj şöyledir:

Bana gelince, modern toplumda ne sınıfların ne onlar arasındaki savaşımın varlığını bulmuş olmanın onuru bana ait. Benden çok zaman önce burjuva tarihçiler bu sınıf savaşımının tarihsel gelişimini, burjuva iktisatçılar da sınıfların ekonomik anatomisini ortaya koydular. Benim yeni olarak yaptığım şey: 1) *sınıfların varlığının, üretimin gelişimindeki belli tarihsel aşamalarla ilişkili olduğunu*, 2) sınıf savaşımının zorunlu olarak *proletarya diktatörlüğüne* varacağını, 3) bu diktatörlüğün yalnızca *bütün sınıfların ortadan kaldırılmasına ve sınıfsız topluma* bir geçiş olduğunu göstermekten ibarettir.⁴

3 Bunun en iyi örneği, daha önceki bölümlerde değinilen, Hegel diyalektiğinin ayakları üzerine doğrultulması meselesidir. Karl Marx, *Kapital – Birinci Cilt*, Çeviren Alaattin Bilgi, 7. Baskı, Ankara: Sol, 2004, s.27-28.

4 Karl Marx ve Friedrich Engels, *Seçme Yazışmalar 1844-1869*, Çeviren Yurdakul Fincancı, Ankara: Sol, 1995, s.75. Vurgular yazara ait.

Marx, mütevazı davranmaktadır; ama açıktır ki sınıfların varlığı, burjuvazinin safından bakıldığında başka, işçi sınıfının safından bakıldığında başkadır. Bakış ne denli teorik olursa olsun, dü-rüstse, taraf değiştiğinde görülen şey aynı olmayacaktır. Burjuvazi, sınıflara bakarken kendi sınıfsal egemenliğinin sonsuzluğunu, tarihüstülüğünü görür, görmek zorundadır; dolayısıyla "homo economicus" tezini öne sürecektir. İşçi sınıfı ise aynı olguya baktığında ezilen sınıf olarak kurtuluşunu, burjuvazinin (ve doğal olarak kendisinin de) tarihselliğini ve sonluluğunu görecektir. Dolayısıyla her iki bakışta da sınıflar vardır, ancak onların varlığının tarihsel anlamı, dolayısıyla özü değişmiştir. *Kapital*, burjuva ekonomi politığının, bu bağlamda aşılmasıdır.

Bütün bu tartışmanın ardından daha kestirmeden ifade edebiliriz: Marx'ın *Kapital*'ini okumak için ne Hegel, ne Rousseau, ne Adam Smith ne de başka bir öncül düşünürü okumaya gerek vardır. Durum olsa olsa tersidir, bunları ve daha nicelerini okumak *Kapital*'i okuduktan sonra kolaylaşacaktır. Marx, *Kapital*'de farklı burjuva devrimlerinin bu düşünürlerinin tamamını aşan bir yeni, bütünlüklü, kendi içerisinde tutarlı düşünsel çerçeve sunmaktadır (ve bunu tüm eserleri içerisinde en bütünlüklü, en ileri haliyle *Kapital*'de sunmaktadır). Bu bütünlüğün kavranması için herhangi bir dış kaynağa başvurulması önkoşulu yoktur. Zaten bu iddia kendi içerisinde de tutarsızdır zira nasıl Marx'ın öncülleri varsa o öncüllerin de öncülleri vardır ve bu mantık yürütmenin sonu insanlığın düşünsel gelişimini mağara resimlerinden itibaren edinmek gerektiği gibi absürt bir yere çıkar. Nitekim hemen her durumda bu iddiaya inanmak cesaret kırılması ve hiçbir şey okunmamasıyla sonuçlanmaktadır.

Tefsir problemi

Birinci bölüme başlarken ele alınan soruya paralel ve sıklıkla dile getirilen bir ikincisi, "*Kapital*'i anlayabilmek için önce neler okunmalı?" sorusudur. Gerçekten de, 20. yüzyılın hemen her kalburüstü Marksist "teorisyen"inin "*Kapital*'i okuma kılavuzu" niteliğinde bir eseri mevcuttur.

Bu sorunun da kestirme cevabı "hiçbir şey"dir, ama bu cevabın da ikna edici olması için açıklanmasına ihtiyaç var. Zira *Kapital*,

gerçekten de “kolay” bir metin değildir ve metnin kavram setiyle önceden, daha sade ve giriş niteliğinde bir okuma sayesinde ilişki kurmak gerçekten de anlamayı kolaylaştırabilir.

Ne var ki, az önce bahis konusu olan metinlerin her biri, *Kapital*’in spesifik bir “okuma”sıdır. Bu metinleri yazan insanların tümü kendi dönemlerinin sınıf mücadelesinde (azımsanmayacak bir kısmı *yanlış*) pozisyonlar almıştır. Onların “*Kapital* nasıl okunmalı” sorusuna verdikleri yanıt *Kapital*’i bizzat nasıl okudukları, okuduklarından ne anladıklarıdır. Bütün bu okumaların toptan yanlış ve değersiz olduğu kuşkusuz iddia edilemez; bunu iddia etmek Marx’tan günümüze sürdürülen politik mücadelenin de toptan yanlış olduğunu iddia etmek anlamına gelir. Ne var ki, yazının girişinde ifade edildiği üzere *Kapital* insanlığın tarihinde er ya da geç kapanacak olan kapitalist üretim biçimi parantezini tarihsel olarak aşan bir metindir; ancak okumaları daima kapitalist üretim biçiminin belli bir tarihsel kesitine spesifiktir, yani kalemle alındıkları dönemde devrimci mücadelenin politik ihtiyaçlarını, açmazlarını, hatalarını hatta ihanetlerini yansıtır.

Daha sonra dönmek üzere geçerken not edelim: *Kapital*, okuru buna zorlar ve buna direnen okura kendisini pek okutmaz.

Ama bu, aynı zamanda, *Kapital*’i bir “tefsir”inden okumanın yanlışlığını da gösterir. *Kapital*, yalnızca kapitalist üretim biçiminin en temel özelliklerini anlatan bir diyagram değil, onun karmaşık çelişkilerine ve barındırdığı devrimci olanaklara ışık tutan bir mücadele metni, Althusser’in edebi benzetmesiyle “engin bir ormandır”⁵ ve her dönemde (ve coğrafyada) bu orman, mücadelenin güncel ihtiyaçları doğrultusunda tekrar keşfedilmelidir. Zira kapitalizmin *Kapital*’de anlatılan özü değişmezdir ancak sermaye birikim yöntemlerinden siyasi rejime kadar çok sayıda unsurdan oluşan yapı-üstyapı bütünlüğü (yani onun *biçimi*) sürekli değişim halindedir ve devrimci mücadele öncelikle bu biçime karşı verilir. Dolayısıyla *Kapital*’i bir kılavuzun gösterdiği biçimde okumak, o engin ormanı bir turist rehberi eşliğinde gezmeye benzeyecektir:

⁵ Louis Althusser, “*Kapital*’den Marx’ın Felsefesine”, *Kapital*’i Okumak içinde, Çeviren A. Işık Ergüden, İstanbul: İthaki, 2007, s.22. Hemen devamında Althusser’in bu “okuma” meselesi konusunda başka pek çok benzer metin yazarından daha dürüst davrandığını teslim etmek gerekiyor.

Görecekleğiniz, sizce en güzel, en görülmesi gereken şeyler değil, rehberin en görülmesi gerektiğini düşündüğü şeyler olacaktır. Ve söz konusu *Kapital* okuma kılavuzları genelde yazarları mücadelede ununu eleyip, eleğini astıktan sonra kaleme alınır; yani paradoksal biçimde hem yenilgi ürünüdür hem de gelecek kuşağı *Kapital*'den kendi anladıklarını anlamaya davet ederler.

O halde, *Kapital*'i okumak için başvurulabilecek hiçbir destekleyici metin yok ve olamaz mı?

Bunun için Marx'ın kimi metinleri yeterlidir. Yöntemin kavranması için Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* eserine yazdığı önsöz ve *Kapital*'in birinci cildinin Almanca birinci ve ikinci baskılarına önsözleri, politik doğrultu için *Komünist Manifesto*, kavram setine aşına olmak için ise *Ücretli Emek ve Sermaye* yeterlidir. Öte yandan Özgür Şen'in, bu kitabın bir önceki yazısında önerdiği *Grundrisse* ile *Kapital*'in paralel okunmasının, süreci biraz daha zorlaştıracak olsa da, çok daha derinleştireceği kesindir.

Öte yandan, bütün bunların dışında, *Kapital*'in doğru biçimde okunabilmesinin bir ön şartı daha var ve bu yazıyı onu tartışarak sürdürmek gerekiyor. İki taraflı argümanımız şu: (1)*Kapital*, ancak sermaye egemenliğini ortadan kaldırmak isteyenler tarafından, bu amaca yönelik okunduğunda "doğru" okunabilir ve (2)sermaye egemenliğine karşı bilinçli ve kökten bir mücadele vermek *Kapital*'i okumaksızın mümkün değildir.

Argüman 1: Anlatılan kimin hikâyesi?

Birinciden başlayalım. İnsanın toplumsal varoluşunun Marksist analizi (ki *Kapital*, bu açıdan kuşkusuz Marksizmin en önemli eseridir), bireyin kendisiyle başlayıp kendisiyle biten, kendi kendisiyle açıklanabilen bir şey olduğunu kökten reddeder. Liberallerin iddia ettiğinin aksine bu, bireyin toptan yok sayılması değil, sınırsız olamayacak iradesinin sınırlarının çizilmesidir. Bu sınır maddi üretim ilişkileridir. İnsanlar, iradeleri dışında bir maddi üretim ilişkileri ağına doğar ve toplumsal düzen aynı kaldığı müddetçe buna bağımlı yaşarlar; yani üyesi oldukları sınıfı iradi olarak değiştiremezler. Öte yandan insanlar, bu maddi ilişkilerden oluşan gerçekliğin yarattığı toplumsal ortamda kendi muhakeme ve iradeleriyle bir dünya görüşü geliştirir; bu görüş doğrultusunda

politik ilişkilere girer ve hareket ederler. Toplumun maddi temeli ile üstyapısı arasındaki diyalektik, bireyi bu bağlamda parçalar ve çelişkili hale getirir. Bireyin maddi varoluşu sınıfsaldır: Bir sınıfa mensuptur ve mevcut varoluşunu maddi olarak sürdürebilmek için o sınıfın bir üyesi gibi davranmak zorundadır. Öte yandan birey entelektüel ve politik bir “kişi”dir ve bu özelliğiyle de toplumsal üstyapıda kendisini bir yerde konumlandırır.

Liberalizm, bireyi sadece ikincisinden yani kişiliğinden ibaret görür; böylelikle dilediği gibi olması ve davranabilmesinin sınırlarını yok sayar. Bunu yaparak kendi fikir dünyasında bireye kendisiyle başlayıp kendisiyle biten bir özerklik kazandırır ve onu adeta bir kuruma dönüştürür. Liberalizm ve Marksizmin bu başlıkta uzlaşması imkânsızdır. Diğerinin görüşüyle uzlaşan, kendisinden vazgeçmiş olur.

Kapital, Marksizmin “yapısal” metnidir; yani odağında insanların kapitalist üretim biçiminin yürürlüğü altında iradelerinden bağımsız girdikleri maddi, sınıfsal ilişkiler vardır ve toplumun üstyapısında olan bitenler *Kapital*’de ancak bu temelin bir uzantısı olarak, onu açıklayıcı bir çerçevede yer bulur. Bundan dolayı bir insanın *Kapital*’i kendisini aşır toplumsallaşmayacak bir biçimde saf entelektüel merakla, kişisel aydınlanma gibi bir amaçla okuması (yani *liberal* bir okuma) eserin ruhuna aykırıdır; bir dilde yazılmış bir metni başka bir dille okumaya çalışmak kadar beyhudedir. Zaten metnin, bireyin kendisiyle başlayıp kendisiyle biten özelliklerine dair tek satır içermiyor olduğu için, böyle okumalara direnmek gibi ilginç bir özelliği vardır. “Ya ben, hani ben?” sorusunu askıya almadan yapılan okumalar bu yüzden hemen her zaman akamete uğrayacaktır.

Çünkü *Kapital*’de, insanın kendisine dair, harekete geçmeden öğrenebileceği bir şey yoktur. Zaten en genel anlamda Marksizm değiştirmeye girişmeden anlamamanın, yapmaya çalışmadan olmanın imkânsız olduğunu savunur. Bilinç ve eylemin diyalektik ayrılmazlığının özü budur.

Kapital’de anlatılan, bu bağlamda, işçi sınıfının gözünden sınıfların mücadele içerisindeki çelişkili maddi varoluşudur. Marx’ın Almanca birinci baskıya yazdığı önsözde Horace’tan alıntılanarak yaptığı meşhur “anlatılan senin hikâyendir” vurgusundaki “sen”,

çoğul bir "sen" dir. *Kapital* ancak o çoğul gözden, sınıfa karşı sınıfın gözünden doğru okunabilir.⁶ Herhangi bir başka merceğin kırılmasına uğramadığı durumda o bakışın göreceği ise, yukarıda alıntılanan, Marx'ın Weydemeyer'e mektubunda söylediğidir.

Argüman 2: Okumadan da olur mu?

Bu sorunun da kestirmeden cevabı "hayır" dır.

Kapital'i mücadele etmeden, güncel mücadelenin içinden gelen sorulara yanıt aramadan okumaya çalışmak nasıl yüksek ihtimalle sonuçsuz kalacak bir girişimse, *Kapital*'e el sürmeden mücadele etmeye çalışmak da benzer bir hedeften sapma ve sonuçsuzluk ihtimalini barındırır.

Bunun temel sebebi, *Kapital*'in, bugüne dek yazılmış en parlak biçimde, kapitalist üretim biçiminin maddi işleyişinin yasalarını; yani aynı anlama gelmek üzere, tarihin kapitalist üretim biçimi parantezinde yürürlükte olan toplumsal hareket yasalarını ortaya koymasıdır. Kuşkusuz tarih insanın kümülatif eyleminin bir sonucudur ve tarihin yasaları da doğa yasaları gibi insanın öznelliğinden, bilhassa devrimci öznelliğinden bağımsız değildir. Yine de, en devrimci insan eylemi dahi, değiştirmek için harekete geçtiği tarihin yasalarının bilincinde olmak durumundadır.

Bu bilince sahip olunmadığında tarihin yavaş aktığı ve devrimin ufukta görünmediği dönemlerde kapitalizme yıkılmaz bir istikrar

6 Şu sıkça sorulan bir sorudur: "Peki, burjuvazi de *Kapital*'i kendi gözünden, işçi sınıfına karşı okuyabilir mi?" Aslında bununla örtük biçimde "acaba burjuvazi *Kapital*'i kullanarak kendi zayıflıklarını daha iyi anlayabilir ve bunları kapatabilir, iktidarını tahkim edebilir mi?" sorusu sorulmaktadır.

Öncelikle, burjuvazi nihayetinde kendi sonunu getirecek olan devrimci krizlere yol veren çelişkileri, salt bunların bilgisine sahip olmak sayesinde iradi olarak baskılayabiliyor veya erteleyebiliyor olsaydı tek sorunu kendi cehaleti olurdu ve bu, Marksizmin baştan aşağı yanlış olduğu manasına gelirdi. Öte yandan, kriz dönemlerinde burjuva entelektüellerinin *Kapital*'i okuduklarını ise kesin. Okuyorlar ve gördükleri sondan midelerinin bulandığını şuradan anlıyoruz: Okumakla yetinmiyor, baş aşağı çevirip tekrar yazmaya soyunuyorlar. Bunu ilk kez Büyük Buhran'dan sonra çok incelikli biçimde Keynes yaptı; son krizden sonra ise eserin adını bile değiştirmeye tenezzül etmeden Thomas Piketty. Keynes'in becerisi burjuvazinin 1930'da halen barutunun tükenmediğini gösteriyor. Piketty'nin sefaleti ise burjuvazinin *Kapital*'de görüp dehşete düştüğü sonun ne denli yakın olduğunu...

atfedilir; tarihin hızlandığı devrimci dönemlerde ise öznenin ne arzu ederse yapabileceği, yalnızca harekete geçmiş olmanın bir sonucu varmayı garantileyeceği zannedilir.⁷ Oysa *Kapital* şu gerçeği sarsılmaz biçimde ispat etmektedir: Sermaye birikim sürecine içkin maddi çelişkilerden dolayı kapitalist üretim biçiminin devrimci krizlere sürüklenmesi kaçınılmazdır ve kapitalizm, ancak sermaye birikim sürecinin maddi işleyişinin sekteye uğradığı böylesi bir kriz haline işçi sınıfının devrimci bir kalkışmayla yanıt vermesi sonucunda yıkılabilir. Dolayısıyla devrim ne öznel eyleme ihtiyaç duymaksızın kendiliğinden olacak bir şeydir, ne sınıfsallığından bağımsız herhangi bir kitlenin, kalabalığın yapabileceği bir şey, ne de ne zaman istenirse yapılabilecek, yalnızca doğru öznelliğe, bilince gereksinim duyan bir şey. *Kapital*, kapitalist sermaye birikiminin yasalarını ortaya koyarak, bu karmaşıklığı anlaşılır hale getirir; zira bu yasalar, bilinçli ve bilinçsiz tüm insan eylemini kuşatan zorunluluklardır ve Hegel'in dediği, Engels'in de hararetle onayladığı⁸ üzere "özgürlük, zorunluluğun kavranmasıdır."

İnsanın özgürleşmesinde atılacak en büyük adım olan devrime öncülük, zorunlulukların umursanmamasını değil, iyi kavranmasını gerektirir. Bu ihtiyacın karşılanması için ise; devrimci mücadelenin güncel sorunları doğrultusunda, emek verilerek yapılacak bir *Kapital* okumasının yerini başka herhangi bir düşünsel faaliyet tutamaz.

7 Bu konuyla ilgili, tarihsel sonuçları bu denli dehşet verici olmasa insana komik gelebilecek bir anekdot var: Molotov, anılarında Mao ile ilk görüşmelerinden birinde Mao'nun kendisine bir eksiklik olarak değil, maksadını tam anlayamadığı bir beyan olarak "Marx'ın *Kapital*'ini hiç okumadığını" söylediğini not düşüyor (Felix Çuyev, *Molotov Anlatıyor*, Çeviren Suna Kabasakal, İstanbul: Yordam, 2007, s.129). Çin sosyalizminin kapsamlı bir karşıdevrim olmaksızın, kendi sapmalarının mantıki sonucuna ulaşarak yıkıldığını ve bu sapmaların önemli kaynaklarından birinin Mao'nun Çin Devrimi'nin (bilhassa Sovyetler Birliği deneyimine referansla) özgün, dolayısıyla kendine has kurallara sahip bir vaka olduğu yönündeki yanlış inancı olduğunu düşünüyorum. *Kapital*'i okumamış olmanın bu yanlış inancı kolaylaştırdığından ve güçlendirdiğinden ise kuşku duymuyorum.

8 Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, 4. Baskı, Çeviren Kenan Somer, Ankara: Sol, 2003, s.184-185.

Son söz: Gözümüz çelişkilerde olsun

Kimi tuhaf örnekler hariç, Marx'ın büyük eserini okuma işinin, pek çok devrimcinin hayatında önemli bir dönüm noktası teşkil etmesine tesadüf gözüyle bakmamak gerekiyor. Belki de bunların en ilginç Bertolt Brecht; "Marx'ın *Kapital*'ini okuduğumda, oyunlarımı anladım" diyor.⁹

İnsanlar çok çeşitli yollardan geçerek solcu, devrimci oluyorlar ve sınıf mücadelesi içerisinde boyutundan bağımsız gerçek bir rol üstlendikçe, mücadelenin gerçek sorunlarıyla karşı karşıya geldikçe Marx'ın *Kapital*'indeki soyutlamalara ihtiyaç duyuyorlar. Ne var ki bu ihtiyaç kendisini kendiliğinden açığa vurmuyor, kimse bir gün ansızın "sanırım kafamdaki soruların cevapları *Kapital*'de vardır" hissiyatına kapılmıyor. Yazıldığı günden bu yana burjuvazinin esasen "sessizlikle öldürmeye" çalıştığı *Kapital*¹⁰ dört cildiyle, bir kitaptan ziyade dev bir kitap heykeli gibi duruyor ve insanların yazılı metinlerle ilişkisinin giderek sayfalarla dahi değil harf sayısı ile ölçüldüğü günümüzde potansiyel okurlarının yüreğine öğrenme, gelişme heyecanından ziyade başlayıp bitirememeye, başaramama, anlamama korkusu salıyor.

Hal böyle oldukça da işçi sınıfının burjuvaziyle mücadelesinde sahip olduğu en önemli araçlardan, tabiri uygunsa en ağır silahlarından biri, pek kullanılmadan duruyor.

Oysa samimiyetle insanlığın tikanıp kaldığı bu karanlıktan çıkışının yollarını arayan insanları *Kapital*'den uzak tutan bu korkuyu yaratan temel sebep olan özgüven eksikliği *Kapital*'den değil onun yıkılması için yazıldığı, "insanı kendi kaba yalnızlığına hapseden" kapitalist toplumsal düzenden kaynaklanıyor. Marx'ın *Kapital*'in sayfalarında defalarca, çok parlak biçimde açıkladığı üzere kapitalizm işçiyi öylesine soyut emeğine indiriyor ki, insanın kendi becerilerinin somut sonuçlarını görmesini öylesine imkânsızlaştırıyor ki; özgüven, sahip olunan bilgi ve becerilerin sonucu olmaktan çıkıyor ve genelde sırtını ailesinin malvarlığına dayamış kaba saba insanlarda bulunan, sevimsiz bir kişilik özelliğine dönüşüyor.

⁹ Aktaran Stephen Parker, *Bertolt Brecht: A Literary Life*, Londra: Bloomsbury, 2014, s.233.

Karl Marx, *Kapital – Birinci Cilt*, s.24.

Demek ki, bu konuda da kolektif davranmak, birbirimizden güç almak gerekiyor. *Kapital*'i gruplar halinde okumak, kritik bulduğumuz unsurları, pasajları üzerinde tartışmak, belki bu tartışmaların notlarını tutmak, metnin dönüştürücü etkisini örgütlü biçimde deneyimlemek gerekiyor. Öte yandan metinden korkmamak, onun mücadeleyi ilerletmek için yazıldığını, yani *bizim tarafımızda, bize dost olduğunu* unutmamak gerekiyor.

Gerçekten de *Kapital*'i okumak, kuşkusuz çocuk oyuncağı değildir; ancak hayatını çalışarak kazanan ve samimiyetle neden bunca yorgunluğa rağmen yoksul kaldığını merak eden bir emekçi için, kendisini üniversitede aklına zerk edilen burjuva sosyal biliminin önyargılarından kurtaramayan bir entelektüel için olduğundan çok daha kolaydır.

Bitirirken, belki de haddim olmayarak, tek bir yöntemsel öneri yapmak istiyorum. Diyalektik, olguları “kendinde şeyler” değil, içinde oldukları ilişkilerin bakiyesi olarak kavrar. Marx, *Kapital*'de, sermayenin, yani işçiden sömürölüp biriktirilmiş ölü emeğin otopsisini yaparken, daima ilişkilere odaklanır ve bu ilişkilerdeki patlayıcı çelişkileri gösterir. Meta yalnızca, hatta esasen bir “nesne” değildir: Onu bir nesneden ibaret kılmayan özü, onda çelişkili biçimde aynı anda bulunan kullanım değerini isteyen alıcı ve değişim değerini isteyen satıcı arasındaki alışveriş ilişkisidir. Sermaye yalnızca, hatta esasen “servet” değildir: Onun özü, onun kendisini biriktirmeye devam edebilmesini sağlayan şey, meta ekonomisinde geçinebilmek için elinde satabileceği emek gücünden başka metası olmayan işçi ile; o emek gücünü, barındırdığı üretim olanağının parasal ederinden daha ucuza satın alıp sömürmeden sermayesini biriktirmesi mümkün olmayan patron arasındaki çelişkili ücretli emek ilişkisidir.

Egemen sınıf olan burjuvazi daima gerçeğin bilgisine değil, onun çelişkisiz, idealize edilmiş bir öyküsüne ihtiyaç duyar. Burjuva toplum bilimi bu yüzden gerçeğin ısrarcılığı karşısında kifayetsiz bir mitolojiden ibarettir. Tarihin son ezilen sınıfı, tarihin son devrimini yapma ve sınıfsız, sömürsüz dünyayı kurma görevini yüklediği işçi sınıfı ise bu görevi yerine getirebilmek için gerçeğin mümkün olan en açık bilgisine ihtiyaç duyar.

O gerçek, çelişkilidir ve işçi sınıfına onu yıkıp değiştirme

fırsatı sağlayacak olan da çelişkilerdir. Marx'ın gözü daima bu patlayıcı çelişkilerde ve bunların nasıl, büyük eserinin birinci cildinin sonlarında ifade ettiği biçimde “mülksüzleştirenlerin mülksüzleştirilmesi”¹¹ için kullanılabileceğindedir. *Kapital*'i doğru okuyabilmenin yöntemsel anahtarı gözümüzü o çelişkilere dikmek; Marx'ın izinden giderek sermayenin çelişkilerini, zayıflıklarını görmek için, neresine vurursak zarar verebileceğimizi anlamak için, anlamak değil yıkmak için incelemektir.

“Marksizm, tarih üstü olduğunu iddia eden bir doktrin değil, hareket halindeki tarihe nasıl devrimci biçimde müdahale edilebileceğinin bilimidir. Yani Marx'ın eserleri daima “kafada sorularla” okunmalı; güncel, somut sorunlara devrimci yanıtlar üretmenin aracı olmalıdır. Bu kitaptaki makaleler, “Marx aslında ne demek istemişti?” sorusu etrafında şekillenmedi. Marx'ın yazdıklarının yerine okunacak özetler olarak yazılmadı. İddiamız “en doğru okumayı” sunmak ya da bir çeşit “gerçek Marksizm” çerçevesi çizmek değil, belli bağlamlarda tartışmalar açmak. Bu şekilde yaklaşıldığında, hiç de tesadüfi olmayan bir biçimde, Marx'ın düşüncesinin kendi tarihsel gelişimini de belli bir bütünlük içerisinde sunmuş oluyoruz. Bu bütünlük, kitabın ruhunu oluşturuyor.”

